

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI
İNANÇ TURİZMİ BİLİM DALI

TARİHTEN GÜNÜMÜZE HAC KAVRAMI: BENZERLİKLER
VE FARKLILIKLAR

HATİCE MURAD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ. DR. CANAN TANRISEVER YİĞİT

EYLÜL - 2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiği uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

HATİCE MURAD

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİHTEN GÜNÜMÜZE HAC KAVRAMI: BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

HATİCE MURAD

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI
İNANÇ TURİZMİ BİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. CANAN TANRISEVER YİĞİT

İnsanlık tarihinden günümüze kadar inanç kavramı farklılıklar göstererek ilerlemiştir. Bu çalışmada inan sistemleri çok tanrılı inanç sistemleri, tek tanrılı inanç sistemleri ve diğer inanç sistemleri olarak üçe ayrılmıştır. Çok tanrılı inanç sistemleri başlığı altında Sümerler, Akadlar, Asurlar, Babiller, Eski Mısır, Hititler, Frigyalılar, Urartular, Harraniler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Keltler, İskandinavlılar, Aztekler, Mayalar, İnkalar ve Kızılderililer. Tek tanrılı inanç sistemleri başlığı altında Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık. Son olarak diğer inanç sistemleri başlığı altında Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm), Zerdüştlük ve Sabiilik dinleri incelenmiştir. Toplamda 30 farklı toplumun dini ritüelleri ve hac kavramı araştırılmıştır. Bu çalışma iki amaçtan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci amacı, inanç sistemlerinde yer alan hac kavramının benzerlik ve farklılıklarını tespit etmektir. İkinci amacı ise inanç sistemleri alanında ulusal yazında yapılan çalışmalarını sistematik bir literatür taramasıyla incelemektir. Bu amaçlar doğrultusunda öncelikle ulusal alan yazın taranarak özetinde ve anahtar kelimelerinde dini ritüeller, hac, adak ve kurban kavramları geçen 75 çalışmanın içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Ardından bu çalışmalar araştırmaya dâhil edilerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Elde edilen tam metinler MAXQDA analiz programına aktarılarak kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda inanç sistemlerindeki hac kavramında adak ve kurbanda en çok benzerlik görülürken, en farklı kavramın oruç olduğu görülmüştür. Ayrıca bibliyometrik bulgular sonucunda çalışma türünün en fazla tez, yayın yılının en çok 2020 yılı en fazla yayıncı kuruluşun Ankara Üniversitesi, en fazla yayın yapan dergilerin "Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri" ve "Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergi"leri ve en fazla kitap yayını yapan yayınevinin "Kabalcı Yayınevi" olduğu tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: İnanç Sistemleri, Dini Ritüeller, Hac Kavramı

Eylül 2022, 193 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****THE CONCEPT TO HAJJ FROM HISTORY TO THE PRESENT:
SIMILARITIES AND DIFFERENCES****HATİCE MURAD****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF TOURISM MANAGEMENT****RELIGIOUS TOURISM****SUPERVISOR: DOÇ. DR. CANAN TANRISEVER YİĞİT**

From the history of humanity to the present day, the concept of belief has progressed by showing differences. In this study, belief systems are divided into three as polytheistic belief systems, monotheistic belief systems and other belief systems. Under the title of polytheistic belief systems, Sumerians, Akkadians, Assyrians, Babylonians, Ancient Egypt, Hittites, Phrygians, Urartians, Harranians, Ancient Greeks, Ancient Romans, Celts, Scandinavians, Aztecs, Mayans, Incas and Indians. Judaism, Christianity and Islam under the title of monotheistic belief systems. Finally, under the title of other belief systems, the religions of Hinduism, Buddhism, Jainism, Shism, Confucianism, Taoism, Shintoism, Tibetan Buddhism (Lamanism), Zoroastrianism and Sabism were examined. In total, the religious rituals of 30 different societies and the concept of pilgrimage were investigated. This study consists of two purposes. The first aim of the study is to determine the similarities and differences of the concept of pilgrimage in belief systems. The second aim is to examine the studies in the national literature in the field of belief systems with a systematic literature review. For these purposes, first of all, the national literature was reviewed and the content analysis of 75 studies in which the concepts of religious rituals, pilgrimage, religious offering and sacrifice were included in the abstract and keywords. Then, these studies were included in the research and subjected to bibliometric analysis. The obtained full texts were transferred to the MAXQDA analysis program and coding was carried out. As a result of the study, while the most similarity was seen in the concept of pilgrimage in belief systems, it was seen that the most different concept was fasting. In addition, as a result of the bibliometric findings, it has been determined that the most thesis of the study type, the maximum year of publication is 2020, Ankara University of the publisher company, the most published journals are "Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri" ve "Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji

Araştırmaları Dergi”and the publishing house that publishes the most books is “Kabalcı Press”.

KEYWORDS: Belief Systems, Religious Rituals, Concept of Hajj

September 2022, 193 Page

TEŞEKKÜR

Öncelikle öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, bu tezin oluşmasında ve öğrenme sürecinde her çıkmaza girdiğimde beni yönlendiren çok değerli danışmanım Sn. Doç. Dr. Canan TANRISEVER YİĞİT'e, yüksek lisans ders döneminde engin bilgilerini biz, öğrencilerine sunan Doç. Dr. Hüseyin PAMUKÇU'ya, yoğun çalışmalarında dahi bana zaman ayıran çok kıymetli Arş. Göv. Dilara Eylül KOÇ'a, Kastamonu Turizm Fakültesi Anabilim Dalı Başkanı Burhan SEVİM'e, Arş. Göv. Dr. Emrah YAŞARSOY'a, tez jüri üyelerimden Dr. Öğr. Üyesi Muharrem AVCI'ya

Eğitim ve öğretim hayatım boyunca hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan babam Ahmet ve annem Şengül KÜPELİ çiftine, beni her zaman destekleyen kardeşlerim Hüseyin, Hakan ve Ertuğrul KÜPELİ'ye, tez çalışma süresince bana gönülden inanan, maddi ve manevi olarak yanımda olan sevgili eşim Edris MURAD'a

Son olarak tez çalışma dönemim boyunca yanımda olan ve beni motive eden arkadaşlarım; Züref ENVER, Semra KÜPELİ, Yusra MURAD, Büşra MURAD ve Mariam AL- QADDİ'e teşekkürlerimi sunarım.

Hatice MURAD

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TAAHHÜTNAME.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR.....	v
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. İNANÇ ve DİNİ RİTÜELLER.....	4
2.1. İnanç Kavramı	4
2.2. İnanç Sistemleri	6
2.3. Çok Tanrılı İnanç Sistemleri ve Dini Ritüelleri	8
2.3.1. Eski Mezopotamya Dinleri.....	8
2.3.1.1. Sümerler	9
2.3.1.2. Sümer Mitosları.....	12
2.3.1.2.1. Tanrı Nanna'nın Baştapınak Ekur'a Yaptığı Yolculuk.....	12
2.3.1.2.2. Su Tanrısı Enki'nin Kusal Şehir Nippur'a Yaptığı Yolculuk.....	13
2.3.1.2.3. Kral Gudea'nın Rüyası.....	16
2.3.1.3. Akadlar.....	17
2.3.1.4. Asurlular.....	17
2.3.1.5. Babiller.....	19
2.3.1.6. Eski Mezopotamya'da Dini Ritüeller.....	20
2.3.1.6.1. Arınma Ritüelleri	20
2.3.1.6.2. Cenaze Ritüelleri	20
2.3.1.6.3. Kötülükleri Def Etme Ritüelleri	23
2.3.1.6.4. Yeni Yıl Kutlamaları: Akitu (Zagmuk)	24
2.3.1.6.5. Diğer Dini Ritüeller.....	25
2.3.2. Eski Mısırlılar.....	25
2.3.2.1. Eski Mısır Dini Ritüelleri.....	27
2.3.2.1.1. Osiris'in Boğulması, Bulunması, Canlanması	27
2.3.2.1.2. Günlük Ritüeller	28
2.3.2.1.3. Opet Festivali.....	29
2.3.2.1.4. Khoiak Festivali.....	30
2.3.3. Eski Anadolu Dinleri.....	33
2.3.3.1. Hititliler.....	33
2.3.3.2. Hitit Dini Ritüelleri	36

2.3.3.2.1. AN.TAH.SUM/ Çiğdem Bayramı	36
2.3.3.2.2. Nuntarriyasha/ Hız Bayramı	37
2.3.3.2.3. Purilli/ Yeni Yıl Bayramı	38
2.3.3.2.4. Diğer Bayramlar	38
2.3.3.2.5. Cenaze Ritüelleri	39
2.3.3.2. Frigyalılar.....	40
2.3.3.3. Frigya Dini Ritüelleri	41
2.3.3.3.1. Tanrıça Matar (Kybele) ile Tanrı Attis'in Kavuşma Bayramı	41
2.3.3.4. Urartular	42
2.3.3.5. Urartular Dini Ritüelleri.....	42
2.3.3.5.1. Cenaze Ritüelleri	42
2.3.3.6. Harraniler	43
2.3.3.7. Harraniler Dini Ritüelleri	45
2.3.4. Eski Avrupa Dinleri	45
2.3.4.1. Eski Yunanlılar	45
2.3.4.2. Eski Yunan Dini Ritüelleri.....	47
2.3.4.2.1. Festivallerde Gerçekleştirilen Dini Ritüeller	47
2.3.4.2.2. Cenaze Ritüelleri	49
2.3.4.2.3. Arınma Ritüelleri	49
2.3.4.3. Eski Romalılar.....	51
2.3.4.4. Eski Roma Dini Ritüelleri.....	53
2.3.4.4.1. Ludi/ Oyun Festivalleri	53
2.3.4.4.2. Vinallia Festivali	54
2.3.4.4.3. Tanrı Mars Adına Düzenlenen Festivaller	54
2.3.4.4.4. Ceres Adına Düzenlenen Festivaller	55
2.3.4.4.5. Bacchus Adına Düzenlenen Festivaller	55
2.3.4.4.6. Vesta Adına Düzenlenen Festivaller	56
2.3.4.4.7. Apollo Adına Düzenlenen Festivaller	56
2.3.4.4.8. Magna Mater Adına Düzenlenen Festivaller	56
2.3.4.4.9. Faunus Adına Düzenlenen Festivaller	57
2.3.4.4.10. Saturnus Adına Düzenlenen Festivaller	57
2.3.4.4.11. Cenaze Ritüelleri	57
2.3.4.5. Keltler.....	58
2.3.4.5. Kelt Dini Ritüelleri.....	58
2.3.4.5.1. Samhain Festivali	58
2.3.4.5.2. Beltane Festivali	59
2.3.4.6. İskandinavlılar.....	59
2.3.4.7. İskandinav Dini Ritüeller	60
2.3.4.7.1. Yule-Yul Festivali	60
2.3.4.7.2. Cenaze Ritüelleri	60
2.3.4.7.3. Kurban Ritüelleri	61
2.3.5. Eski Amerika Dinleri.....	62
2.3.5.1. Aztek- Maya- İnkâ	62

2.3.5.2. Aztek- Maya- İnkâ Dini Ritüelleri	63
2.3.5.2.1. Yağmur Ritüelleri	63
2.3.5.2.2. Toxcatl Ritüelleri.....	64
2.3.5.2.3. Aztek- Maya- İnkalara Ait Diğer Dini Ritüeller	65
2.3.5.3. Kızılderililer	66
2.3.5.4. Kızılderili Dini Ritüelleri	67
2.3.5.4.1. Doğum-Ergenlik-Evlenme Ritüelleri.....	67
2.3.5.4.2. Cenaze Ritüelleri	68
2.3.5.4.3. Kızılderililere Ait Diğer Dini Ritüeller.....	68
2.4. Tek Tanrılı İnanç Sistemleri ve Dini Ritüelleri.....	69
2.4.1. Yahudilik İnanıcı	69
2.4.1.1. Yahudilik İnanıcının Dini Ritüelleri	73
2.4.1.1.1. Günlük ve Haftalık Ritüeller	73
2.4.1.1.2. Yıllık Ritüeller- Hac Ritüelleri.....	74
2.4.1.1.3. Yahudilik İnanıcının Diğer Yıllık Ritüeller	76
2.4.1.1.4. Cenaze Ritüelleri	76
2.4.2. Hristiyanlık İnanıcı	77
2.4.2.1. Monofizitler (Tek Tabiatçılık)	81
2.4.2.2. Diofizitler (İki Tabiatçılık).....	82
2.4.2.3. Hristiyanlık İnanıcının Dini Ritüelleri	82
2.4.2.3.1. Günlük ve Haftalık Ritüeller	83
2.4.2.3.2. Yıllık Ritüeller- Noel/ Christ's Mass Kutlamaları	84
2.4.2.3.3. Epifani Bayramı	84
2.4.2.3.4. Paskalya Kutlamaları	84
2.4.2.3.5. Ascension ve Pentekost Kutlamaları	85
2.4.2.3.6. Haç Yortusu (Haçın Bulunması) Bayramı.....	85
2.4.2.3.7. Meryem Ana Kutlamaları.....	85
2.4.2.3.8. Hac Ritüelleri.....	86
2.4.2.3.9. Cenaze Ritüelleri	87
2.4.3. Müslümanlık İnanıcı	87
2.4.3.1. Müslümanlık İnanıcının Dini Ritüelleri	89
2.4.3.1.1. Günlük ve Haftalık Ritüeller	89
2.4.3.1.2. Yıllık Ritüeller	90
2.4.3.1.3. Oruç Ayı-Ramazan Bayramı	91
2.4.3.1.4. Hac Ayı- Kurban Bayramı	92
2.4.3.1.5. Cenaze Ritüelleri	94
2.5. Diğer İnanç Sistemleri ve Dini Ritüelleri.....	95
2.5.1. Hinduizm	95
2.5.1.1. Hinduizm'in Dini Ritüelleri	97
2.5.1.1.1. Günlük Ritüeller	97
2.5.1.1.2. Yıllık Ritüeller	98
2.5.1.1.3. Hac Ritüelleri.....	99
2.5.1.1.4. Cenaze Ritüelleri	100
2.5.2. Budizm	101
2.5.2.1. Budizm'in Dini Ritüelleri	103

2.5.2.1.1. Hac Ritüelleri	104
2.5.2.1.2. Cenaze Ritüelleri	105
2.5.3. Caynizm (Jainizm)	105
2.5.3.1. Caynizm'in Dini Ritüelleri.....	106
2.5.3.1.1. Hac Ritüelleri	106
2.5.4. Shizm.....	107
2.5.5. Konfüçyanizm	108
2.5.5.1. Konfüçyanizm'in Dini Ritüelleri	109
2.5.6. Taozim.....	110
2.5.6.1. Taozim'i Dini Ritüelleri.....	110
2.5.7. Şintoizm	111
2.5.7.1. Şintoizm'in Dini Ritüelleri.....	112
2.5.7.1.1. Yıllık Festivaller	112
2.5.7.1.2. Cenaze Ritüelleri	113
2.5.8. Tibet Budizm'i (Lamaizm).....	113
113	
Görsel 33. Budist Rahipler (URL- 44, 2022)	113
2.5.8.1. Tibet Budizm'inin Dini Ritüelleri.....	115
2.5.8.1.1. Hac Ritüelleri	115
2.5.8.1.2. Cenaze Ritüelleri	115
2.5.9. Zerdüştlük.....	116
2.5.9.1. Zerdüştlük'ün Dini Ritüelleri	117
2.5.9.1.1. Günlük Ritüeller	117
2.5.9.1.2. Yıllık Ritüeller	117
2.5.9.1.3. Ayın Ritüelleri	118
2.5.9.1.4. Cenaze Ritüelleri	118
2.5.10. Sabiilik	118
2.5.10.1. Sabiilik'in Dini Ritüelleri.....	119
2.5.10.1.1. Vaftiz Ritüelleri	120
2.5.10.1.2. Cenaze Ritüelleri	120
2.5.10.1.3. Kutsal Bayramalar	121
3. YÖNTEM	122
3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	122
3.2. Araştırmanın Yöntemi	122
3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları.....	123
3.4. Verilerin Analizi.....	124
4. BULGULAR	125
4.1. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Benzerlikler ve Farklılıklara Yönelik Bulgular	125
Tablo 1.4.12.'de yer alan inanç sistemlerinin dini ritüelleri sırasında dini kıyafet ya da Tanrı tarafından bildirildiğine inanılan kutsal kıyafetler giymek tarihten günümüze kadar süre gelmiştir.	141
4.2 Bibliyometrik Analizlere Yönelik Bulgular	141
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	152
KAYNAKÇA	157

EKLER.....	179
-------------------	------------

GÖRSELLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Görsel 1. Tanrıça İnanna	14
Görsel 2. Lagaş Kralı Gudea' nın Heykeli	16
Görsel 3. Dua Eden Adak Heykelleri.....	20
Görsel 4. Hastalıkları Def Etme Ritüeli	25
Görsel 5. Ölümün ve Yeniden Doğuşun Tanrısı Osiris	27
Görsel 6. Eski Mısır Festivallerinden Bir Çizim.....	29
Görsel 7. Eski Mısır Festivallerinden Bir Çizim.....	30
Görsel 8. Bir Mısırlı Mumyası	31
Görsel 9. Yazılıkaya 12 Hitit Tanrısı Tasviri.....	33
Görsel 10. Hititlerin Bin Tanırlı Yolculuğu.....	36
Görsel 11. AN.TAH.SUM Bayramının Hac Rotası.....	37
Görsel 12. Nuntarriyashas Bayramının Hac rotası.....	38
Görsel 13. Tanrıça Kybele Heykeli.....	41
Görsel 14. Aslan Üzerinden Tasvir Edilen Kral Haldi	42
Görsel 15. Yunan Koşucularının Betimlendiği Vazo	47
Görsel 16. Atlı Cenaze Arabası ve Arkada Ağlayıcı Kadınların Betimlendiği Bir Vazo	49
Görsel 17. Remus ve Romulus Adındaki İki Erkek Kardeşi Emziren Dişi Kurt.....	51
Görsel 18. Tapınak Piramidinin Üstünde Aztek İnsan Kurbanı	62
Görsel 19. Güneş Dansı Ritüelinde Acı Çekme Sahnesi	66
Görsel 20. Mısır'dan Çıkışın Bir İllüstrasyonu	69
Görsel 21. Yıkılmadan Önce Süleyman Mabedi.....	74
Görsel 22 Muallak Taşı, Taşın Sol Üst Köşesinde Adak Kanı Akıtılan Oyuk	75
Görsel 23. El Grego Çizimden, İsa'nın Çarmıha Geriliş Tablosu Louvre Müzesi	77

Görsel 24. (19. yy.) Filistin- Beytülahm	87
Görsel 25. Ramazan Ayında Ayasofya Caminde Kurulan Mahya	91
Görsel 26. Mustafa Uzun'un Fotoğraf Arşivinden Kabe.....	92
Görsel 27. Ganj Nehrinde Yıkılan Hidular.....	95
Görsel 28. Hindistan Kumbh Mela Festivali	98
Görsel 29. Oturan Buddha Heykeli	101
Görsel 30. Caynizm Mensupları	105
Görsel 31. Altın Tapınak ve Shizm Mensupları.....	107
Görsel 32. Konfüçyüs.....	108
Görsel 33. Budist Rahipler	113
Görsel 34. Sağda Ahura Mazda ve Solda I. Ardeşir Kraliyet Halkası Alırken.....	116
Görsel 35. Sabii Dinine Mensup Kişiler İbadet Yaparken.....	118

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Çalışmaların Yayınlandığı Yıllara Göre Dağılımı	141
Şekil 2. Çalışma Türlerine Göre Dağılımı	142
Şekil 3. Çalışmaların Yayınlandığı Kuruluşlara Göre Dağılımı	142
Şekil 4. Makalelerin Yayınlandığı Dergilere Göre Dağılımı	143
Şekil 5. Kitapların Yayınlandığı Yayınevlerine Göre Dağılımı.....	144
Şekil 6. Tezlerin Yayınlandığı Üniversitelere Göre Dağılım.....	145
Şekil 7. Çalışmalara Ait Sayfa Aralıklarına Göre Dağılımı.....	145
Şekil 8. Çalışmaların Konu Başlıklarına Göre Dağılım	146
Şekil 9. Görsel 35 Konu Başlıklarına Ait Kod Modeli	147
Şekil 10. Özet/ Abstract Kısımlarına Ait Kod Modeli.....	149
Şekil 11. Çalışmada Yer Alan Anahtar Kelimelere Göre Dağılım	150
Şekil 12. Kod Bulutu- 1	151
Şekil 13. Kod Bulutu- 2	151

TABLOLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 4.1.1. Tarihten Günümüze Hac Kavramı	125
Tablo 4.1.2. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Hac Mekânları	129
Tablo 4.1.3. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Tavaf	130
Tablo 4.1.4. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Adak- Kurban	131
Tablo 4.1.5. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Örtünme	133
Tablo 4.1.6. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Arınma Ritüelleri ve Perhiz- Oruç	135
Tablo 4.1.7. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Hac Mekânı	136
Tablo 4.1.8. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Tavaf 1	137
Tablo 4.1.9. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Tavaf 2	138
Tablo 4.1.10. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Adak- Kurban Ritüelleri	138
Tablo 4.1.11. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Örtünme	139
Tablo 4.1.12. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Ritüel Kıyafeti	140

KISALTMALAR DİZİNİ

TDK	: Türk Dil Kurumu
M.S	: Millattan Sonra
M.Ö	: Millattan Önce
H.Z	: Hazreti
S.A.V	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
R.A	: Radiyallahu Anh
Vd.	: Ve diğerleri
St.	: Saint
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Vd.	: Ve diğerleri
St.	: Saint
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör

1. GİRİŞ

İlkel dönemlerden bu yana insanlar çevresinde olup biten olayların kaynağını merak etmiştir. Dolayısıyla bu merak insanlığı araştırmaya yönlendirmiştir. Doğa olaylarının neden ve sonuçlarını merak edip araştıran insanlar sorularına içsel bir ihtiyaç olan inançla cevap bulmuşlardır. Yağmurun, rüzgârın, güneşin ya da ölümün bir sebebi bir kaynağı olmalıydı. İnsan gücünün ve idrakının üstünde olan bu olayların kaynağının ne olduğu merak konusu olmuştur. İnsanların bu doğa olaylarını anlamlandırmada zorluk çekmesinden kaynaklı olacak ki ilk doğaya tapınmalar başlamıştır. “Doğa insandan üstündür ve onu kızdırmak felaketlere neden olabilir” inancı doğrultusunda gelişen din kavramı günümüz dünyasına kadar sorgulanan, merak edilen ve araştırılan bir konu olduğu söylenebilir (Peker, 2000; Aydın, 2009; Kaplan, 2018).

Doğa olaylarının inançla anlamlandırıldığı dönemlerde insanlar suya, güneşe, aya, toprağa ve diğer doğa unsurlarına büyük saygı duymuşlar ve karşısında aciz kaldıkları bu unsurları tanrılaştırmışlardır. Mutlu ve huzurlu yaşamalarındaki yegâne sebep olan doğa unsurlarından sorumlu mitolojik tanrılar için zamanla kutsal evler (tapınaklar) kurmuşlardır. Amaçları tanrılarını rahat ettirmek ve karşılığında güzel bir hayat sürmektir (Demirci, 2019).

İnsanlık ilerledikçe değişen ve gelişen inanç kavramı zamanla şekillenmeye ve sistemleşmeye başlamıştır. Farklı coğrafyalardaki farklı toplulukların kendilerine özgü inanç sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışma kapsamında çok tanrılı inanç sistemleri, tek tanrılı inanç sistemleri ve diğer inanç sistemleri ele alınmıştır. Bu inanç sistemleri içindeki, din anlayışı, ibadetler, dini bayram ve bunların hepsini içine alan dini ritüeller kapsamında hac kavramı araştırılmıştır.

Eski Mezopotamya, Eski Mısır, Eski Anadolu, Eski Avrupa ve Eski Amerika yerlileri hakkında genel bilgiler verildikten sonra, çok tanrılı toplumların dini ritüelleri çalışmada anlatılmıştır. Çok tanrılı toplumların oldukça kalabalık tanrıları vardır ve bu tanrılarında bir baş tanrısı vardır. Yıl içinde baş tanrı adına düzenlen festivallerde yine baş tanrının evi olması amacıyla inşa edilen tapınaklar ziyaret edilmiştir. Bu dini ziyaretlerde dilek ve istekler tanrıya iletilmektedir. Daha sonra baş tanrıyı memnun

etmek için hayvan ya da bazı toplumlarda insan kurban edilmesinin yanında kansız (değerli obje, çiçek, yiyecek, içecek) adaklar sunulmuştur (Altuncu, 2011; Cıg, 2014; Dilek, 2019).

Çok tanrılı inanç sisteminden sonra üç büyük kitaplı din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinleri tek tanrılı inanç sistemleri başlığı altında ele alınmıştır. Bu çalışmada Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinin nasıl kurulduğu, nerelerde ortaya çıktığı, misyonerlik faaliyetleri, ibadetleri ve dini ritüelleri anlatılmıştır. Çalışmanın konusu itibariyle hac ritüelleri hakkında bilgi verilmiştir.

Tek tanrılı inanç sistemlerinden sonra diğer inanç sistemleri başlığı altında Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm), Zerdüştlük ve Sabiilik inanışları araştırılmıştır. Bu inanışların genel özellikleri ve ritüelleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmada inanç sistemlerinde hac kavramı konusundaki benzerlikler ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise inanç sistemlerinin dini ritüellerinde en çok benzerlik gösteren dini ritüeli (ibadet, din uygulama) ortaya çıkarmaktır. Yapılan araştırmada inanç sistemlerinin dini ritüellerinde yıl içinde düzenlenen festivallerde ziyaret edilen kutsal yerlerde tanrı ya da tanrıça için adak ve kurban sunumları dinler arasında en fazla benzer uygulamadır.

Yapılan literatür taramasında çok tanrılı inanç sistemleri, tek tanrılı inanç sistemleri ve diğer inanç sistemlerinin dini ritüelleri incelenmiştir. Çalışma kapsamı çok tanrılı inanç sistemleri içinde yer alan Eski Mezopotamya dinleri; Sümer, Akad, Asur ve Babil, Eski Mısır, Eski Anadolu dinlerinden; Hititler, Frigyalılar, Urartular ve Harraniler, Eski Avrupa dinleri; Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Keltler ve İskandinavlar, Eski Amerika dinleri; Aztek- Maya- İnkalar, Kızılderililer; tek tanrılı inanç sistemleri içinde yer alan Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık; diğer inanç sistemleri içinde yer alan Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm), Zerdüştlük ve Sabiilik dinleri ile

sınırlı tutulmuştur. Çalışma kapsamında çalışmanın literatüründe yukarıda adı geçen inanç sistemlerinin hakkında genel bilgiler verildikten sonra dini ritüeller anlatılmıştır.

2. İNANÇ ve DİNİ RİTÜELLER

2.1. İnanç Kavramı

İnanç kavramının herkes için aynı anlama gelen ortak bir tanımını yapmak pek mümkün görünmemektedir. Buna göre, inanç kavramı en temel manasıyla yeterince nedeni bulunmayan, net olmayan bir bilgiyi doğru kabul etme; herhangi birinin şahitliğindeki bir bilgiyi akıl yürütmeden kuşkusuzca doğrulama anlamına gelmektedir (Akarsu, 1988: 104; Artun, 2007: 1). Belkıs (2017) ise inancı, güven duyma ve emin olma duygusu içerisinde yorumlamıştır. TDK'ye göre inanç (itikat), “*bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven, inanma duygusu, inanılan şey, görüş, öğretisi. Tanrı'ya, bir dine inanma*” olarak tanımlanmaktadır (URL- 1, 2021). İnanç kuramı gelişiminin savunucusu olan Fowle ise inancı şu şekilde tanımlamıştır: “*Paylaşılan güven ve bağlılıklar içinde bizi ötekine, paylaşılan değerlere, anlam ve gücün aşkın çatısına bağlayan ve başkalarıyla ilişkilerimiz içerisinde şekillenen varoluşsal bir yönelimdir*” (Fowle, 2000). Fowle ile aynı bakış açısına sahip Allport (2004) ise inanç kavramının kesin olarak emin olunan durumlarda kullanıldığını ileri sürmüştür (Memedoğlu, 2010: 130-132-136-137).

Yukarıda tanımı yapılan ve yalın bir şekilde ele alınan inanç kavramı burada dini boyutta değerlendirilecektir. Dinsel olarak inanç kavramı, dinlerin temel kavramlarından biri olarak yorumlanır. Dini tanımlarda da yer alan inanç kelimesi, dinlerin vazgeçilmez kavramlarından biridir. İnanç gibi olan diğer bir din kavramı ise imandır. İnanç ile iman her kadar birbirlerinin yerine kullanılsa da anlamsal olarak birbirlerine benzememektedir. Türkçede iki ayrı kelime olarak karşımıza çıkan inanç ve iman İngilizcede de belief (inanç) ve faith (iman) olarak birbirinden ayrılmaktadır. Allport, bu iki kavram arasındaki farklılığa açıklık getirirken kesin olarak emin olunan durumlarda inancın, eminliğinden şüphe duyulan durumlarda ise iman kavramının kullanılmakta olduğunu ifade etmiştir. İnanç ve iman arasındaki bu kesinlik inançta daha net şekilde görülmekte fakat iman bu konuda daha zayıftır. Allport, inanç ve imanın birbirinden farklı kavramlar olduğunu belirttiği gibi iman ve bilginin de birbirinden farklı iki kavram olduğunu ifade etmektedir. Duyularla algılanabilen, zihinsel çıkarımlarla yeni önermelere ulaşılabilen ve diğer bireylerin inançlarıyla

uyumlu olan inançlara bilgi; bu inançlar dışındaki inançlara kuruntu; gerçek olma olasılığı taşıyan inançlara da iman denilmektedir. Kuruntu, desteklenemez bir inançtır fakat iman kesin olmasa dahi kanıtlara sahip olmasıyla desteklenebilir bir inançtır. İnanç ve iman kavramını ele alan bir diğer kişi de Catalan'dır. Catalan'a göre (1994) iman, farklı dinler içinde farklı biçimlerde yer almaktadır. Yani iman, kişiye özgü olma özelliğiyle bireyseldir. İnanç ise bir toplumun içinde yaşadığı kültüre göre gelişmektedir. Buna göre toplumun kültürel değerleri inanç olarak ifade edilirken, bireyin bu inançları duygularıyla pekiştirmesi haline iman denilmektedir. W.H. Clark adlı psikolog inanç ve iman kavramları üzerine yaptığı çalışmada bu iki kavram arasındaki ayrımın anlamsal farklılık da olduğunu tespit etmiştir. Bu farkın psikolojik olduğunu ifade eden Clark, inancı durağan bir kavram olarak değerlendirmiş ve inanılan objeye sıkı sıkıya güçlü, olumlu ve duygusal bir bağ içermediğini ifade etmiştir. Tanrıya inanmak ve Tanrıya iman etmek farklı anlamlar taşıyan cümlelerdir. İnanmak daha bilimsel bilgi iken iman risk alınan ihtimaller karşısında duyulan sadakattir (Allport, 1950: 157; Allport, 40; Clark, 1961: 224- 225; Catalan, 1994: 98-100; Kayıklı, 2005: 134- 135- 136).

İnsan, varlık itibarıyla beden ve ruhtan oluşmaktadır. Bedensel aktiviteler koşma, gülme, acıkma ve konuşma iken ruhsal aktiviteler sevme, üzülme, mutlu olma ve inanmadır. Diğer tüm canlılardan insanı bariz bir şekilde ayıran aktivitelerin başında ruhen yapılan aktiviteler gelmektedir. Bunlar arasında en ön planda yer alan aktivite ise inançtır. İnsana özgü bir davranış olan inanç, insan yaşamının her alanında önemli olmuştur. Yaradılış itibarıyla insanın içinde var olan inanç duygusu, günlük yaşama 'nedenleri sorgulama ihtiyacı' hususunda yansımaktadır (Peker, 2000: 27; Aydın, 2009: 88). İnsan biyolojisi, doğal çevresinde gerçekleşen olayları sorgulamış ve bu olaylara bir neden aramıştır. Bu biyolojik yetinin getirdiği öz arayışındaki insan, çevresinde gerçekleşen olaylara merak duymuştur. Olayların kaynağını sorgulayan insan, sorularına bir cevap aramış ve yanıt bulamadığı veyahut da kontrol edemediği olaylar karşısında kendinden üstün varlıkların varlığına inanmıştır (Kaplan, 2018: 66). Bu görüşü doğrular nitelikteki bir yorum Din Antropolojisi alanında geliştirilmiştir. Din Antropolojisi çalışmalarında kabul gören çoğul görüşe göre insan inançlarını doğaüstü güçlerle ilişki içerisindedir. Her bireyin ve her toplun bir inancı vardır.

Bunun aksini söylemek neredeyse imkânsızdır. Çünkü bir insanın bir şeylere dair inancının olmamasını söylemesi düşünme eylemi sonucunda ulaştığı bir değer yargısıdır. Dolayısıyla inanmamak da bir inançtır. Aynı şekilde ulaşılan bilgiler ışığında inançsız bir topluma henüz rastlanılmamıştır (Belkıs, 2017: 302- 304- 305).

2.2. İnanç Sistemleri

Dünya üzerindeki bütün insanlar geçmişten günümüze kadar yaşamlarını güven içinde daim ettirmeyi ve gelecekte emin olmayı istemiştir. Güvenme ve gelecekte emin olma isteği ölümden sonraki yaşamı da kapsamaktadır. Hem dünyada hem de ölümden sonraki yaşamda şimdi ve gelecekte güvende olma ihtiyacı dinin en temeldeki yapı taşıdır. Toplumsal bir bütünün parçası olan insanın çevresinde gerçekleşen kargaşalar, savaşlar, kıtlık ve doğal afetler insanı korkutmuştur. İnsan, kontrol altına alamadığı bu olaylar karşısında kendisini güçsüz hissetmiştir. Bu nedenle insan doğüstü güçlerin varlığına inanmış ve bu varlıkların kendilerini kötülüklerden koruyacağını benimsemiştir. Nitekim insan farklı nedenlerle inanma gereksinimi duymaktadır. Bu gereksinimin giderilmesi ise din ile gerçekleşmiştir. Çünkü dinde her şeyin cevabı vardır. Fakat insanın bunu duyularıyla anlaması imkânsızdır. Tarihsel dönemlerdeki koşullar ve coğrafyanın etkisiyle ortaya çeşitli inançlar ve bu inançlara özgü uygulamalar çıkmıştır. Önceleri somut nesnelere kutsallığı kabul edilirken sonraları soyut bir kavram olan Tanrı inancı etrafında dinler çeşitlenmiştir. İlk toplumlar yaşamlarını sürdürdükleri yerin iklim koşullarına uyum sağlamışlardır. Bu uyum daha sonrasında yaşam tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum da toplumlarda farklı yaşam tarzlarının ve diğer inanç sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, pagan (çok tanrılı) kültüründe bitki ve hayvanlar çok önemli unsurlar olmuştur. Bunun nedeni ise insanların besin kaynağını avcılık ve toplayıcılıkla karşılamasıdır. Dolayısıyla yaşamak için verimliliğin sürmesi gerekmektedir. Bu nedenle pagan kültürünün dini odağı bereket olmuştur. Bu bereketin devam etmesi için ayinlerinde tanrılarına adaklar sunmuşlardır. Ünlü bir antropolog olan Anthony Wallace, toplumların kültürlerindeki yaşam tarzlarına göre şekillenmiş olan dört dini sistemden söz etmektedir. Wallace kategorize ettiği bu dört dini şöyle açıklamıştır: Birinci sıradaki *şamanistik inanç sistemi* henüz yerleşik yaşama geçmemiş yaşam tarzını

yansıtan ve zamanlarının çoğunu dinsel alanda harcayan din ehli toplumların oluşturduğu inanç sistemidir. İkinci sırada yer alan *komünal inanç sistemi* birinci inanç sisteminin aktivitelerinin bu sistemde *kurumsal* niteliğe gelmesiyle oluşmuştur. Belirli dönemlerde ayinler için insanlar bir araya gelmiştir. Üçüncü sıradaki *olympoşçu inanç sistemi* bir önceki inanç sistemde düzenlenen ayinlerin bu sistemde uzmanlaşmış din adamları tarafından yönetilmektedir. Dördüncü ve son sıradaki *tek tanrı inanç sistemi* ise günümüzdeki inanç sistemidir. Yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı tek bir tanrıya bağlıdır ve her şey tanrının kontrolünde gerçekleşir (URL- 2, 2021).

Yaşam tarzlarına göre şekillenen inanç sistemleri, savaşta yaşanan istilalar, kıtlık ve hastalık gibi nedenlerle toplumlar buldukları yerleri terk etmişlerdir. Bu hareket bazen de toplumların birbirine yakın olmalarını sağlamıştır. Bu yakınlık ile kültürel iletişim sağlanmıştır. Bilerek ya da bilmeyerek meydana gelen bu iletişim toplumların dinleri arasında da bir etkileşimi doğurmuştur. Bu noktada farklı dini yorumlardan kaynaklı mezhepler ve yeni inanç sistemleri ortaya çıkmıştır (Gündüz, vd. 2010: 30).

Din ve inanç sistemleri üzerine yapılan ilk çalışmalar Batı'da başlamış ve 19. yüzyılda yavaş yavaş dinler betimlenmeye başlamıştır. Toplumların inandıkları tanrıların sayısına göre şekillenen dinlerde politeizm (çok tanrılı), birden çok tanrının olduğuna inanılan sistemdir. Honoteizm'de tanrılar arasında bir sınıflandırma söz konusudur ve en yüce tanrıya ibadet edilir. Henoteizm, Hinduizm inancının da yapısında olan bir sistemdir. Henoteizm'e ara form yani çok tanrılıdan tek tanrılıya geçiş aşamasındaki inanç sistemi de denilebilir. Bu sistemin kurucusu Max Müller'dir (Demirel, 2017: 566- 567). Düalizm'de iki tanrı vardır ve bu tanrılar savaş halindedir. Birinin diğerine galip gelmesi söz konusudur. Bu tanrıların bir iyiliği temsil ederken diğeri de kötülüğü temsil etmektedir. Kısacası Düalizm'de iyilik ve kötülük sürekli savaş içindedir. Düalizm'e örnek olarak Zerdüştlük verilebilir. Monoteizm (tek tanrı), Kosmos'un tek bir tanrısı vardır. İlk tek tanrı inancı Yahudilik'te başlamıştır (URL- 3, 2021).

2.3. Çok Tanrılı İnanç Sistemleri ve Dini Ritüelleri

Çok tanrılı dine politeizm de denilmektedir. Bu inanç sisteminde hayatın çeşitli kısmına hakim olan birçok tanrı vardır (Dhavamony, 208).

2.3.1. Eski Mezopotamya Dinleri

Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgeye “iki nehrin arası” anlamına gelen Mezopotamya adı verilmektedir. Mezopotamya bölgesi oldukça gelişmiş, tarih boyunca pek çok kültür ve medeniyeti içerisinde barındırmıştır. Bu bölgede uzun yıllar boyunca Sümerler, Akadlar, Asurlar, Babiller gibi farklı kültürden milletler ve ırklar yaşam sürmüştür. Eski Mezopotamya dinlerinin oluşmasında ilk akla gelen millet Sümerlerdir. Sümerlerden sonra Mezopotamya dinlerinin biçimlenmesinde rol oynayan önemli milletler Sami kökenli olan Akadlar, Asurlar ve Babiller olmuştur. Mezopotamya din sisteminin bir kurucusu olmadığı gibi ortaya çıkışına dair net bir bilgi de yoktur. Eski Mezopotamya dini, toplumun yaşam koşulları çerçevesinde şekillenen doğaüstü inanç yapısına sahip bir dindir. Eski Mezopotamya dininde çok kalabalık bir tanrı ve tanrıça hiyerarşisi bulunmaktadır. Hiyerarşinin en üstünde yaratıcı tanrı yer almaktadır. Bu hiyerarşik düzen sabit değildir. Bazı durumlarda değişiklik gösterebilir ve aşağıda olan bir tanrı veyahut da tanrıça üst sınıfa geçebilir. Mezopotamya halkı, tanrılarını insan biçimindeki benzetmelerle şekillendirmiştir. Mezopotamya inancında her şehrin koruyucu bir tanrısı vardır. Bu tanrılar için tapınaklar inşa edilmiştir. İnsanın varoluşundaki yegâne sebep tanrılarını memnun etmektir. Tanrılarının hizmeti için çalışan insanlar eğer tanrılarını memnun edemez ve onları sinirlendirirlerse kendilerini bir felaketin beklediğine inanmaktadırlar. Bu yüzden rahipler eşliğinde dini ritüellerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmektedirler. Mezopotamyalılar iyi bir hayat yaşamak, kötülüklerden ve sıkıntılardan korunmak için ibadet etmeye büyük önem vermiştir. Eski Mezopotamya dinleri bir bütün içinde değerlendirilmelidir. Her ne kadar pek çok fenomenlerin isimlerine bakıldığında farklılıklar olsa da mitler ve kùltlerde bu durum tam tersinedir. Dolayısıyla Mezopotamya’da yaşam sürmüş olan Sümer, Akad, Asur ve Babil uygarlıklarının yaşam tarzlarına bakıldığında birbirine benzer birçok unsurla karşılaşmaktadır.

Dolayısıyla bu uygarlıkların din sistemlerini ele alırken birbirinden ayırmak doğru değildir (Demirci, 2019: 11). Mezopotamya dinlerinde uygulanan çeşitli ritüeller arınma ritüelleri, kötülükleri def etme ritüelleri, kem gözden korunma ritüelleri, yeni yılı karşılama ritüelleri, kutsal evlilik ritüelleri ve cenaze ritüellerden meydana gelmiştir (Bottero ve Kramer, 2017: 55; Dilek, 2019: 15-16-17-32-33-34).

2.3.1.1. Sümerler

Genel Bilgiler: Güney Mezopotamya'da M.Ö. 4000- 2000 yılları arasında yaşamış olan Sümerler yazıyı bulan ilk toplumdur. Sümerler hemen hemen her konuda döneme ışık tutacak bilgileri tabletlere yazmışlardır. Bugün, Sümerlerin çivi yazısını keşfetmeleri Sümer toplumunun yaşantısı ve dini inançları hakkında bilgi sahibi olunmasında büyük bir etkidir. Sümerler hakkında öğrenilen bilgiler arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan tabletler üzerindeki şekillerin çözümlenmesiyle mümkün olmuştur. Tabletler, kapsamlı ve sistemli bir şekilde incelenmiş ve çözümlenmeye başlanmıştır. Tabletlerden edinilen bilgilere göre dini inanç Sümerlerin hayatında büyük bir öneme sahiptir. Yine edinilen bilgiler arasında Sümerlerin dini inançlarının mitolojik bir anlatıma sahip olduğu yer almaktadır. Bu bilgilere ek olarak tabletlerde anlatılanlara göre Sümerler için din, hayatın merkezinde yer almaktadır. Sümerlerin hem özel hem de sosyal yaşantılarında dini inançlar esas olmuştur. Öyle ki Sümerlere göre kurulan medeniyetlerin gelişmesi dini inançla sıkı sıkıya ilişkilidir. Sümerlerin yaşantılarının merkezinde bulunan dinin önemi günümüze kadar süre gelmiş batıl olarak nitelendirilen bazı inançlarla kavranabilir. Örneğin nazar, büyü, bereket gibi kültler Sümerlerde olduğu gibi bu günün inançlarına da yansdığı görülmektedir (Kramen, 2002: 17; Sarıkçıoğlu, 2002: 19; Altuncu, 2011: 14-15-26).

Sümer tabletlerinin gün yüzüne çıkarılıp çözümlenmesiyle birlikte birçok tanrının adına ulaşılmıştır. Sümer dininde her şeyin bir tanrısının olmasından kaynaklı olarak kalabalık bir tanrı hiyerarşisi vardır. Fakat yüzlerce tanrı arasındaki yedi tanrı diğerlerine göre daha ön planda yer almaktadır. Bu yedi tanrının içinde en önemli dört tanrı sırasıyla *An*, *Enkil*, *Ninhursag* ve *Enki* adlarındaki tanrılardır. Diğer üç tanrı ise *Nanna-Sin*, *Utu* ve *İnanna*'dır. Yüzlerce tanrı arasındaki bu yedi tanrı, kaderden

sorumlu tanrılar olması nedeniyle tanrılar panteonunun en üstünde yer almaktadır. Tanrılar hakkında daha kapsamlı bilgiler ise mitolojik hikâyelerde yer almaktadır. İnsansı özelliklere sahip olan Sümer tanrıları ayrıca otoritelerini korumak amaçlı evlenmeler yapmakta ve çocuk sahibi olabilmektedir. Bu da kalabalık bir tanrı panteona neden olmuştur. Tanrılar ziggurat adı verilen tapınaklarda yaşamaktadırlar. Ayrıca hiçbir tanrının yetkisi sınırsız yetki olmamıştır. Yasalara aykırı davranışlarda tanrıların yetkileri alınarak cezalandırılmıştır. Çoğu dinde olduğu gibi Sümer dininde de tanrıların elçileri vardır. Sümer tanrıları ve Sümer insanları arasındaki elçiler, rahipler ve krallardır (Eliade, 2003: 79; Altuncu, 2011: 32- 36).

Sümerlerin dini inancında insan sadece tanrıya hizmet etmek için var olmuştur. Bu nedenle Sümer'deki en üst tabakadan en alt tabakaya kadar her birey tanrılarına karşı ödev ve sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidir. Aksi halde başlarına gelecek felaket, insanlığın sonunu getirecek kadar büyük olacaktır. Bu nedenle Sümer'de din korkutucu bir etkiye sahiptir. Ayrıca Sümerlerin dini inancında kişilerin statüsüne göre yapacakları ibadetler de değişmekteydi. Kralın veya bir din adamının ibadeti ile bir Sümerlinin ibadeti aynı değildir. Örneğin, sıradan bir Sümerli bireyin yerine getirdiği ibadetler dua etmek, kurban adamak ve gerçekleştirilen dini ritüellere katılmaktır. Her dinde olduğu gibi dini ritüellere katılmadan önce yapılması zorunlu olan hazırlıklar Sümerlerde de vardır. Bunlar ibadete başlamadan önce temizlenmek veya yıkanmak, kutsal olduğuna inanılan yağı sürünmek, yine ibadete özgü kutsal kabul edilen kıyafetleri giyinmek, günahların affı için tanrıya kanlı veya kansız adaklar adamak ve bazı diyetleri yerine getirmektir. Sümer'de yapılan dini ritüeller bayramlar, adaklar, gelecekte bilgi almak için yapılan ayinler, ölüm törenleri ve ölümler diyarından ruh çağırmadan oluşmaktadır. Bu ibadetlerin yerine getirilmesinde din adamları ve mabetler/tapınaklar oldukça önemli unsurlardır (Schmökel, 1953: 216; Altuncu, 2011: 66- 81-83).

Bazı inanç sistemlerde yaşanan yerlerin en yüksek tepesine kurulan mabetlerin örneklerine rastlanılmıştır. Sümerlerde de bunun örneği görülmektedir. Dünyanın merkezi olarak kabul ettikleri, yedi kattan oluşan ve adına ziggurat dedikleri mabetler inşa etmişlerdir. Yüksek tepelere yapılan bu zigguratlar gökyüzündeki tanrılar ve

yeryüzündeki ölümlerin bulunduğu merkez olduğuna inanılmıştır (Altuncu, 2011: 80). Bu ve bunun gibi diğer mabetlerin önünde tanrılarının heykelleri bulunmaktadır. Sümerler, bayramlarda ya da önemli günlerde dilek ve isteklerini yazar ve tanrılarını memnun etmek için et, ekmek gibi yiyecekler; şarap, süt gibi içecekler bırakır, tanrı heykelleri için süslü takılar ve kıyafetler getirirlerdi. Tanrı heykellerin önüne yiyecek ve içecek bırakma ritüeli gün içinde birden fazla kez yapılabilirdi. Bu ritüelin devamında tanrılarına bırakılan yiyecekler ve içecekler bir perdenin kapanmasıyla toplanır ve tanrılarının elleri suyla temizlenirdi (Çığ, 2014: 87-92).

Sümerler, dünya üzerindeki bütün iyiliklerin ve mutlulukların bedenlerinin içinde var olan koruyucu tanrılardan geldiğine inanmaktaydılar. Aksi bir durumda yaşadıkları felaketlerin ve kötülüklerin koruyucu tanrılarını kızdırmaları sonucunda bedenlerini terk etmesiyle ve boş kalan bedenlerine cinlerin veya ifritlerin girmesinden kaynaklandığına inanmaktaydılar. Bir Sümerlinin yalan söylemesi, haksızlık ya da hırsızlık gibi ahlaksal eylemlerde bulunması tanrılarının öfkesine sebep olan bazı günahlardandır. Bunlardan birini yapan Sümerli günahlarından arınmak için mabede giderek tövbede bulunması, adak adaması veyahut da tanrıya kurban vermesi gerekmektedir. Ancak böylelikle bedenleri temizlenmiş olur ve koruyucu tanrı geri gelirdi (Günaltay, 1987:502- 503; Altuncu, 2011: 64).

Sümerlerde bedene giren hastalıklar *Aşipu* adındaki rahiplerin yardımıyla tedavi edilirdi. Tedavi esnasında hastalığa neden olduğunu düşünülen cinler kovulurdu. Aynı zamanda kötü büyülerden kurtulmak için *maklu* denilen ateş yakılır ve *şurpu* denilen yalatmak gibi ritüellerin yanında yine tanrıya kurban da sunulurdu (Günaltay, 1987: 205- 489; Altuncu, 2011: 74- 75).

Sümer mitolojisinde anlatılan tanrılarının yaşamları ve çektikleri sıkıntılar tapınaklarda yapılan törenlerde sahnelenmekteydi (URL- 4, 2021). Buna en güzel örnek her yıl ilkbaharın gelmesiyle birlikte hazırlanan törenlerdir. Tanrıça İnanna'nın kocası olan Çoban Tanrısı Dumuzi'nin ölümler diyarından yarım yıl koşuluyla çıkması ve İnanna ile birleşmesinden sonra doğanın uyanıp koyunların kuzulmasını anlatan miti görmekteyiz. Dönemin rahibesi İnanna'yı sembolize ederken rahip de Dumuzi'yi

temsil eder. İnanna ve Dumuzi'nin kutsal birleşmesiyle başlayan verim ve bereketin gelmesi Dumuzi'nin ölümler diyarına gitmesiyle, yasa giren doğanın solmasıyla son bulur (Çığ, 2021: 109-123).

2.3.1.2. Sümer Mitosları

2.3.1.2.1. Tanrı Nanna'nın Baştapınak Ekur'a Yaptığı Yolculuk

M.Ö. 3000 yıllarında Nippur şehri Sümerler için çok önemli bir dini merkez konumundaydı. Dolayısıyla diğer şehrin tanrıları bu şehre gelerek Enlil tarafından kutsanırlardı. Böylece şehirleri refaha ve berekete kavuşması için temel bir görevi yerine getirirlerdi. Nippur şehrinin Ekur tapınağına gitmek için yola çıkan tanrıların yanlarında hediyeler de getirdiklerinden söz edilmektedir. Nanna, kutsanmak üzere gemisiyle yola çıkar. Nanna, seyahatine kısa bir ara vermek için Nippur'a varmadan beş şehirde durur ve bu şehirlerin tanrılarıyla görüşür. Bu şehirlerden yalnız İm, Larsa ve Uruk adları okunmuştur. Nippur'a gelen koruyucu tanrı beraberinde hediyeler de getirmiştir. Nanna ve Enlil birlikte ziyafet verirler. Bu ziyaretin sonrasında sıra dilek ve isteklere gelmiştir. Nanna isteklerini Enlil'e belirtir. Nanna'nın istekleri şöyledir:

*“İrmaktan bol su ver bana,
Tarlada daha çok tahıl ver bana,
Bataklıkta ot ve kamış ver bana,
Ormanlarda ... ver bana,
Hurma bahçelerinde, bağlarda bal ve şarap ver bana,
Sarayda uzun ömür ver bana,
Gideceğim Ur'a.”*

Bunun üzerine baş tanrı Enlil koruyucu tanrı Nanna'ya istediklerini verir. Tablette yazan mitin devamı tanrı Enlil'in söylevleriyle devam eder. Enlil Nanna'ya seslenir ve şöyle der: (Kramer, 2001: 95- 98)

“*Ona verdi ,Enlil ona verdi,
 Ur’a gitti
 Irmakta ona bol su verdi,
 Tarlada ona daha çok tahıl verdi,
 Bataklıkta ot ve kamyş verdi,
 Ormanlarda ona ... verdi,
 Ovada ona ... verdi,
 Hurma bahçelerinde, bağlarda ona bal ve şarap verdi,
 Sarayda ona uzun ömür verdi.*”

2.3.1.2.2. Su Tanrısı Enki’nin Kusal Şehir Nippur’a Yaptığı Yolculuk

Denizde yaşayan koruyucu tanrı Enki bir gün deniz evinden çıkar ve Eridu adındaki bu şehri ve mabeti kurar. Kurduğu bu şehri kutsatmak için gemisine biner ve Nippur’un yolunu tutar. Fakat ilk önce yeni şehri Eridu’da kurbanlar keser. Nippur’a vardığında ise tanrı Enlil’i ziyaret eder ve hazırladığı içkiyi ona sunar. Diğer tanrıların da olduğu bir sofrada yiyip içen Enlil neşesini bulmuştur. En sonunda ise Enki’nin isteğini yerine getirmek üzere Eridu şehrini kutsar (Kramer, 2001: 119- 122).

Mehmet Turhan Özdemir’in çevirdiği ve açıkladığı Hartmuhh Schmökel’in Sümer Dini başlıklı yazısında anlatılan bir yolculuk da şöyledir: Bir yolcu eşeğiyle yola çıktığı zaman ağıldaki hayvanlardan, Fırat nehri kıyılarında mal indirip yükleyen gemilere kadar yolda gördüğü her şeyin tek sahibinin tanrı olduğunu bilir. Bu yolcu yaklaştığı şehrin surlarından geçip, artık şehre girdiğinde yürüdüğü sokaklarda papazın kurban veyahut da ibadet için melodik çağrısını duyar. Bundan sonra yolcu tanrı ve tanrıçaya artık yakın olmuştur. Tanrılar için Sümerce ilahiler söylenmektedir. Kurban sofraları kurulmuştur. Bu sofralarda memleketten gelen hediyeler vardır. Şehre gelen veya şehre dönen tacir ve tüccarlar tanrıları tarafından kabul edilmektedir. Yolculuğu sırasında barbar toplumların haydutlarından kendisini koruyan ve yolculuğu sırasında şansının yaver gitmesini sağlayan *Kiş* şehrinin savaşçı baş tanrısı *Zababa* ‘yı selamlar. Yolcu, Fırat nehrinin sularında yoluna devam eder. *Umma*’nın doğusundan geçerek *Şuruppak*’dan geçer. Yolcu artık Uruk şehrindedir. *İnanna*’nın

ziguratu bütün ihtişamıyla karşısında durmaktadır. Şehrin surları açılır ve *Hacı* tekrar *Göktanrı Anna*'nın şehrine girmek için geminin dümenini limana doğru çevirir. İnanna'yı ziyaret eden yolcu adağını da oracıkta sunar. Bu ziyaretten sonra yolcu Larsa'ya doğru yönelir. Yaptığı ticaretin iyi geçmesini sağlayan *Utu*'ya teşekkür eder. Henüz yolculuk bitmemiştir. Sabahın erken saatlerinde yola çıkan yolcu yarım günlük yol aldıktan sonra artık tanrı *Ningirsu* ve tanrıça *Baba* tapınağına ulaşır. Artık yaşadığı şehir olan Ur'a dönme zamanı gelmiştir. Onu sağ salim bekleyen şehrine ulaşan yolcu kurban keser, ibadetlerde bulunur ve tanrılarına hediyeler sunar. Son olarak iki saatlik bir yol daha giden yolcu *Enki* ve Tanrıça *Damgalnunna*'ya yolculuğu esnasında zorluklarla baş etmesi için yardımlarından dolayı teşekkür eder (Schmökel, 1953: 207-211).

1.3.1.2.3. Bereket Tanrıçası İnanna'nın Çoban Tanrısı Dumuzi İle Evliliği

Görsel 1. Tanrıça İnanna (Cemiloğlu, 2010)

Kutsal evlilik olarak da bilinen bu evlilik ayrıca Sümer dini inanç sisteminde yeni yılın başlangıcı olarak da bilinmektedir. Sümerler ilkbaharın gelmesiyle bir araya gelir ve törenler düzenlerler. Düzenlenen törenlerde dönemin başrahip ve rahibesi Tanrı Dumuzi ve Tanrıça İnanna'yı sembolize ederek canlandırmada bulunurlar. Sümerlerin her yıl gerçekleştirdikleri bu ritüel mit şöyledir: Tanrıça İnanna etrafına sevgi saçan, cilveli, yapmak istediğini yapan yapmak istemediğini ise yapmayan bir tanrıçadır. Uruk'un baş tanrıçası ile evlenmek isteyen adaylar bulunmaktadır. Seçim yapmak için adayları çağıran İnanna'nın karşısına her tanrı hünerleriyle çıkar ve tanrıça çiftçi

tanrısını seçer. Fakat İnanna'nın kardeşi Güneş Tanrısı Utu, Çoban Tanrısı Dumuzi'den yanadır. Utu, İnanna'ya Dumuzi'yle evlenmesini söyler. İnanna bu isteğe karşı çıkar. Dumuzi ise çiftçi tanrısının verebileceği her şeyi kendisinin de vereceğini söyleyerek İnanna'yı evliliğe ikna eder. Bundan sonra tutkulu bir aşk yaşayan tanrıça ve tanrı görkemli bir düğünle evlenirler. İnanna'nın ölümler diyarındaki kız kardeşi Ereškigal'ı görmeye gitmesiyle bu mutlu birliktelikleri yerini ısıdıra bırakır. Çünkü ölümler diyarına giden tekrar oradan çıkamaz. İnanna kız kardeşine güvense de hizmetkârına üç gün içinde dönmez ise tanrılar meclisine gitmesini ve durumu büyük bir üzüntüyle yalvararak anlatmasını söyler. Bu durum üzerine eğer İnanna yerine ölümler diyarına gidecek birini bulursa serbest kalacaktır. İnanna yanında cinler ile yeryüzüne çıkar ve yerine gidecek birini arar. Fakat İnanna, onun yokluğundan ötürü perişan olan tanrı ve tanrıçaları görür ve kimseden onun yerine ölümler diyarına gitmesini isteyemez. Nihayet Kullab'a varan Tanrıça İnanna, gördüğü manzara karşısında adeta deliye döner ve bir sinirle ölümler diyarına yeni elbiseler içinde başında tacıyla tahta kurulmuş Dumuzi'nin götürülmesini emreder. Bu emir üzerine cinler yaka paça Dumuzi'yi ölümler diyarına götürür. Dumuzi Güneş Tanrısı Utu'ya durumu anlatır ve onu kurtarmasını söyler. Utu, Dumuzi'nin ölümler diyarından kaçmasını sağlar. Dumuzi, kız kardeşi Rüya Tanrıçası Geştinanna'nın yanına saklanır. Bu arada cinler onu aramaktadır. Dumuzi bir kez yakalanır ama kaçarak kırların içine saklanır. Fakat bu durum çok uzun sürmez ve cinler onu bulur. Zamanla siniri dinen İnanna yaptığı şey yüzünden pişman olur ve Dumuzi'nin hiç olmazsa yarım yıllığına yeryüzüne çıkmasını ister. Eğer Dumuzi yerine birini bulursa yarım yıllığına ölümler diyarından yeryüzüne çıkabilecektir. Dumuzi'nin kız kardeşi Geştinanna yarım yıllığına ölümler diyarına gitmeyi kabul eder ve Dumuzi yer yıl yarım yıllığına ölümler diyarından çıkar. Dumuzi yeryüzüne çıktığı zaman İnanna ile birleşir ve bu birleşme bereketi ve verimi sembolize etmektedir. Doğa uyanır, toprak canlanır, koyunlar kuzular. Dumuzi'nin yeryüzündeki zamanının dolup da ve ölümler diyarına gitmesiyle yapraklar dökülür, verim durur, dağa adeta yas tutar (Çığ, 2021: 109- 128).

Bu mitolojik hikâyenin bir başka uyarlaması Babil kaynaklarında görülmektedir. Babiller, Kral Marduk adına düzenledikleri Akitu Bayramı'nda Tanrıça İnanna/İştâr, Tanrı Dumuzi/Temmuz kutsal evlenme ritüelini yerine getirmektedirler.

2.3.1.2.3. Kral Gudea'nın Rüyası

Görsel 2. Lagaş Kralı Gudea' nın Heykeli (Dilek 2019)

Sümerler yeni inşa edecekleri tapınakları yapmadan önce birtakım ritüelleri yerine getirmişlerdir. Bunu en iyi Largaş Kralı Gudea'nın rüyasını anlatan ilahi tarzı şiirde görmekteyiz. Ayrıca bu şiir ilk ilahi örneği olarak bilinmektedir.

Şiirde anlatılan olay şöyledir: Lagaş şehrine hâkim olan Kral Gudea bir gün onu ürküten bir rüya görür. Rüyasına, tanrı olduğu anlaşılan çok büyük birisi girer ve kral korkar. Gudea'ya kendisi için bir tapınak yaptırmasını söylemesiyle rüya son bulur. Gudea her ne kadar bu rüyadan etkilense de pek üzerinde durmaz. Fakat aynı mesajı taşıyan farklı bir rüya daha görür. Bunun üzerine Gudea rüyasını merak eder ve yorumlatmak ister. Rüya yorumlayan Tanrıça Nanşe'yi ziyaret etmek için gemisine biner ve yola koyulur. Çıktığı bu yolda tanrıların desteği için yol üzerindeki başka tanrılara uğrar ve kurban sunar. Nihayet Nanşe'nin huzuruna varan Gudea oracıkta kurban sunar ve rüyasını anlatır. Rüya yorumlayan Tanrıça Nanşe, Kral Gudea'nın rüyasına girenin Tanrı Ningursu olduğunu söyler ve kendisi için bir tapınak inşa etmesini istediğini ekler. Tapınağın yapımına başlanmadan önce şehir kötülüklerden temizlenir. Şehirde yaşayan halk şimdi huzur içindedir. Çocuklara kızılmaz, kölelere emredilmez. Kurbanlar sunulur. Artık tapınağın inşasına başlamak için gerekli ritüeller yapılmıştır. Tapınağın inşası sone erince bir bayram havası içinde yedi gün yedi gece

devam eden törenler yapılır. Bu törenlerde dualar edilir kurbanlar sunulur (Çığ, 2021: 190-191).

2.3.1.3. Akadlar

Genel Bilgiler: Sami kökenli topluluklarda olan Akadlar, kesin olmamakla birlikte M.Ö 2350- 2150 yılları arasında Güney Mezopotamya'ya yavaş yavaş gelmeye başlamışlardır. Akadlar, yeni geldikleri coğrafyada karşılaştıkları Sümer kültürüne ayak uydurmuşlardır. Sümerlerin buldukları çivi yazılasını benimsemelerinin yanında idari ve dini işlerde de Sümerceyi kullanmışlardır. Bununla sınırlı kalmayan Akadlar, Sümerlerin tanrı adlarını kendi dillerine aktararak Sümerlerin dini inançlarını da kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Akadlar, Sümer kültürünü ve inancını benimseyerek yayılmasında etkili olmuştur. Akadların ilk ve en önemli kralı Sargon'dur. Kral Sargon için anlatılan mitolojik hikâye dahi vardır. Sargon'un yaşam öyküsünden oluşan bu hikâyede kralın çocukken bir sepetin içine konularak nehre bırakıldığı anlatılmaktadır. Hikâyenin geri kalan kısmı, köylülerin sepeti bulması, çocuğu büyütmesi ve daha sonra Sargon'un Kiş şehrinin sarayına vezir olması ve sonrasında tahtı ele geçirmesi şeklinde motiflenmektedir (Koroğlu, 2015: 75-77; Dilek, 2019: 83).

2.3.1.4. Asurlular

Genel bilgiler: Asur devleti Mezopotamya'nın kuzeyindeki Asur şehrinde M.Ö. 2000 yıllarında kurulmuş bir Sami topluluktur. Asurluların başkenti Ninova'dır. Bölgede daha önce yaşamış olan Sümerlerin benimsediği inanç sistemi Asurluları da etkilemiştir. Dolayısıyla Asurluların kurdukları devlet yapısının oluşmasında Sümer dininin sistemleri ve kültürleri çokça görülmektedir. Asurlular ilk önce Babil tanrısı olan Marduk'a inanmış ve tapınmış olsalar da zamanla güçlenen devlet otoritesi kendi gibi güçlü olan Asur adındaki tanrıyı benimsemiştir. Bu tanrı Asur coğrafyasına adı vermiş, Mezopotamya'nın en güçlü ve büyük tanrısı olarak kabul görmüştür. Asur tanrısı yaratıcı bir tanrıdır ve dünyanın hâkimiyeti onun elindedir. Savaşçı bir tanrı olan Tanrı Asur aynı zamanda Asur devletine siyasi ve askeri güç vermiştir. Asur hâkimiyetini ret eden ve isyanlar çıkaran toplumlar üzerine sefer düzenlemesini de

Tanrı Asur istemiştir. Bu toplumların Asur egemenliğini kabul etmemesi seferler sonucunda onların cezalandırılmasına neden olmuştur. Savaşçı bir toplum olan Asurlular din, devlet ve askeri işlerini birlikte yönetmiştir. Tanrı Asur'un emriyle savaşa çıkan Asur kralı zafer sonrası tanrıya adaklar adar tapınak inşa ettirirdi. Eğer zafer kaybedilmişse hiçbir dini eylemde bulunulmazdı. Bu da gösteriyor ki dini ritüeller Asur devletinin güçlenmesiyle artmış zayıflamasıyla da azalmış ve zamanla kaybolmuştur. Dolayısıyla din kavramı siyasal bir kavram haline gelmiştir (Horunlu, 2017: 1-10).

Asurlularda inanç sisteminin en önemli faktörü tapınaklarda yapılan ritüellerdir. Bu ritüeller tanrılara gösterilen saygının bir timsali olarak değerlendirilmektedir. Kralın, din adamlarının ve halkın katıldığı ritüeller tanrıyı memnun etmek için düzenlenmekteydi. Bu ritüellerde kurbanlar tanrıların huzurunda kesilir ve adeta tanrının ritüelin gerçekleştiği anı izlediğine inanılırdı (Horunlu, 2017: 75-77).

Asurluların önem verdikleri diğer tanrılar bereketi simgelen Tanrıça İştar, ay tanrısı Sin, başkent Nippur'un koruyucusu Enlil, Ea, Adad ve Şamaş tanrılarıdır. Asurlular düzenledikleri seferleri tanrının emriyle yapmaktadırlar. Bir savaşın kazanılmasından sonra dini ritüellerin gerçekleştiğini içeren metinler mevcuttur. Aşağıda bir savaş sonrasında yazılan metinde tanrılar için yapılan ritüellerden söz edilmiştir:

“..... Tanrı Enlil'in emriyle veArapha seferimde....

7. günü ve..... kurbanlar sundum. Onun kalesine girdim.

Efendim tanrı Adad'ın ayağını öptüm.

Ve o ülkeyi düzenledim.

Her yere benim idarecilerimi gönderdim ve

Arapha'da tanrı Şamaş ve Adad için festivaller sundum.

Adar ayının 20. gününde nehri geçtim ve

Oabra'daki topraklara bir akım yaptım.

Oradaki mahsülleri harap ettim ve

Magrarum ayı içinde (harman yerinde)

Arbela'daki kuvvetlendirilmiş tüm şehirleri ele geçirdim.

Her yerde kendi garnizonlarımı kurdum....”

(Grayson, 1987:64; Gökçek, 2015: 45; Horunlu, 2017: 83-84)

2.3.1.5. Babiller

Genel Bilgiler: Babiller, Amurrular tarafından M.Ö. 1850 yıllarında Mezopotamya’da kurulmuş bir Sami topluluğudur. Babil adı Akadca “tanrının kapısı” manasına gelmektedir (Memiş,2015: 25-26-27). Babil’in koruyucu tanrısı Marduk’dur. Devlet yönetiminde din ve siyaset birliktedir. Tarihi Sümerlere kadar dayanan Akitu Bayramı hakkındaki en kapsamlı bilgilere Babil yazıtlarından ulaşılmıştır. Sümerler zamanında yılın nisan ve ekim aylarında kutlanan Akitu Bayramı, Babiller döneminde yılda bir kez yapılmaktadır. On iki gün süren Akitu Bayramı Tanrı Marduk adına düzenlenmekteydi. Ayrıca Akitu Bayramı’nda birçok ritüeli bir arada görmek mümkündür. Bunlar arasında en önemli sayılan Tanrıça İştâr ve Tanrı Dumuzi için düzenlenen kutsal evlilik ritüelidir (Pekşen, 2017:109-110; Demirci, 2013: 61-62).

2.3.1.6. Eski Mezopotamya'da Dini Ritüeller

Görsel 3. Dua Eden Adak Heykelleri (Dilek, 2019)

2.3.1.6.1. Arınma Ritüelleri

Birçok inanç sisteminde dini bir ritüelden ya da tanrıya yakarmadan önce birtakım hazırlıkların yapılması zorunludur. Bu tür hazırlıklar arınmak için yapılmaktadır. Arınma olmadan yapılan dini bir ritüel, tanrı tarafından kabul görmemektedir. Bunların dışında hastalık ve kötü ruhlardan kurtulmak için de arınma ritüelleri önemlidir. Eski Mezopotamya dininde de dini bir eylemden önce arınmak için yapılması gerekli hazırlıklar vardı. Arınmak, temizliği ve saflığı sembolize etmektedir. Bu yüzden tanrıyla buluşan kişinin saf ve temiz bir şekilde olması gerekmektedir. Eski Mezopotamya'da önemli arındırıcı sudur. Bununla birlikte kutsal yerlerin temizlenmesi, tütsü yakmak, tıraş olmak, el yıkamak, belirli bitkileri çiğnemek ve birebir tanrı ile iletişime geçen rahiplerin ağızlarını temizlemesi diğer arınma türleridir. Eski Mezopotamya'da arınmak için nehirde yıkanmanın dışında sadece kraliyete mahsus banyo evi denilen Bit-Rimki ritüelleri arınma ritüeline has oluşturulan bir ritüeldir. Eski Mezopotamya'da arınma ritüeli diğer ritüellerin içinde de görülmektedir. (Dilek, 2019: 114-120).

2.3.1.6.2. Cenaze Ritüelleri

Toplumların kültürlerine ait cenaze ritüellerinde gerçekleştirilen adetler o kültüre dair bilgiler taşımaktadır. Bu adetin önemli olduğu kültürlerden biri olan Mezopotamya'da

hangi sosyal sınıfın bireyi olunursa olunsun uygun şekilde törenlerin düzenlenmesi gerekmektedir. Rahipler ölen kişinin ruhunu ölümler diyarına göndermek için ritüelleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmektedir. Aksi takdirde ölümler diyarına gönderilmeyen ruhun yer yüzünde kalarak insanlara zarar vereceği inancı vardır. Taklimtu ritüellerinde, kraliyet mensubundan bireylerin cenaze törenleri yapılmaktadır. Bir kraliyet ailesinden ölen kişinin vücudu kutsal yağ denilen yağ ile yağlanır ve hazırlanır. Daha sonra güneş doğumundan bir saat sonra tanrının ölen kişiyi görmesi için cenaze sergilenir. Ölen kişi sevdiği eşyalar ve tanrılara armağan edeceği eşyalarla birlikte lahitte yerleştirilir. Aynı zamanda ölen kişinin ruhu, müzik eşliğinde söylenen şarkılarla ölümler diyarına yolcu edilmektedir. Cenaze ritüellerinden sonra bir süre yas da tutulmaktadır (Mandacı, 2020: 66- 67). Aşağıda cenaze ritüellerinde yer alan yağlama ritüeline ait bir örnek yer almaktadır.

*“Babamı krala layık yağladım,
Yavaşça o gizemli mezara koydum.
Onun sert bronzdan dinlediği yeri
Ve güçlü bir büyü için dökümden lahit girişini mühürledim.
Altın ve gümüş nesnelere,
Bir mezara layık her şey, eskiden sevdiği regalia,
Samas’a gösterdim ve babamla mezara yerleştirdim.
Asil Anunnaki ve yer altında yaşayan ruhlara hediyeler sundum”*

(Ginnis, 1987: 4).

Anadolu’da tüccarlık yapan Asurlulara ait tabletlerde bir cenaze ritüeline ilişkin bilgiler edinilmiştir. Kültepe’de ortaya çıkan bu tabletlerden edinilen bilgilere göre cenaze törenlerinde yemek ikramları da yapılmaktadır. Kültepe kazılarında bulunan bir diğer tablette cenaze ritüellerinden sonra düzenlenen yas törenlerinde ağıt yakıldığı ve sonrasında ağıt yakan kişiye ücret verildiği yer almaktadır (Veenhof, 2017: 266; Kahya, 2018: 52; Mandacı, 2020: 66- 68).

Sümer’in dini merkezi Nippur’da dünya edebiyatının ilk ağıt örneklerine rastlanılmıştır. Ölümünden sonra duyulan acıyı anlatan bu eserler dönemin cenaze

törenleri hakkında bilgiler de taşımaktadır. Aşağıda 40 dizeden oluşan şiirde, bir genç kızın ulağının ölümünden sonra duyduğu üzüntü anlatılmıştır. Şiirdeki *gir* sözcüğü ulak, haberci anlamında kullanılmıştır. Ayrıca şiirde dini bir ritüel olan cenaze törenleri de betimlenmiştir (Kramer, 1999: 405-411).

*Senin gir'in gelmek üzere, hazırlan,
 Senin gir'in gelmek üzere, genç kız, hazırlan,
 Senin sevgili gir'in gelmek üzere hazırlan,
 Ah, gir, Ah, gir!
 Senin çok uzaklarda olan gir'in,
 Senin uzak tarlalarda, yaban ellerde olan gir'in,
 Senin uzak günlere ermeyecek kırlangıcın,
 Senin ırmağın yükselen surlarında sürüklenen yusufçuğun,
 Senin sıra dağların üzerinde kümelenen sisin,
 Senin ırmakta yüzüp, ırmaklar geçen otun,
 Senin dağlar aşan yaban keçin,
 Senin,
 Senin,
 Senin kara yazgılı gir'in,
 Senin gözü yaşlı gir'in,
 Senin yüreği kederli gir'in,
 Senin, kemiklerini azgın dalgaların yuttuğu gir'in,
 Senin, başı azgın dalgalara çarpmış, sürüklenen gir'in,
 Senin, geniş göğsüne darbe yiyen gir'in.”*

“Gir'im geldikten sonra, onun için pek çok şey yapacağım:
 Ona çörekler ve ..sunacağım,
 Onun için tarlaların meyvelerini hazır edeceğim,
 Onun için kavrulmuş arpa ve hurmalar hazır edeceğim,
 Onun için sert-tatlı bira hazır edeceğim,
 Onun için asmayla üzüm hazır edeceğim,
 Onun için engin toprağın elmalarını hazır edeceğim,
 Onun için engin toprağın incirlerini hazır edeceğim,

*Onun için engin incir ağacının .. hazır edeceğim,
 Onun için salkımıyla hurma hazır edeceğim,
 Onun için meyve bahçesinden bal (ve) şarap hazır edeceğim,
 Gir'im geldikten sonra, onun için pek çok şey yapacağım:
 Onun için sıcak su (ve) soğuk su hazır edeceğim,
 Onun için dizgin ve kırbaç hazır edeceğim,
 Onun için temiz bir giysi ve hoş kokulu yağ hazır edeceğim,
 Onun için bir iskemle (ve) ayak taburesi hazır edeceğim,
 Onun için yeşil bir yatak hazır edeceğim,
 Onun için ahır ve ağıldan kaymak ve süt hazır edeceğim.''*

*Gir'im benim – geldi, yürümüyor; geldi, yürümüyor,
 Gözleri var – beni göremiyor,
 Ağzı var – benimle konuşmuyor.
 Gir'im geldi – yaklaşıyor! Gerçekten geldi – yaklaşıyor!
 Ekmeği ufaladım, onunla ovalayıp temizledim onu,
 Kirlenmemiş bir içki kabından,
 Pislennemiş bir tastan,
 Su döktüm – suyun döküldüğü yerdeki toprak emdi onu.
 Hoş kokulu yağımınla onun için duvarı yağladım,
 Yeni örtümle sandalyeyi örttüm.
 Ruh içeri girdi, ruh ayrıldı,
 Benim gir'im dağda, dağın yüreğinde darbe yedi, (şimdi de) yatıyor (öldü).''*

2.3.1.6.3. Kötülükleri Def Etme Ritüelleri

Mezopotamya'da ve Anadolu'da çokça örneğine rastlanan Namburbi ritüeli, uğursuzluk getireceğine inanılan bir olay sonrasında kötülükleri def etmek için uygulanan bir ritüeldir. Örneğin, evin kuzey yamacında yetişen bir mantar, nisan ayında ortaya çıkan yılan, kusurlu görülen doğumlar gibi durumların uğursuzluğun habercisi olmasından dolayı ve gerçekleşecek uğursuzluktan kurtulmak için bazı ritüeller yapılmaktaydı. Ritüel kısa süreceği gibi maliyetli olup uzun da

sürebilmektedir. Ritüeli eksiksiz yerine getirmek uğursuzluğu kovmak için önemlidir. Ritüelin yapılacağı mekân öncesinde temizlenir ve arındırılır. Daha sonra kim uğursuzluktan etkilenmişse o kişi tıraş olur, yıkanır ve temiz kıyafetler giyer. En son aşamada tütsü yakılarak kişi arındırılır. Ritüelde tanrı ve tanrıçalar için yiyecek içecek sunumları yapılır. Daha sonra uğursuzluktan korunmak için dualar edilir. Tanrı ve tanrıçaya yalvarılır ve kötülüklerden korunma dileğinde bulunulur (Çeçen vd., 2020: 160-163).

2.3.1.6.4. Yeni Yıl Kutlamaları: Akitu (Zagmuk)

Eski Mezopotamya kültürüne ait olan ve yılın belirli günlerinde kutlanan Akitu bayramı en önemli kutlamalardandır. Akitu bayramının ilk ortaya çıkışı Sümerlere kadar uzanmaktadır. Babiller tarafından da yeni yıl kutlamaları olarak kutlanan bu bayramı Akadlar düzenli hale getirmiştir. Akitu bayramı, günümüzdeki Nevruz bayramını karşılamaktadır. Akitu bayramı şehrin başkentinde gerçekleştirilen ve on iki gün süren bir şenliktir. Nisan ayında doğanın uyanmasıyla başlayan kutlamalarda arınma ritüelleri yapılır, rahipler tarafından ayinler yapılır, kurbanlar kesilir ve yemekler yenir. Akitu bayramında mitolojik bir hikaye olan Tanrıça İştar ve Tanrı Tammuz'un kutsal evliliği rahip ve rahibe tarafından canlandırılır. Eski Mezopotamya'da baharın gelmesi yeni bir yılın gelmesi demektir. Yeni yılın gelişin özenle hazırlanılan ve çok önemli bir ritüel olan Akitu bayramıyla karşılamaktadır (Yücel, 2020: 1-3).

2.3.1.6.5. Diğer Dini Ritüeller

Görsel 4. Hastalıkları Def Etme Ritüeli (Dilek, 2019)

Eski Mezopotamya dininde birçok ritüelden söz etmek mümkündür. Mezopotamya halkı hasta olduğunda bunun nedenini tanrıya karşı kötü davranışta bulunmalarına bağlıyordu. Demonlardan kaynaklı olduğu düşünülerek hastalıktan kurtulmak amacıyla bazı ritüeller yapılmaktaydı. Aynı şekilde tedavi ritüelleri de vardır. Bunların yanında kehanet ve alamet ritüelleri, rüya ritüelleri, Mis- Pi ve Pit- Pi ritüelleri, kralın aşağılandığı ritüeller ve tapınak davulu yapımı ritüeli ve mitsel ritüeller gibi çeşitli ritüeller mevcuttur (Dilek, 2019).

2.3.2. Eski Mısırlılar

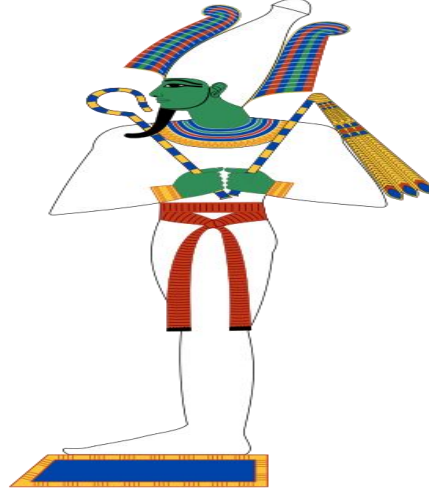
Genel Bilgiler: Eski Mısır, M.Ö. 3100 - M.Ö. 663 yılları arasında otuz sülale dönemi geçirmiş köklü bir medeniyettir. Nil nehrinin kenarında kurulan Eski Mısır'ın etrafı çöllerle çevrilidir. Bu nedendendir ki pek istilaya uğramamıştır. Bu coğrafik durum uzun ömürlü olmasının nedenlerinden biri olarak sayılabilir. Eski Mezopotamya dinlerinde görülen her şehrin tanrısı olduğu inancı Eski Mısır'da da hâkimdir. Bu tanrılar için tapınaklar inşa edilmiştir. Din olgusu eski çağ medeniyetlerinde ne denli önemli ise Mısır kültüründe de durum değişmemiştir. Pagan bir toplum olan Eski Mısırlılar, Mezopotamya dinlerinde de görülen Güneş (Ra) ve Ay'ı tanrı olarak kabul etmişlerdir. Bunların yanında animizm inancı da vardır. Tanrı olduğuna inandıkları hayvanlara tapmışlardır. Bir diğer tanrı ise firavunlar olmuştur. Firavunun baş tanrı tarafından yeryüzüne yollandığına inanılır. Firavunlar, tanrılık özelliklerini

yitirmemek için evliliklerini kız kardeşleriyle yapmışlardır. Eski Mısır inancında tanrılar panteonu oldukça kalabalıktır. Her ailenin, her köyün-şehrin bir tanrısı vardır. Bunun yanında Eski Mısır'da ahiret inancı da oldukça baskın bir faktördür. Eski Mısırlılar ölümü, daha iyi bir yaşama geçiş evresi olarak görmektedirler. Dolayısıyla hem zaman hem de maliyet açısından ölüm için büyük hazırlıklar yapmışlardır. Ölümden sonraki yaşam inancından dolayı cenaze ritüellerine büyük önem verilmiştir. Ölen bir kişi eğer bu dünyada yaşar iken lanetlendiyse ölümden sonra iyi bir yaşama geçemez. Dolayısıyla Eski Mısırlılarda da iyi ve kötü davranış kavramları önemlidir. Hatta Tanrı *Osiris*'in iyiliği ve kötülüğü bir tüyle tarttığı söylenir. Bu inanç bir dünyadan diğer bir dünyaya geçiş için bir eşiktir (Dedeş, 2021: 1- 43).

Eski Mısır'da tanrılar ve tanrıçalar oldukça fazladır. Fakat en önemli tanrı yer altı tanrısı olarak kabul edilen Tanrı Osiris'dir. Eski Mısır'ın en önemli bereket tanrıçası ise Isis'dir. Tanrıça Isis hem Tanrı Osiris'in kız kardeşi hem de karısıdır. Ayrıca Tanrıça Isis sembolik olarak kralın annesi olarak sayılmaktadır. Bir diğer önemli tanrı ise Osiris ve Isis'in oğulları şahin başlı gökyüzü tanrısı Horus'dur. Bu üç tanrı aynı zamanda Eski Mısır'ın üç birlik tanrısı olarak bilinmektedir. Ayrıca Osiris ilk mumya olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı *Osiris'e hacıların mummylanmış başını ziyaret ettiği ve zaman zaman mucizelerin gerçekleştiği Abydos'da ibadet edilmektedir* (URL- 5, 2022).

2.3.2.1. Eski Mısır Dini Ritüelleri

2.3.2.1.1. Osiris'in Boğulması, Bulunması, Canlanması

Görsel 5. Ölümün ve Yeniden Doğuşun Tanrısı Osiris (URL- 30, 2022)

Tanrı Osiris ve erkek kardeşi Set arasında monarşi kaynaklı bir düşmanlık başlar. Set, yanındaki yardımcılarıyla Osiris'i bir şekilde kandırarak bir sandığa kapatır ve sandığı Nil nehrinin sularına bırakır. Sandık suda sürüklenerek Biblos'a ulaşır. Kocasını bulmak isteyen Isis onu aramaya çıkar. Isis arayışından sonra kocasının cansız bedenini Biblos'da bulur ve bir tabutla Buto'ya taşır. Daha sonra Set, Osiris'in cesedini bulur parçalara ayırır ve Mısır'ın dört bir yanına atar. Isis, Osiris'in dağılan parçalarını arar ve birleştirir. Isis'in kız kardeşi olan Nefitis'den yardım istemesi üzerine Osiris'i bir sihir yaparak canlandırır. Daha sonra Osiris'in oğlu Horos babasına yapılan intikamını almak için Set ile uzun süre savaşır. En nihayetinde Horos galip gelir. Bu mitolojik hikâye *Atir* ayında altın bir kadehle rahiplerin Nil Nehri sularında düzenledikleri gösteriyle anılır. Rahipler Nil Nehri sularına girip kadehi suyla doldurur. Bu ritüeli izleyen halk "Osiri'i buldun" der. Tanrı Osiri'in bu mitolojik hikâyedeki boğulması ardından bulunmasını ve yaşama döndürülmesi Eski Mısır'daki mevsimsel döngüyle ilgili ritüeldir. Nil Nehri'nin yükselme ve alçalma dönemlerinde bu mitos oyunlarla canlandırılmaktadır (Hooke, 2015: 81-93).

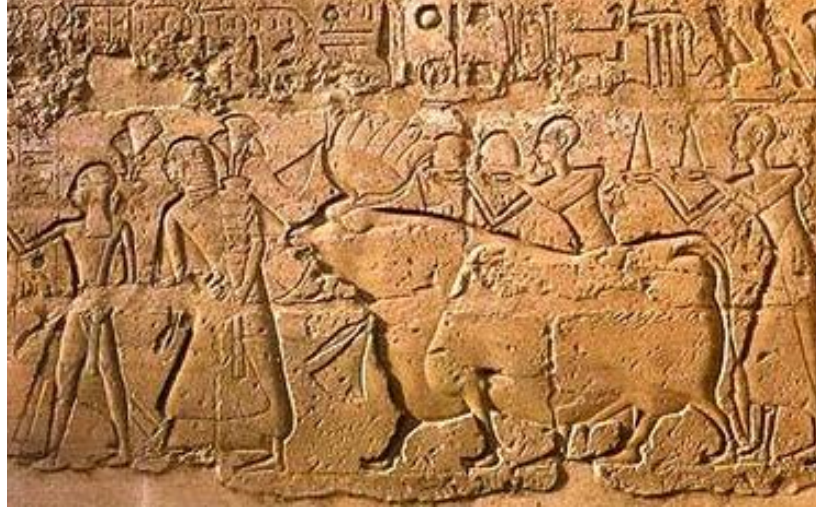
Mevsimsel döngüyle ilişkili olan bu mitolojik hikâyede, Osiris'in ölümü Nil Nehri'nin sularının çekildiği dönemde bitkilerin kurummasını ve dökülmesini temsil etmektedir.

Osiris'in hayata dönmesi ise Nil Nehri'nin sularının yükseldiği dönemi kapsayan bitkilerin yeşerip büyüdüğü zamanı temsil etmektedir. M.Ö. 1850 yıllarında Tanrıça İsis'in uzun arayışlardan sonra kocası Tanrı Osiris'in kafasını Mısır'ın kuzeyinde Abdos'da bulması üzerine burası kutsal kabul edilir. Yılın belirli zamanında dini bir festivalle Abdol'ya ziyaret edilir. Bu dini festivale Abdol Festivali de denilmektedir. Abdol'ya o kadar kutsal ve önemli bir merkeze dönüşmüştür ki Mısır'ın zengin eşrafı öldükten sonra mumyalarının buraya gömülmesini istemektedirler (Rosenberg, 2003: 314- 319).

2.3.2.1.2. Günlük Ritüeller

Eski Mısır'da tapınakların yapılma sebepleri ibadet amaçlı olmamıştır. Tapınaklar, tanrıların evi olarak inşa edilmiştir. Dolayısıyla tapınaklar, tanrıların ihtiyacının görüldüğü yerler olmuştur. Günlük ritüeller içerisinde yer alan tapınak temizliğinden her ne kadar firavunlar sorumlu olsalar da bu görevi rahiplere de verebiliyorlardı. Tapınakların her yerine sadece firavunlar girebilmekteydi. Sıradan bir Mısırlının tapınağa girmesi yasaktı. Bu kişilerin sadece en dış avluya kadar girmesine izin veriliyordu. Ayrıca günlük ritüeller apaçık yapılmazdı. İnanç gereği ritüellerin gizli saklı yapılması gerektiğine inanılırdı. Günlük ritüellerde tanrılara bırakılan oldukça fazla yiyecek ve içecekler de olmaktadır (Adolf, 1894: 273; Bierbrier, 2008: 235; Teeter, 2011: 53; Schwars, 2012: 104; Wilkinson, 2016: 43- 45; Gezmez, 2019: 65- 66).

2.3.2.1.3. Opet Festivali

Görsel 6. Eski Mısır Festivallerinden Bir Çizim (URL- 25, 2022)

Mısırlı halkın tapınak ritüellerine katılmasının yasak olması durumu bu tür ritüellerinde geçerli olmamıştır. Yılın belirli zamanında, Nil Nehri'nin en yüksek seviyede olduğu dönemde düzenlenen bu festival yeni yıl kutlaması olarak bilinir. Üç hafta boyunca kutlanan bu festivalde kurbanlar kesilir ve büyük bir yemek şöleni hazırlanır. Bölgesel bir festival olan Opet kutlamaları, Mısırlı halkın söylediği şarkılar eşliğinde Nil Nehri kıyısına toplanmasıyla devam eder. Nil Nehri'nde yüzen kayıkta Karnak tapınağından Luksor tapınağına bir yolculuk gerçekleştiren Amon heykeli halkın, önünden geçer ve geçiş sırasında halk diz çöker. Son olarak törenlerde koç ve boğa gibi hayvanlar kurban edilmektedir (Bell,1997:160; Brewer ve Teeter, 2011: 51; Gates, 2015: 158; Gezmez, 2019; 69).

2.3.2.1.4. Khoiak Festivali

Görsel 7. Eski Mısır Festivallerinden Bir Çizim (URL- 26, 2022)

Osiris'in boğulması, bulunması ve canlandırılmasını anlatan mitolojik hikâyenin bu festivalde canlandırılması yapılmaktadır. Nil Nehri'nin sularının azaldığı dördüncü ayda mevsimsel değişmelerin başlaması ve bitkilerin yeşermesiyle kutlamalar başlardı. Ülke çapında olan bu kutlama ritüellerine Mısır'ın her yerinden katılanlar vardır. Khoiak festivali, Tanrı Osiris adına inşa edilen en önemli tapınak olan Adbol tapınağında kutlanmaktadır. Kutlamalar esnasında gerçekleştirilen ritüellerin bazı kısımları Mısır halkının girmesi yasak olan tapınaklarda yapılır, daha sonra halkın da içinde bulunduğu kısımlarda kutlama devam ederdi. Rahipler tarafından Nil Nehri sularında Osiris'in mitolojik hikâyesi canlandırılırdı. Osiris'in boğulduğu anın canlandırılması sırasında Mısırlı halk ağlar, feryat ederdi. Osiris'in canlandığı esnada ise halk mutluluk yaşardı. Savaş bölümüne gelindiğinde de halk birbirine saldırırdı. Eski Mısır inançlarında boğularak yaşamını yitiren kişi tanrının yanında yüksek bir mertebeye ulaşmış demektir. Bu anlayış Osiris mitosundan gelmektedir (Halman, 1995: 36-37; Bryan, 2000: 211; Rosenberg, 2003: 257; Teeter, 2011: 59-61; Gezmez, 2019: 65- 71).

2.3.2.1.5. Cenaze- Mumyalama- Ağız Açma Ritüelleri

Görsel 8. Bir Mısırlı Mumyası (URL- 24, 2022)

Eski Mısırlılar ölümden sonraki hayatı o kadar önemsemişlerdir ki bunu günlük hayatlarında dahi görmek mümkündür. Yaşadıkları her an diğer dünyaları için hazırlık içinde olmuşlardır. İnanışları gereği doğum, bir gün elbette ölümü getirecektir. Ölüm ise doğumla sonsuz bir yaşamı getirecektir. Bu inanişe sıkı sıkıya bağlıdırlar ve yaşarken olabilecek her türlü durum için önlem almıştırlar. Eski Mısır'daki sosyal statü anlayışı ölümden sonraki hayat inanişinde de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, zengin bir Mısırlı öldükten sonra kavuşacağı yeni hayatında da statüsünü korumak istemektedir. Bunun için hazırlattığı mezarına küçük heykeller de koyar. Olurda öteki dünyaya bir çifti olarak gelirse onun yerine çalışacak hizmetkârlara ihtiyacı olabilir. Aksi kabul edilmesi zor bir durumdur (Schimmel, 1999: 42-43; Çiftçi, 2010: 46-47).

Eski Mısır inançlarında diğer dünya için yapılan hazırlıklara verilen önemden yukarıda bahsedilmiştir. Şimdi de ölümlle başlayan mumyalama ve ağız açma ritüellerinden söz edilecektir.

Eski Mısır'da ölen kişilerin mumyalanması ve bu mumyalama işleminin eksiksiz ve güzel bir şekilde yerine getirilmesi çok önemli bir husus olmuştur. Öncelerde ruhun ölü bedene tekrar dönmesi için mumyalamanın iyi olması kuralı etrafında gelişen inanç

sonralarında değişmiştir. İlk inanişaya göre iyi mumyalanmış olan cesede ruhun döneceği düşüncesi var iken sonraki inanişta iyi korunmuş bedenın sorgulanma gününde ruhsal bedeninin de o kadar iyi olacağı düşüncesi vardır. Ölen bir kişinin bedeninde meydana gelecek çürümeler ve bozulmaları engellemek için yapılan mumyalama ritüelleri şöyledir: Mumyalama sadece bu işle ilgilenen meslek sınıfı tarafından yapılmaktadır. İlk önce ölen kişinin burnundan sokulan bir aparat yardımıyla beyni çıkarılır ve bir kavanoza koyulur. Bu işlem, karından açılan yarıkla iç organların çıkartılmasıyla devam eder. Boşaltılan beden güzel kokulu esanslarla doldurulur. Bu işlemler gerçekleştirildiği sırada rahipler ölüler kitabından okumalar yaparlar. Hazırlanan mumya 7 ay sodyum karbonatta bekletilir. Eğer ölen firavunda sodyum karbonatta bekletme süresi 10 ayı bulmaktadır. Bu işlem bittikten sonra sıra son işlem olan ketenle bedenın sarılmasına geçilir. Ketenle sarılan beden artık mumyalanmıştır (Champdor, 2006: 63-72; Çiftçi, 2010: 49-50-51).

Yedi aylık süre dolduktan sonra sıra ağız açma ritüelindedir. Rahip tarafından yapılan bu ritüel sembolik tarzındadır. Bu ritüelde heykeller kullanılır. Ölüler kitabı okunur ve ağız açma eylemi gerçekleşir. Ağız açmadan sonra ölü sorgulanabilir veyahut da yemek yiyebilir. Eski Mısır'da cenaze ritüellerinde kiralanan ağlayıcı kadınlardan da söz edilmektedir ve bu ritüelde yer alırlar. Ağlayıcı kadınların gözyaşlarıyla yapılan ağız açma törenin sonunda artık heykel canlı olarak görülür (Champdor, 2006: 47- 52; Çiftçi, 2010: 53- 54).

Mumyanın üzerine *Horus'un gözü* denilen tılsım konur ve lahite yerleştirilir. Mumyanın konulduğu lahit üzerinde de inanç esanslı yapılan çizimler vardır. Lahitin üstüne bakan göz çizilir. Amaç ölen kişinin çevreyi görebilmesini sağlamaktır. Bunlara ek olarak ruhun lahitten çıkması için bir kapı çizilir. Eğer bütün bu işlemler eksiksiz, doğru ve güzel bir şekilde yerine getirildiyse ölen kişinin diğer dünyada mutlu olacağına inanılmaktadır (Champdor, 2006: 72- 91; Çiftçi, 2010: 52-53).

2.3.3. Eski Anadolu Dinleri

2.3.3.1. Hititliler

Görsel 9. Yazılıkaya 12 Hitit Tanrısı Tasviri (URL-28, 2022)

Genel Bilgiler: Hititler eski krallık olarak M.Ö. 1650- 1450 yılları arasında, imparatorluk olarak da M.Ö. 1450- 1200 yılları arasında Tunç Çağı'nda yaşamışlardır. Hitit devletinin ilk kralı olan Anitta, Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Boğazkale bölgesini ele geçirmiştir. Hititliler bu yere yaşadıkları dönemde başkentleri de olan Hattuşa ismini vermişlerdir. Hititliler kendilerine Hitit ya da Hatti dememiş Neşali demişleridir. Hititliler, Anadolu kökenli bir toplum değildir. Tabletlerde kullandıkları dil araştırılınca kökenlerinin Hint- Avrupa olduğu ortaya çıkmıştır (Özbaşaran vd., 2011: 41; Demirci ve Falay, 2016: 39; Özdemir, 2020: 7). Hititliler aynı zamanda Mısır Kraliçesi II. Ramses ile tarihin ilk yazılı anlaşması olan Kadeş Anlaşması'nı yapmıştır.

Hitit inancına göre kral, yaşarken tanrının elçiliğini yapmaktadır. Kral, öldükten sonra ise tanrılaşmaktaydı. Kralların ülke yönetiminden ayrı olarak başrahiplik görevi ve dini bayramları yönetme işleri de vardır (Reyhan ve Cengiz, 2015: 81; Özdemir, 2020:14- 15).

Hitit inanç sistemindeki tanrılar panteonu oldukça kalabalıktır. Panteonun kalabalık olmasının nedeni Hititlileri ele geçirdikleri kültürlerin de tanrılarını kabul etmesi olmuştur. Mezopotamya uygarlıklarıyla etkileşimde olan Hititliler Sümer, Akad, Asur

gibi toplumların tanrılarına da inanmışlardır. Tanrı panteonun en üstündeki baş tanrı Teşup'dur. Tanrı Teşup fırtına tanrısı olarak bilinmektedir. Baş tanrıça ise Tanrı Teşup'un karısı Hepat'dır. Hoşgörülü bir din olan Hitit dini aynı zamanda Anadolu inançlarından kendilerine uygun gördüklerini benimsemiştir. (Kınal, 1998: 207-208; Arıkan, 1998: 272; Akurgal, 2005: 119; Reyhan vd., 2015: 92; Özdemir, 2020: 84- 85- 86)..

Hitit inanç sistemine göre hastalık, kıtlık, mutluluk ve bereket gibi olumlu ve olumsuz durumların hepsinin kaynağı tanrıdır. Dolayısıyla Hititliler tanrılara büyük saygı göstermişlerdir. Tanrıların evi olan tapınaklara girmeden, dini bir ritüele başlamadan ve kurban kesmeden önce temiz olmaya dikkat etmişlerdir. Aynı zamanda tapınakların girişinde temizlenmek maksadıyla yıkanma bölümleri vardır (Özdemir, 2020: 89). İslam dininde cinsel münasebetten sonra yapılan gusül abdesti inancı Hititlerde de vardır. Hititliler cinsel ilişkiden sonra arınma ritüelini yapmazsa temiz kabul edilmez ve dini hiçbir uygulamaya katılamazdı. Hititlerin, rüyalarına tanrıların gelmesi için yaptıkları temizlik de yine temizliği vurgulayan başka bir inançtır olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer dinsel temizliği yapıp ardından uyunursa tanrıyı rüyada görebilirlerdi (Dinçöl, 1982: 85; Arıkan, 1998: 282; Brandau vd., 2018: 72; Özdemir, 2020: 87- 99).

Hititlerde bir dini törene ilk önce kral ve kraliçenin ellerinin yıkanması ve kurulanması ritüelinden sonra başlanırdı. Bu törenlerde ritüellere eşlik eden müzik ve dans da bulunmaktaydı. Rahip ve rahibelerden oluşan bir koro ilahiler söylerken ellerini gökyüzüne kaldırmış dansçılar dönerek dans ederdi. Törenin devamı için kral ve kraliçenin emriyle tapınağa geçilirdi. Bir saygı gösterisinde bulunan kral ve kraliçe tanrının huzurunda eğilerek tapınağa girerdi. Törenin devamında kral kendisine verilen şarabın içine parmağını dokundurur ve şarabı kutsal yerlere serperdi. Bundan sonra törenin ziyafet kısmına geçilirdi. Bir masanın üzerine tatlı ekmek ve biranın eşlik ettiği yemekler konulurdu. Kral ailesi ve Hitit halkı tanrının onuruna kadehlerini kaldırırdı. Törenin sonunda birtakım yarışmalar ve güldürü oyunları düzenlenerek tanrıların eğlenmesi amaçlanırdı (Sönmez, 2008: 34; Özdemir, 2020: 133).

Hititlerde bazı hayvanlar kutsal sayılırken bazılarının da kötü ruhlara karşı koruyucu olduğuna inanılmıştır. Özellikle boğa, Tanrı Teşup'u timsal etmektedir. Bugün bunu arkeolojik kazılarda çokça çıkan Hitit eserlerinde görmekteyiz. Günümüzde de büyük ya da küçükbaş boynuzlu hayvanların kafataslarının evlerin dış kapılarına asılmasının altında yatan sebep kötü ruhlardan korunmadır (Alp, 2009: 38; Kılıç vd., 2016: 780; Özdemir, 2020: 96).

Hititlerin dini inançlarında günlük olarak uyguladıkları bir ritüele henüz rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra yıllık ve dönemsel olarak yapılan dini ritüellerin varlığı ulaşılan bilgiler arasındadır. Bu ritüellerde duayı sadece kral ve kraliçe yapabilir. Dua esnasında sol el başparmak yukarı göstererek dua edilir. Dua sonunda Hitit halkı “*öyle olsun*” derdi. Bu tıpkı duadan sonra denilen amin gibidir. Bunlara ek olarak Hitit inanç sisteminde kanlı ve kansız adaklar vardır. Hatta insan adaklarından dahi söz edilmektedir. Ak ve kara büyü, fal ve kehanetler gibi inançlar da vardır (Kınal, 1998: 221-222; Demirci, 2016: 53-54; Özseser, 2018: 4; Özdemir, 2020: 90-91-94).

Hititleri dini bayramları kutlamalarındaki hassasiyet tanrılarına duydukları saygıdan ötürü gelmektedir. Kral, kutsal bayramlarda tanrı ile iletişime geçer. Bu sayede ülkeye bereket ve refahın geleceği inancı oluşur. Bu bayramlar aksatılmaz. Hititlerde kutlanan bayramların en önemlileri mevsimsel döngüyle ilişkili olan bayramlardır. “*Mevsimsel kült gezinti*” dinilen kutsal yolculuklara bu bayramlarda çıkılmaktadır. Bu yolculuğa kraliyet mensupları ve Hitit halkı katılmaktaydı. Kutsal sayılan yerlerin sırasıyla ziyaret edilmesi, hac hareketi olarak görülmektedir. Sonuç olarak bu geziye katılanlar hacı makamına ulaşmış sayılırdı (Kaya, 2017: 338; Reyhan vd., 2015: 96; Falay, 2016: 146; Özdemir, 2020: 97-98).

2.3.3.2. Hitit Dini Ritüelleri

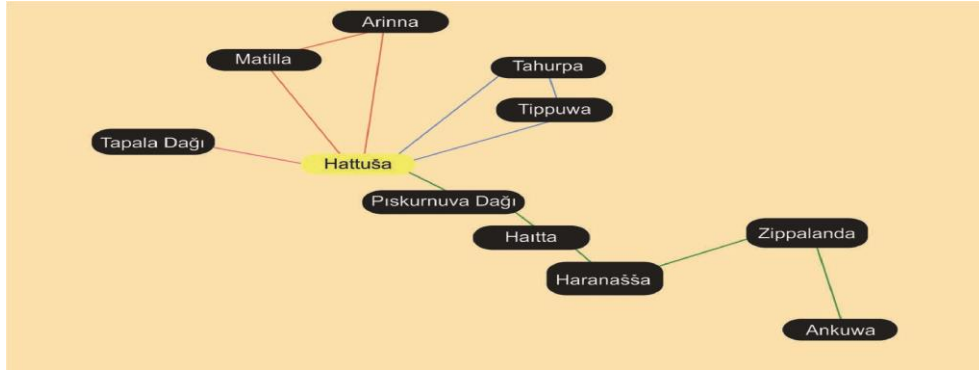
Görsel 10. Hititlerin Bin Tanrılı Yolculuğu (URL- 27, 2022)

2.3.3.2.1. AN.TAH.SUM/ Çiğdem Bayramı

Hititliler mevsimsel döngüye bağlı olarak ilkbahar mevsiminde 38 gün süren AN.TAH.SUM bayramını kutlardı. Bu bayram ayrıca kutlamaları çiğdem çiçeğinin açtığı döneme denk gelirdi. Dolayısıyla bu bayrama Çiğdem Bayramı da denilmektedir. Hitit'te her yıl ilkbahar mevsiminde kral, kraliçe, saray ailesi, rahip, rahibeler ve diğer yönetici sınıfın önde olduğu bir kutsal yolculuğa çıkılır. Bu kutsal yolculukta ziyaret edilecek merkezlerin rotaları bellidir (Falay, 2016: 135).

AN.TAH.SUM bayramında kutsal ziyaretlerin izlendiği rotalar şöyledir: “*Hattuşa-Tahurpa- Tippuva Dağı yolu- Hattuşa, Hattuşa- Arinna- Matilla- Arinna- Hattuşa-Tapala Dağı- Hattuşa, Hattuşa- Pişkurunuva Dağı- Haitta- Pişkurunuva Dağı- Haranaşşa- Zippalanda- Ankuva*” (Gavaz Sir, 2012: 57; Flay, 2016: 135- 136).

AN.TAH.SUM bayramının her bir gününde dini törenler yapılırdı. Kurban sunumları, tanrı ve tanrıçalara taze yiyecek içecek sunumları, baş tanrı ve diğer tanrılar için dini ayinler ve ekmek bölme ritüeli gibi törenlerin yanında müzik ve dansın olduğu akrobasi gösterileri de yapılmaktaydı. Hitit halkı bu tür bayramlarda düzenledikleri eğlencelerle tanrılarını sevindirdiklerine inanmaktaydılar. Dolayısıyla bu bayramlara çok önem verilmektedir. Hatta savaşlar dahi bu bayramlara göre düzenlenir veyahut da ertelenirdi (Falay, 2016: 136-137-138).

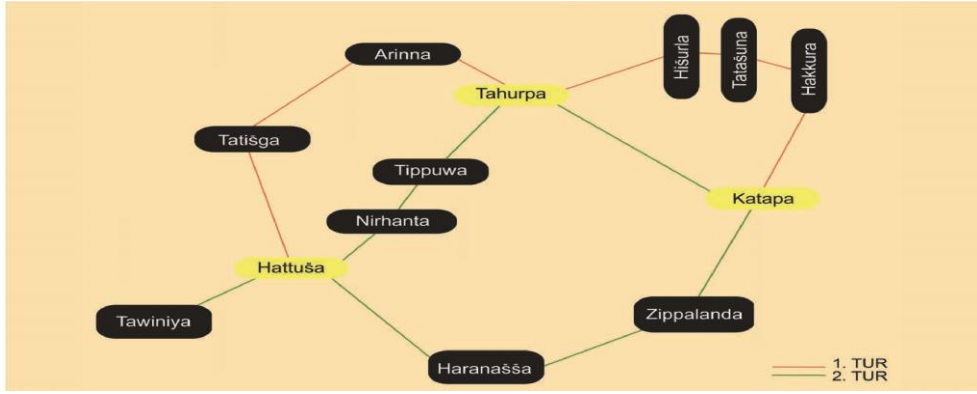

Görsel 11. AN.TAH.SUM Bayramının Hac Rotası (URL- 50, 2022)

2.3.3.2.2. Nuntarriyasha/ Hız Bayramı

Nuntarriyasha Bayramı, kış başlamadan önce sonbahar döneminde kutlanan bayramdır. Bu bayrama Hız Bayramı da denilmektedir. Hız, adını alma sebebi kutsal yerlere kral ve kraliçenin hızlıca gitmesi kaynaklı olabileceği belirtilmiştir. Hitit Kralı, tören için hazırlanan beyaz renkteki kıyafetini ve siyah ayakkabılarını giyer, takılarını takar ve sabahın erken saatlerinde kutlamaları başlatır. Aynı zamanda Hitit Fırtına Tanrı tapınağında tanrı putları ve tapınağın temizliği sırasında din adamları başlarına beyaz renkte bant taktıkları ve beyaz kıyafet giyindikleri bilinmektedir. (URL- 51, 2022).

Bayramın ilk günü Kitap'a şehrinde hazırlanan kültürel faaliyetlerle başlar. Daha sonra hac da denilen yolculuğa çıkılmaktadır. Bayramın üçüncü günü kutsal yolculuk zamanıdır. Bu ve buna benzer kült bayramlarda, oturma törenleri de düzenlenir. (Bu oturma törenlerine toplantı da denilmektedir.) Oturma törenlerinde altın testide kral ve kraliçeye su getirilir ve el yıkama ritüelleri yapılır (URL- 6, 2022). Nantariyaşha Bayramının, ziyaret rotası yönüne bakıldığında, güneşin hareketi örnek alınarak, doğudan batıya doğru yapılmıştır (Arazinba, 2010: 34; Falay, 2016: 139).

Görsel 12. Nuntariyashas Bayramının Hac rotası (URL- 49, 2022)

2.3.3.2.3. Purilli/ Yeni Yıl Bayramı

Mitsel bir hikâyede geçen olayların canlandırmasının yapıldığı Purilli Bayramı yeni bir yılın başlangıcında yapılırdı. Kral ve kraliçenin katıldığı bu bayramda dövüş ritüeli gerçekleştirilirdi. Bu dövüş ritüeli kış mevsiminden sonra gelen bahar ayını simgelemektedir (Falay, 2016: 140).

2.3.3.2.4. Diğer Bayramlar

KILAM Bayramı ‘‘Pazar Yeri Bayramı’’ anlamına da gelmektedir. Sonbahar mevsimine denk gelen fakat kesin tarihi bilinmeyen bu bayram üç gün sürmektedir. KILAM Bayramı Hititlerin görkemli bayramları arasında yer almaktadır. Bu bayramda da yine başkent Hattuşa, Arinna ve Zippalanda’daki kutsal mekânlar ziyaret edilirdi (Arıkan, 2002: 16; Falay, 2016: 141-142).

Hışuva Bayramı ne zaman kutlanıldığı belli olmayan ve sekiz gün süren bir bayramdır. Bu bayramda gerçekleştirilen ritüellerden biri de kralın sırtına bir sopa ile vurulmaktır. Buradaki amaç kralın tanrı karşısındaki güçsüzlüğünü ve küçüklüğünü göstermektir (Dinçol, 1982: 86; Demirci, 2019: 66; Falay, 2016: 142-143).

Haşşumaş/Üreme Bayramı' prensin yönetiminde gerçekleştirilen bir bayramdır. Bu bayramdaki ritüeller on iki tanrıyı temsil eden rahiplerin hazırlanan yemek sofrasına oturması, kutsal ekmekten yemesi ve tanrıların şerefine on iki kez içmesinden meydana gelirdi. Hitit din sisteminde Ay Bayramı, Teteşhapi Bayramı, Yağmur Bayramı, Orman Bayramı ve Gök Gürlemesi Bayramı gibi pek çok bayram bulunmaktadır. Bu bayramların dışında Hitit metinlerde birçok farklı bayramdan da söz edilmektedir (Falay, 2016: 144-148).

2.3.3.2.5. Cenaze Ritüelleri

Hititler krallık döneminde ölülerini gömmekte iken imparatorluk döneminde bu adetini değiştirmiştir. Hitit imparatorluk döneminde kral ve kraliçe ölünce büyük bir törenle yakılmaktaydı (Demirci vd., 2016: 55; Kaya, 2017:343). Ölü yakma geleneğine ilk olarak Hititlerde rastlanılmıştır. Hitit metinlerinden elde edinilen bilgiler kraliyet mensuplarına ilişkin uygulamalardan bahsetmektedir. Kraliyet mensubu olmayan kişiler için nasıl bir tören düzenlendiğine dair yazılı bir kaynak henüz yoktur. Hititler cenaze ritüellerini ayrıntılı bir şekilde yazıya geçirmiştir. Özenle hazırlanan bu ritüeller eksiksiz bir şekilde yerine getirilmiştir. Kral veyahut da kraliçenin ölümünden sonra başlayan cenaze ritüelleri on dört gün sürmektedir. Cenazenin ilk günü ceset henüz yakılmadan önce yanında sığır kesilirdi. Daha sonra birtakım ritüeller tamamlandıktan sonra gece yakım işleminin yapılacağı yere götürülürdü. Bu sırada ülke genelinde yas ilan edilir ve oruç tutulurdu. Bu orucun üzüntüden kaynaklı ya da zorunlu olduğu düşünülmektedir. Gece boyunca yanan cesetin geriye kalan kemikleri güneşin ilk ışıklarıyla beraber toplanır ve özel bir odaya götürülürdü. Cenaze ritüelleri arasında kanlı ve kansız kurbanlar, sessiz konuşma, ilahi söyleme, cenaze yemeği verme ve ağıtçı kadınlar yer almaktadır. Ayrıca cenazenin dördüncü günü gerçekleştirilen ritüellere imparatorluğun yeni kralının ve ailesinin özel kıyafet giyerek katıldığı ve eşlerinin başlarını bir örtüyle kapattığı bilinmektedir (Sevinç, 2007: 2779-2786).

2.3.3.2. Frigyalılar

Genel Bilgiler: Frigler, M.Ö. 1200-1000 yıllarında kesin olmamakla birlikte Makedonya'dan Anadolu'ya akın etmişlerdir. Frig devletinin ilk kralı olan Gordios aynı zamanda başkent olan Gordion şehrine adını vermiştir. Kral Gordios'dan sonra devletin başına oğlu Midas geçmiştir. Hitit devletinin zayıflaması ve çökmesiyle siyasi bir güç haline gelen Frigler, Homeron'un İlyada destanında anlattığı Troia savaşlarının başladığı sıralarda Anadolu kavimlerinden biri olarak bu savaşta Troia'nın yanında yer almış ve Akalara karşı savaşmıştır (Bülbül, 2009: 80- 85).

Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan Frigyalılar, tarım ve bağcılık gibi unsurlara büyük önem vermişlerdir. Bunu baş tanrıçaları olan Matar'a (Matar Kubilaya, Agdistis (Taş Kadın)) Toprak Ana demelerinden de anlayabiliriz. Bunun yanı sıra Frigyalılarda bağcılık da oldukça gelişmiştir. Her bağ bozumu sezonunda şarap tanrısı Dionizos adına kutlama törenleri düzenlemişlerdir (Sevin, 2007: 211; Bülbül, 2009: 87).

Frigyalıların tanrılar penteosu çok kalabalık olmamıştır. Penteonun başında ana tanrıça Matar yer almaktadır. Matar'ın en büyük tapınağı ise Pessinus'dur. Matar'ın Eski Yunan'daki adı Kybele'dir. Ayrıca tanrı ve tanrıçalar her ne kadar insani tasvir ve özelliklere sahip olsa da ölümsüzdür. Mezopotamya dinlerinde görülen Tanrıça İnanna ve Tanrı Dumuzi'nin mevsimsel döngüyü simgeleyen kutsal evlilik mitolojisi ve kutlama ritüelleri Frigya kültüründe de vardır. Matar, her yılın ilkbahar mevsiminde sevgilisi Tanrı Attis'e kavuşur ve doğa canlanır. Ayrılmaları takdirinde de doğa kış uykusuna dalar (Birecikli, 2010: 220).

Frigyalılar, birçok dinde olduğu gibi gelecekte haber almak için fal, büyü ve kehanete inanıyorlardı. Frigyalılar aynı zamanda diğer dünya yaşamına da inanmıştır. Fakat iyi ve kötü kavramlarını karşılayan cennet ve cehennem hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bunlara ek olarak birkaç dinde görülen gökten gelen kutsal taş inancı Frigyalılarda da vardır. Merkez tapınak Pessinus ana tanrıçasıdır ve bu taş özenle korunmaktadır (Kaya, 2020: 89-93).

2.3.3.3. Frigya Dini Ritüelleri

2.3.3.3.1. Tanrıça Matar (Kybele) ile Tanrı Attis'in Kavuşma Bayramı

Görsel 13. Tanrıça Kybele Heykeli (URL- 29, 2022)

Evrensel bir nitelik taşıyan Tanrıça Matar, toprağı, doğayı ve bereketi simgelemektedir. Frigyalılar, her yıl doğanın yeşillenmeye başladığı sıralarda büyük kutlamalar yapmışlardır. Yeterli yazılı belge olmadığı için bu kutlamalara ilişkin bilgilere ulaşılmamıştır. Sadece antik dönem yazarlarından Herodot, Diodoros Siculus, Plutarchos ve Strabon'dan Frigyalıların bayram törenlerine dair bilgilere ulaşırız. Bu yazarların eserlerinden edinilen bilgilere göre her yıl baharın gelmesiyle bayram hazırlıklarına başlanılmaktadır. Tanrıça Matar ve Tanrı Attis'in her yıl bu mevsimde bir araya geldiğine inanılmaktadır. Matar ve Attis'in buluşmasıyla doğa uyanır ve yeni bir yıl başlar. İlk baharda gerçekleştirilen bu dini ritüel büyük bir coşkuyla kutlanmaktaydı. Frigyalılar, bahar bayramında flüt, zil ve davul gibi çalgı aletleriyle müzik yapar ve dans ederlerdi. Bayramın belki de en önemli ritüellerden birisi erkek cinsel organının Tanrıça Matar için kesilmesidir. Tanrı Attis'in cinsel organını Tanrıçası Matar için kurban ettiği inancı vardır. Bu nedenle Matar'ın rahipleri kendilerini hadım etmişlerdir. Bunlara ek olarak kanlı ve kansız olarak sunulan kurbanlar da gerçekleştirilen ritüeller arasında yer almaktadır (Çintiriz, 2010: 59-63).

2.3.3.4. Urartular

Görsel 14. Aslan Üzerinden Tasvir Edilen Kral Haldi (URL- 30, 2022)

Genel Bilgiler: Urartular M.Ö. 860-580 yılları arasında çetin ve sert bir coğrafyaya sahip olan Van Gölü ve çevresinde kurulmuştur. Urartu adı Asur kaynaklarında geçmektedir. Urartular kendilerine Biainili demektedirler. Devletin başkenti Tuşpa'dır. 'Bütün ülkelerin kralı' olarak anılan Kral I. Sardur, Urartu devletini kurmuştur. Urartular hakkında bilgi taşıyan tabletlerin çift dilli olması (Urartuca-Asurca) dönemin anlaşılması açısından büyük kolaylık sağlamıştır. Bu tabletlerden edinilen bilgilere göre devletin tanrısı ve tanrılar panteonunun baş tanrısı Haldi'dir. Urartular her ne kadar çok tanrılı olsalar da en önemli üç tanrısı Haldi, Teşeba (Göktanrı) ve Şivini (Güneş tanrısı)'dir. Aynı zamanda tanrıları için tapınaklar inşa etmişlerdir. Bu tapınakların içini tanrı heykelleriyle süslemişlerdir (Akurgal, 2014: 169-170).

2.3.3.5. Urartular Dini Ritüelleri

2.3.3.5.1. Cenaze Ritüelleri

Urartuların dini ritüelleri hakkındaki bilgilere arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan buluntulardan ulaşılmıştır. Bu konu hakkında yeterli yazılı belge olmayışı bu buluntuları oldukça önemli bir hale getirmektedir. Arkeolojik kazılar sonucunda çoğu diğer medeniyetlerde olduğu gibi Urartuların da ölümden sonra yaşamın olduğuna

inandığı ve diğer dünya için hazırlılar yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu hazırlıkların en güzel örneğini mezarlarda görmek mümkündür. Urartu mezarları tıpkı bir ev gibi hazırlanmıştır. Mezarlarda mobilyalardan en küçük süs eşyasına kadar her şeyi bulmak mümkündür. Bunlara ek olarak Urartuların cenaze törenlerinde kurbanlar kesilir ve ölen kişinin ardından günümüz Anadolu coğrafyasında da görülen cenaze yemeği ikram edilirdi (Yiğitpaşa, 2010: 178- 190).

Urartular, ölümü ve doğumu bir ağaca benzetmişlerdir. Ağaç her ilkbaharda yeşerir, her sonbaharda solar. Bu durum tıpkı doğumla başlayan hayatın ölümle son bulması gibidir. Fakat sonbahardan sonra nasıl ki ağaçlar ilkbaharda yeşeriyorsa insan hayatı da son bulsa dahi tekrar ağaç gibi yeşereceği inancı vardır. Bu simgesel ağaç “Hayat Ağacı” olarak bilinmektedir (Hakbilen Ası, 2019:50; Yiğitpaşa, 2010: 178).

Urartuların ölü gömme öncesi ve sonrasına ilişkin diğer bilgileri içerisinde kan, şarap veya su bulunan kaplarla yapılan libasyon ritüellerine sahip olduklarıdır. Cenaze ritüelleri dahil olmak üzere diğer dini ritüellerde özellikle de kutsal mekânlarda yapılan libasyon ritüeli bir kabın içinde olan kan ya da şarabın yere saçılması işlemidir (Yiğitpaşa, 2010: 189). Bu libasyon ritüeli tapınaklarda gerçekleştirilen dini törenlerde de uygulanmaktaydı. Dini bir tören yapılacağı zaman ilk önce tapınağa girmeden arınmak için Hititlerde de görülen su ile yıkanılırdı. Böylece bedensel temizlik yapılmış olunur daha sonra da libasyon yapılırdı (Çilingiroğlu, 2007: 36- 37).

2.3.3.6. Harraniler

Genel Bilgiler: Mezopotamya kavimlerinde olan Harraniler, Keldani ya da Nebati olarak da bilinmektedir. Bu kavme Harrani adının verilmesi Harran’da yaşamalarından kaynaklıdır. Keldani ismini de yine daha önce yaşadıkları Kelda şehrinden almışlardır. Harraniler, M.Ö. 9. yüzyıllarda Asur kaynaklarında adından söz ettiren bir medeniyettir (Kardoğan, 2021:31). Burada, Güney Mezopotamya’da yaşadıkları dönem içerisinde adından Keldaniler olarak söz edilecek, Harran’da yaşadıkları dönem içerisinde de adından Harraniler olarak söz edilecektir.

Harraniler ve Sabiililer karıştırıldıkları için tartışmalara sebep olmuşlardır. İlk önce bu karışılığa sebep olan hususu açıklamak gerekmektedir. Bir rivayete göre Abbasi Halifesi Me'mun ileri yaşlarında Bizans üzerine sefere çıkar. Yol üzerinde karşılaştığı topluluğun kim olduğu ve hangi dine mensup olduklarını sorar. Bu topluluk ne Hristiyan'dır ne Musevi'dir ne de diğer ilahi dine mensup kişilerdir. Bunun üzerine Halife Me'mun, Harranilere Bizans seferi dönüşüne kadar dinlerini değiştirmelerini söyler. Harraniler halifenin yapacaklarından korkar ve grup farklı dinlere geçerler. Harraniler arasından bir grup Sabiilik dinine geçmiştir. Dolayısıyla Sabiiler ve Harranilerin dinleri birbirlerinden farklı iki gruptur (Kardoğan, 2021: 33- 34).

Keldaniler, gökyüzünü ciddi anlamda araştıran bir kavim olmuşlardır. Öyle ki araştırmalarını kolaylaştırmak adına yüksek yapılar inşa etmişlerdir. Araştırmaları sonucunda kehanet ya da alametlerde bulunmuşlardır. Bu nedenle bir bakıma Keldanilerin münecim oldukları söylenebilir. Haran bölgesine göç eden Keldaniler, bu bölgenin ana dili olan Süryaniceyi kullanmışlardır. Süryanice, Aramicenin bir lehçesidir (Kardoğan, 2021: 32- 33).

Asur ve Babillerin dininden etkilenen Keldaniler, gezegen ve yıldızların tanrı olduğuna inanmış ve bunlara tapınmıştır. İnanç kültürleri bu çerçevede şekillenmiştir. Keldaniler, daha sonra Harran'a göç edip burada yaşamaya başlayınca Harraniler olarak bilinmeye başlamışlardır. Harraniler, Mezopotamya putperestlik inancının son mümessili olmuştur (Şeşen, 1993: 48- 49; Kardoğan, 2021: 43- 44).

Harranilerin yedi önemli tanrısı vardır. Tanrılar panteonunun en üstünde Ay tanrısı Sin yer almaktadır. Sin'den sonra gelen Şamas (Şems) Güneş tanrısıdır. Daha sonra Sümer ve Asur'unda tanrıçası olan İşar, Venüs gezegenidir. Bir diğer önemli tanrıça da Tanrı Sin'in eşi Tanrıça Ningal'dır. Harraniler diğer dinlerde olduğu gibi tanrılarına büyük saygı duymuşlardır. Tanrıları için kurbanlar kesmiş, tanrı heykellerin karşısında bayramlar düzenlemişlerdir (Ekinci, 2011: 46; Kardoğan, 2021: 44).

2.3.3.7. Harraniler Dini Ritüelleri

Harranilerin dini inançlarında öteki dünya ve cennet cehennem anlayışı yoktur. Her kim yaşarken iyi eylemlerde bulunursa ölümden sonra tekrar dirilme inancı doğrultusunda yeni hayatında iyilikler ile karşılaşır. Kim kötü eylemlerde bulunursa da yeni hayatında onu kötülükler beklemektedir. Günümüzde hala bu inanç devam etmektedir. Hint dinleri buna örnek olabilir (Kardoğan, 2021: 63- 64).

Harraniler, tanrıları için kurbanlar kesmişlerdir. Bu kurbanlar tapınakta bulunan tanrı heykellerinin karşısında kesilmiştir. Heykeller tanrı ile insan arasında bir nevi elçi (aracı) olarak görülmüştür. Kurban olacak hayvanın ağızındaki dişlerin tam olması önemli bir husus olmuştur. Kurban olarak dört ayaklı hayvanlar (koyun, keçi, sığır) ve kanatlı hayvan olarak da pençeliler (güvencin dışında) seçilmektedir (Gündüz, 2004; Kardoğan, 2021: 65).

Harraniler haftanın yedi gününün her bir gününü tanrılarına adanmışlardır. Güneş tanrısı Pazar, Ay tanrısı Sin Salı, Mars (Merih) tanrısı Çarşamba, Jüpiter (Müşteri) tanrısı Perşembe, Venüs (Zühre) tanrısı Cuma ve Satürn (Zühal) tanrısı Cumartesi olarak adanmıştır. Harraniler bayramlarda tanrıları adına kurbanlar kesmiş dini ritüeller düzenlemiştir. Aynı zamanda Harranilerin üç vakit namaz ibadeti dini ritüellerinin arasında yer almaktadır. Dini ritüeller arasında sünnet ritüeline rastlanmamıştır (Kardoğan, 2021: 66-68).

2.3.4. Eski Avrupa Dinleri

2.3.4.1. Eski Yunanlılar

Genel Bilgiler: (M.Ö. 1050-30). Eski Yunanlıların atası olan Akadlar, Myken uygarlığını kurmuşlardır. Yunanlılar, Mora yarımadası, Orta Akdeniz ve Doğu Akdeniz ile ticari ve kültürel faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Fakat Ege göçleriyle Eski Yunan uygarlığı büyük bir gerileme yaşamıştır. Üç boy halinde başlayan göç sonucu Anadolu'ya ilk göçmenler böylelikle gelmiştir (M.Ö. 1050-100). Bu boyların adları Dor, İyon ve Aiolar'dır. Bu boylar arasında İyonlar hızlı bir şekilde gelişmiş ve

diğer medeniyetler tarafından tanınmaya başlamıştır. Öyle ki Mısır, Mezopotamya ve İran medeniyetleri İyon boyuna Helen demişlerdir. Tıpkı günümüzde Helenlere Yunanlılar denilmesi gibi (Akurgal, 2014: 196).

Arkeolojik kazılar sonucu ilk dönemlerde (M.Ö. 1050-750) yeni yerleşmelerden dolayıdır ki bir buluntudan söz edilememektedir. Fakat daha sonraki dönemlerde Eski Yunan uygarlığının geldiği noktayı Homeros'un İlyada adlı eserinin (M.Ö. 750-700) ortaya çıkmasıyla anlamak mümkündür. Eski Yunan uygarlığı her ne kadar gittikçe gelişmeye başlamış olsa da bir dönem Kirmenlerin neden olduğu duraklama dönemini yaşamışlardır. M.Ö. 600 yıllarında Athena şehrinde görkemli tapınaklar inşa edilmiştir. Yine M.Ö. 3000 yıllarda Mısır ve Mezopotamya gibi medeniyetlerin kültür öncülüğü doğudan batıya geçmiştir (Akurgal, 2014: 196).

Eski Yunan dini mitolojik bir din olup, tanrıları insani özelliklere sahip olmuştur. Tanrılar tıpkı bir insan gibi mutlu olur, üzülür, sinirlenir ve kıskanırdı. Tanrıları insanlardan ayıran en önemli özellik tanrıların ölümsüz olması olmuştur. Baş tanrı Zeus dahi özgür düşünce anlayışının getirdiği etkiler sonucu her istediğini yapamamıştır. Doğayı inceleyen Yunan filozofları doğaüstü (cin, peri gibi) varlıkları dinden ayırıştırarak doğa olaylarının asli nedenlerini özgür düşünce akımı sayesinde incelemişlerdir. Böylece günümüz Batı uygarlığı oluşmaya başlamıştır (Akurgal, 2014: 197).

Eski Yunan dinindeki inançlarda yer alan tanrılara adını verenin ve ritüelleri tespit edenin Hemeros ve Hesiodos olduğu görüşüne inanılmaktadır. Homeros için Yunan tanrıları kutsal Olimpos dağında yaşamaktadır. Burada yaşayan tanrılar on iki tanedir. Bu on iki tanrı başta Zeus olmak üzere günümüzde genel olarak bilinen on iki burçla ilişkilendirilmektedir (Ahmed, 2016: 68; URL- 7, 2022).

Eski Yunan tanrı panteonunun en üstünde Zeus yer almaktadır. Panteondaki diğer tanrılar ise Zeus'un eşi Hera, kızı Athena, Apollo, ölüler efendisi Hades, Demeter, elinde çatallı mızrak tutan denizlerin efendisi Poseidon, Hestia, Hephaistos, Ares, Afrodit, Artemis, Hermes ve Dionysios'dır (Ahmed, 2016: 68- 73).

2.3.4.2. Eski Yunan Dini Ritüelleri

2.3.4.2.1. Festivallerde Gerçekleştirilen Dini Ritüeller

Görsel 15. Yunan Koşucularının Betimlendiği Vazo (URL- 47, 2022)

Eski Yunan dininde gerçekleştirilen festivaller mitolojik hikâyelere dayanmaktadır. Dolayısıyla tanrılar adına düzenlenen bu festivaller dini ritüelleri de içinde barındırmaktadır. Aşağıda bahsi geçen festivaller tanrıların konu olduğu mitolojik hikâyelerden yola çıkarak oluşturulan festivallerdir.

Tanrıça Athena adına düzenlenen festivallerin başında 15 Temmuz-15 Ağustos tarihleri arasında Attika'da yaşayan kabile üyelerinin Atina vatandaşı olmalarını kutlamak için katıldığı Synoikia festivali gelmektedir. Bir diğer festival Atina'da gerçekleştirilen önemli ve büyük bir festival olan Panathenaia festivalidir. Bu festivale çok sayıda kadın ve erkek katılmaktadır. Panathenaia festivalinde hayvan kurbanları ve Olimpiyat oyunları da düzenlenmektedir. Aynı zamanda bu festivalde 9 ay önceden seçilmiş olan kız çocukları festival gününe kadar Athena'ya sunmak için "Peplos" dokumaktadır. Önceden tanrı heykeli yıkanyorken sonraları sadece tanrı heykeline ait kıyafetlerin yıkandığı Plynteria festivali bir temizlenme festivalidir. Bu festivalin

devamı olan ve ilkbahar temizliği anlamına gelen Kallynteria festivali de Athena adına yapılan festivallerden birisidir (Takımcı, 2016: 6-10).

Tanrıça Demeter ve kızı Persephone adına düzenlenen festivallerden karşımıza ilk ıkananı Thesmophoria festivalidir. Bu, ekim zamanı bereket için yapılan bir festivaldir. Bu festival  gün sürmektedir. İlk gün kadınlar festivalin yapılacağı yerde kalmak için çadır kurarlar. İkinci gün oruç tutarlar ve son günde şenliklerin yapılır ve yemekler yenir. Ayrıca domuz kurban edildiğinden de söz edilmektedir. Bu festivale yalnız kadınlar katılabilir. Erkeklerin katılması katiyen yasaktır. Bir diğer festival de Haloa festivalidir. Yine bu festivale de erkeklerin katılması yasaktır. Kutlamalar kışın yapılır (Takımcı, 2016: 13-20).

Adı mitolojik bir hikyeden gelen ve iki kez doğan anlamında olan Zeus'un oğlu Dionysia adına düzenlenen festivallerden ilki kurban olarak insanların tanrıya adandığı Agrionio festivalidir. Diğer festivaller sırasıyla Kır Dianysis festivali, Anthesteria festivali, Büyük Dionysia festivali ve doğanın canlanması için kutlanan Lenaca festivalidir (Takımcı, 2016: 26- 45).

Güneş Tanrısı Apollon adına düzenlenen festivallerden ilki ikinci dini spor müsabakalarının yapıldığı Pythiadır. Diğer festivaller ise Boedromia festivali, Pyanopsia festivali ve Thargelia (tarım) festivalidir (Takımcı, 2016: 27-50).

2.3.4.2.2. Cenaze Ritüelleri

Görsel 16. Atlı Cenaze Arabası ve Arkada Ağlayıcı Kadınların Betimlendiği Bir Vazo (Ahmed, 2016)

Eski Yunan'da ölen kişinin vücudunu kadınlar yıkar ve ölü vücuda hoş kokular sürülürdü. Daha sonra bir kumaş ile beden sarılır ve dualar söylenirdi. Bir gün süren bu ritüelin ardından defin ritüeli gerçekleştirilirdi. Eski Yunan dininde ölen kişi bir takım eşya ve yiyecek-içecek ile birlikte gömülmektedir. Dolayısıyla ölümden sonra yaşam inancı var olduğu görülmektedir. Diğer dinlerde görülen defin işleminde ya da sonrasında yenilen yemek Eski Yunan inancında da görülmektedir (URL- 8, 2022).

2.3.4.2.3. Arınma Ritüelleri

Eski Yunan dini inancında arınmak oldukça önemli olmuştur. Doğum yapan, doğum yaptıran ve birini öldüren kişiler mutlaka arınmak için gerekli olan ritüelleri yapmalıdır. Bunlara ek olarak arınmayı gerektiren başka durumlarda vardır. Arınma ritüellerinin ana maddeleri su, kan ve kükürttür (Yıldıran, 2020: 55).

Eski Yunan'da bir kişinin kasten başka bir kişiyi öldürmesi durumunda kan ile kirlenen katil yine kan ile temizlenir. Böyle bir durumda gerçekleştirilen arınma ritüeli bir domuzun kanı ile katilin yıkanmasıdır. Bu ritüele örnek olarak günümüze kadar ulaşan ve Louvren Müzesi'nde sergilenen Orestes'in arınmasının resmedildiği vazo gösterilebilir (Burkert, 2012: 68-69; Yıldıran, 2020: 58).

Tanrıların evi olan tapınaklar içinde temizlik kuralları vardır. Kutsallığı bozamamak için bu kurallara dikkat edilmesi gereklidir. Tapınağın etrafında doğum yapılamaz, kimse cinsel ilişkiye giremez. Tapınağın yanında kimse ölmemelidir. Bu yasaklara ek olarak hamile veya emziren kadınlar tapınağa girmemesi yer alır. Aksi takdirde tapınağın ruhaniliği, maneviyatı bozulur. Dolayısıyla tapınağa girmeden önce arınmak gerekmektedir (Cole, 2004: 130; Eco, 2017: 597-679; Yıldırım, 2020: 59).

Eski Yunan inancında evlilik törenlerinde de arınma ritüelleri bulunmaktadır. Kış aylarında yapılan ve iki ya da üç gün süren evlilik törenlerinde kızın babası tanrı Zeus ve tanrıça Hera adak sunar. Gelin olan kişi ondan yaşça büyük bir kadının yardımını ile yıkanır, hazırlanır ve kokular sürülür. Sonuç olarak bu ritüeller arınma ritüeli için yapılması gerekenleri oluşturmaktadır (Emir, 2012: 20-21; Eco, 2017: 597-679; Yıldırım, 2020: 60).

Eski Yunan inancında doğumun kirlenmeye yol açtığı düşüncesi vardır. Dolayısıyla doğum yapan bir kadın arınma ritüeli ile temizlenmiş olur. Bu ritüelde aynı zamanda yeni doğan bebeğin temizlenip tanrılar tarafından kabul edildiği inancı da vardır (Emir, 2012: 71; Yıldırım, 2020: 61).

Bir diğer arınma ritüeli de kurban kesimi sırasında yapılan uygulamalardır. Eski Yunan dininde olduğu gibi diğer dinlerde de kurbanlar tanrı için adanır ve çok önemlidir. Tanrı için kurban adağı yapan kişi öncelikle temiz olmalıdır. Temiz olmaması halinde tanrının kurbanı kabul etmeyeceği inancı vardır. Kurbanı kesecek olan kişi ellerini güzel bir şekilde yıkayarak temizler. Daha sonra kurban hayvanının üzerine su saçıldıktan sonra alından kıl kesilir. Ayrıca kurban kesiminde arpa taneleri saçılır (Olgun, 2016: 88; Yıldırım, 2020: 61- 62).

2.3.4.3. Eski Romalılar

Görsel 17. Remus ve Romulus Adındaki İki Erkek Kardeşi Emziren Dişi Kurt (URL-34, 2022)

Genel Bilgiler: Roma şehrinin kuruluş tarihi mitolojik bir tarih olarak M.Ö. 753'tür. Birçok devletin kuruluş hikâyesi olduğu gibi Roma'nın da bir kuruluş hikâyesi vardır. Bu mitolojik hikâyede adı geçen kahramanın Roma'yı nasıl kurduğu anlatılmaktadır. Bir savaş sonrasında yakılan Truva şehrinden kaçan Truvalı prens Aeneas'ın babası ve oğlunu almasıyla hikâye başlar. Kutsal olduğu düşünülen Latium adındaki bir yer tanrılar tarafından Aeneas'a bildirilir. Mitolojiye göre daha sonra Aeneas, Latium'da Lavinium adında yerleşim kurar ve burada tanrılaşır. Dolayısıyla Aeneas, Roma'nın tanrılar katına yükselip tanrılaşan ilk lideri olmuştur. Kuruluş mitolojisinin daha sonraki kısımlarında ise Aeneas'ın oğlu Askanios'un Latium bölgesinde Alba Longo adında bir şehir kurduğu anlatılır. Uzun yıllar Askanios'un ardından gelenler yönetimde olmuştur. Daha sonraki yıllarda iki erkek kardeşin ortaya çıkmasıyla Roma'nın kuruluş tarihi başlar. Bu kardeşlerin adı Numitor ve Amulius'dur. Mitolojiye göre Amulius tek varis olmak ister ve bunun için kardeşi Numitor'un tahtan indirir ve bütün çocuklarını katleder. Geriye yalnızca Numitor'un kızı olan Rhea Silvia'yı bırakır. Silvia'yı da zorlayarak Vesta tapınağına rahibe olmasını ister. Vesta tapınağında rahibe olan Silvia kurallar gereği bakireliğini korumalıdır. Fakat işler böyle gitmez ve Silvia savaş tanrısı Mars'dan hamile kalır. Bu hamileliğin sonunda Remus ve Romulus adında iki erkek bebek dünyaya gelir. Amcası Amulius bu durumu öğrenir öğrenmez bebekleri bir sepete kor ve Tiber Nehri'ne bırakır. Bir zaman sonra nehirde sürüklenen sepet kıyıya vurur. Sepeti ilk bulan bir dişi kurttur ve kurt bebekleri emzirerek besler. Daha sonra bebekleri bir çoban bulur ve onları büyütür. Hakikati öğrenen iki erkek kardeş intikam için amcaları Amulius'u öldürürler. Tahtın gerçek

sahibi olan dedeleri Numitor'u başa geçirirler. Sonraları bu iki kardeş arasında her nedense tartışması çıkar. İki kardeş arasında başlayan tartışmanın sonu kanlı biter ve Romulus Remus'u öldürür. Romuslu'un başa geçmesiyle sıra şehri nüfuslandırmaya gelir. Bunun için şehri eşkıya ve suçlu erkeklerle doldurulur. Daha sonra bir tuzak gereği düzenlenen davete Sabinler çağırılır. İyice sarhoş olan Sabinli erkeklerin kadınlarını kaçırlar (Tekin, 2019: 190-192; URL- 9, 2022).

Eski Roma dini çok tanrılı bir inançtır. Ayrıca Yunan mitolojisinden oldukça etkilenmişlerdir. Öyle ki Yunan tanrısı olan Zeus, Roma inancında da vardır ve adı Jüpter'dir. Yine Yunan tanrısı olan Afrodit, Venüs olarak Roma tanrıları arasında yerini almıştır. Deniz tanrısı Poseidon'ın Roma tanrıları arasındaki adı Neptunus'dur. Eski Romalılar tanrının çok güçlü olduğuna inanır ve tanrıdan oldukça çekinirler. Diğer inançlarda da görüldüğü gibi kehanetlere karşı tedbirlidirler. İbadetleri esnasında söylenen sözler ve yapılan her şeyin doğru ve tam olmasına dikkat ederler. Neredeyse bütün inançlarda görülen uğurlu ve uğursuz kavramlar Eski Romalılarda da vardır. Örneğin uğurlu veyahut da uğursuz bir günde dükkanları açar ya da kapatırlar. Bunlara ek olarak bir Romalı asker savaş öncesi kendi tanrıya adayabilir. Dolayısıyla savaşta ölmesi gerekir ve ölür. Eski Roma inancında birçok koruyucu tanrı vardır. Örneğin bitkiler, meyveler, şehir sınırları ve tarım alanları bir koruyucu tanrı ile korunmaktadır (Estin ve Laporte, 2010: 204-205-206).

Eski Romalılar dini ritüellerini bir düzen ve disiplin içerisinde yerine getirmiş, bununla beraber ritüelleri doğru yapmak amacıyla 15 kişilik rahipten oluşan Pontif yönetimi kurmuşlardır. Bu yönetim kutsal bayramların takvimini yapar. Aynı zamanda Vesta rahibelerin ve Flamenlerin ataması da görevleri arasında yer almaktadır (Konuk, 2008: 34-35).

Eski Roma dini kaynağını Yunan ve Etrüsk dinlerinden almıştır. Yunan dininde görülen tanrıların adlarının değişmiş halleri şöyledir: Yunan tanrısı Zeus Roma dininde Jupiter olmuştur. Hera Juno, Ares Mars, Aphrodite Venüs, Athena Minerva, Poseidon Neptune, Demeter Ceres, Artemis Diana, Apollon Apollo, Kybele Magna

Mater, Hades Platon, Hermes Mercury son olarak da Hestia Vesta olarak değiştirilmiştir (Sevgi, 2006: 7-210-212; Takımcı, 2016: 61).

Eski Roma'da üç dönemden söz etmek mümkündür: Krallık dönemi, Cumhuriyet dönemi ve İmparatorluk dönemi. Cumhuriyet dönemine kadar Roma'da din ile ilgili yazılı belgeler oluşturulmamıştır. Ancak dönemin yazarlarından Cicero zamanında dinle ilgili yazılı kaynaklar oluşturulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar sistematik bir dinin oluşmamasının nedeni olarak Eski Roma'nın sürekli farklı toplumların kültürleriyle olan ilişkileri gösterilmektedir (Gürsoy, 2010: 13-14; Takımcı, 2016: 62).

Roma tanrılar panteonunun en üstünde yer alan Jüpiter adına festivaller düzenlenmektedir. Tanrı Jüpiter, Roma halkı için oldukça saygı değer bir tanrıdır. Öyle ki göreve yeni seçilen konsüller ona yakarır. Yine ocak ayında göreve başlayan yönetici sınıftan kimseler tanrı Jüpiter'e yakarır. Bunlara ek olarak kazanılan zafer sonrası Jüpiter için kurbanlar kesilmektedir (Erhat, 1993: 164; Takımcı, 2016: 70)

Farklı inançların dinlerinde var olan tanrı ve tanrıçalar etkileşimde olunan toplumların dinlerine aynı isimle ya da farklı isimle geçmektedir. Öğreğin, Eski Mısır tanrıçası olan İsis, Roma tanrı inancında da görülmektedir. Hristiyanlığın başlangıç dönemlerinde dahi İsis, tanrılar arasında en yüksek konumda olmuş ana tanrıça olarak kabul edilmiştir. Eski Mısır'da hac merkezi olan Memphis, tanrıça adına yapılan bir dini merkezdir. Buna benzer İsis tapınakları Eski Romalılarda da vardır. Bu yapılarda dini ritüeller dine karşı olan kişilerden uzak bir yerde rahipler, din mensupları ve *hacıların kullanımı* için ilave eklerin yapıldığı mekânlardır (Gürsoy, 2010: 34-127).

2.3.4.4. Eski Roma Dini Ritüelleri

2.3.4.4.1. Ludi/ Oyun Festivalleri

Ludi festivalleri dini bayramlarla ilişkili olup daha önceki dönemlerde bütünüyle dinsel olarak rahiplerin kontrolüyle yapılmaktaydı. Bu festivaller sırasında araba

yarışları, gladyatör savaşları ve tiyatro gösterileri gibi eğlencelerin yanı sıra hayvan avı gibi oyunları kapsayan festivaller de sergilenirdi (Öğüt, 2006; Takımcı, 2016: 67).

Ölen bir kişinin ölümün dokuzuncu gününde de Ludi Novendialedi adında oyunlar düzenlenmektedir. Bir diğer festival ise Romanın bir zamanlar en büyük bayramı olarak da bilinen ve Jüpiter için eylül ayında düzenlenen ve iki hafta süren Ludi Romani festivalidir. Bu festival sırasında tapınakta kurbanlar kesilir ve ziyafet verilirdi. İnsanlar ve tanrı heykelleri aynı sofrada yerini alırdı (Sevgi, 2006: 47-48; Takımcı, 2016: 70-71). Jüpiter adına düzenlenen bir diğer festival de her yıl kasım ayında bir kez düzenlenen ve tiyatro oyunlarının ağırlıkta olduğu Lidi Plebei festivalidir. Bu festival daha sonraki dönemlerde savaş sonrası zafer kutlamalarında, düğünlerde ya da cenaze törenlerinde düzenlenmiştir (Öğüt, 2006; Takımcı, 2016: 69-70.).

Yapılan adaklar için de festivaller düzenlenmektedir. Bu festivallerin adı Ludi Votivi festivalidir. Tanrılar adına düzenlenen festivaller ise Tanrıça Ceres için Ludi Ceres, Tanrı Apollo için Ludi Apollinares ve Tanrıça Flora için Ludi Floriales festivalleridir (Öğüt, 2006; Takımcı, 2016: 69).

2.3.4.4.2. Vinailia Festivali

Yıl içerisinde iki kez tekrarlanan bu festivalin iki önemli tarihi vardır. İlki ağustos ayının on dokuzunda yapılan üzüm hasadı, ikincisi de üzümler toplandıktan sonra ağustos ayının yirmi üçünde yapılan şarap zamanıdır. Üzümler de şarap da baş tanrıya adanır ve bu festival başrahip tarafından yönetilirdi (Schilling, 2000: 116-117-462; Takımcı, 2016: 71).

2.3.4.4.3. Tanrı Mars Adına Düzenlenen Festivaller

Savaşçı bir toplum olan Romalılar için savaş tanrısı Mars oldukça önemli bir tanrıdır. Adına sunaklar ve tapınaklar yapılmıştır. Ayrıca Regia denilen kutsal bir alanda savaş tanrısı Mars'ın savaşta kullandığına inanılan bir takım savaş aletleri yer almaktadır.

Romalı askerler savaşmaya gitmeden buraya gelerek Mars'ın savaş aletlerine dokunarak ondan yardım isterler (Schilling, 2000: 732; Takımcı, 2016: 72).

Romalılar için önemli olan Mars adına birçok festivaller düzenlenmektedir. Yılın belli tarihlerinde düzenlenen bu festivallerde ilahiler söylenir, dans edilir, arınma ve kurban ritüelleri gerçekleştirilir. Her kesimden insanın katılımının yasak olduğu bu festivale köleler, kadınlar ve Romalı olmayanların katılması kesinlikle yasaktır (Schilling, 2000: 731; Sevgi, 2006: 28- 41; Takımcı, 2016: 73).

Önceden bahsi geçen toplumların inançlarında görülen kurban ritüellerinde yapılması gereken hususlar Romalılarda da vardır. Bir kurban ritüeli esnasında ilk önce kurban olacak hayvanın boynuzlarına ve kutsal bıçağa un ve tuz serpilir. Daha sonra kurban esnasında yapılması gereken her ne varsa eksiksiz yerine getirilmelidir (Sevgi, 2006: 29; Takımcı, 2016: 74).

2.3.4.4.4. Ceres Adına Düzenlenen Festivaller

Bitki tanrıçası olan Ceres adına Cerialia adıyla düzenlenen kutlamalar her yıl nisan ayının on dokuzunda gerçekleştirilmektedir. Hasat mevsiminden önce tanrıçanın kutsal hayvanı olan hamile bir inek kurban edilir (Schilling, 2000: 659; Sevgi, 2006: 27; Takımcı, 2016: 76).

2.3.4.4.5. Bacchus Adına Düzenlenen Festivaller

Bir Yunan tanrısı olan üzüm-şarap tanrısı Dionysos'un Roma tanrıları arasındaki adı Bacchus'dur. Her yıl üzüm hasadının başladığı mevsim olan ilkbaharda uyanan ve sonbaharın gelmesiyle bir sonraki ilkbahara kadar uykuya dalan tanrı Bacchus adına festivaller düzenlenmektedir. İlk zamanlarda festivale sadece kadınlar katılırken erkeklerin büyük merakı sonucu sonraları erkekler de festivale katılmaya başlamıştır. Bu festivalde uygun olmayan eylemlerin olması nedeniyle Roma yönetiminde gizli yapıldığından söz edilmektedir (Dürüşken, 2000: 84- 97; Sevgi, 2006: 61-78; Takımcı, 2016: 78-79).

2.3.4.4.6. Vesta Adına Düzenlenen Festivaller

Her yıl 1 Mart'ta düzenlenen festivalde şehrin göbeğinde yanan ateş yenilenir ve yıl boyunca asla sönmesine izin verilmez. Ayrıca bu festivallerde Romalı seçkin ailelerin kızları Vesta rahibesi olmak için hayatlarının geri kalan kısmında bakire olmayı kabul ederler. Bu festivalin yok olmasında Romalıların I. Theodosius'un resmi dini Hristiyanlık yapmasının rolü büyüktür. Hristiyanlığın kabulüyle yüzyıllar boyunca yanan ateş söndürülmüştür (Özçelik, 2004: 227-228; Takımcı, 2016: 81).

2.3.4.4.7. Apollo Adına Düzenlenen Festivaller

Her yıl 3 Haziran'da Tanrı Apollo adına *Ludi Apollionares* festivalleri düzenlenmektedir. Aynı zamanda bu festivalin ne zaman başladığı bilgisi de bulunmaktadır. Apollo adına düzenlenen festivaller M.Ö. 212 yılında meydana gelen Katraca Savaşı zamanında başlamıştır. Bu festivaller sırasında gerçekleştiren ritüellerde kızlar şarkılar söyleyerek Apollo tapınağından yuvarlak bir sunumu olan Capitol ve Palatinus tepelerine giderler. Tanrı Apollo adına düzenlenen bu festivallerde gerçekleşen diğer ritüeller ise tanrı adına adanan yiyecek ve kurban adaklarının yapılmasıdır. İlerleyen dönemlerde bu festival Yüzyıl Oyunları olarak devam etmiştir (Sevgi, 2006: 24-109; Takımcı, 2016: 82 -83).

2.3.4.4.8. Magna Mater Adına Düzenlenen Festivaller

Doğu kökenli bir tanrıça olan Kybele, Roma'ya getirilerek Magna Mater adını almıştır. Yine bu tanrıça adına festivaller düzenlenmiştir. Bu festivaller 4- 10 Nisan arasında yapılan tatillerle ve tiyatro oyunları ile kutlanır. Festival esnasında rahiplerin sokakta gezmesi ve Romalı halktan para talebinden bulunması Cicero tarafından hoş karşılanmamış ve kutlamalar yasaklanmıştır. Fakat sonraki dönemlerde Roma İmparatoru Claudius'un emriyle 15- 27 Mart arasında Magna Mater adına festivaller düzenlenmeye başlamıştır. Bu festivallerde kurban ritüellerinin yanı sıra oruç da tutulmuştur. Romalıların ayinler sırasında vücutlarına fiziksel zarar verdikleri görülmüştür (Çapar, 1978: 178-179; Takımcı, 2016: 84- 86).

2.3.4.4.9. Faunus Adına Düzenlenen Festivaller

Eski Roma'nın kurulma hikâyesinin anlatıldığı Remus ve Romulus adındaki iki kardeşin bir dişi kurt tarafından emzirildiği hikâyenin geçtiği Lupercal mağarası Eski Roma'nın eski ve önemli yerleşim yeri olan Palatinus tepesinde yer almaktadır. Faunus adına tertip edilen *Lupercalia* festivalinde tanrıların dini ritüel işlerinden sorumlu yöneticiler olan Luperciler festival sırasında tanrı adına kesilen koçların postlarını giyerek Palatinus tepesinin etrafında koşarak dönmektedirler. Bu festivallerde günahlardan arınma ve toprağın verimli olması amaçlanır (Takımcı, 2016: 88-89).

2.3.4.4.10. Saturnus Adına Düzenlenen Festivaller

Saturnalia adında 17 Aralık'ta kutlanan festivaller yedi gün sürmektedir. Bu festivalin Hristiyanlar için önemli olan Noel Bayramı'na oldukça benzediği bilinmektedir. Tanrı Saturnus adına düzenlenen bu festivalde insanlar çalışmaz ve hediyeleşirler. Aynı zamanda büyük yemek ziyafetleri yapılmaktadır (Friedell, 1999: 155; Necatigil, 2006: 137-138; Takımcı, 2016: 87- 88).

2.3.4.4.11. Cenaze Ritüelleri

Eski Roma'da ölen bir kişi ilk önce yıkanır ve yağlanır. Daha sonra kişiye temiz ve güzel kıyafetler giydirilir. Cenaze evi belli olsun diye kapılar kapatılır ve bahçede yanan ateş söndürülür. Diğer dinlerde görülen ağıt yakan kadınlar Roma kültüründe de vardır. Bir süre sergilenen cenaze daha sonra gömme aşamasına getirilir. Cenazenin taşınması sırasında ortamda müziğin de olduğu bilinmektedir. Roma dininde ölüleri gömme geleneklerinde, mumyalama, yakılma ve diğer gömme şekli de kullanılmaktadır. Ölü, pis kabul edildiği için bu işlemlerin 12 Levha Kanunlarınca şehrin dışında yapılma gerektiği belirlenmiştir. Cenazenin gömme işlemi bittikten sonra domuz kurban edilir. Daha sonra cenaze evinde yemek ikramları yapılmaktadır. Eski Roma'da mezarlara içecek ve içecek gibi armağan bırakma geleneği vardır. Ayrıca yas süresi de yine kanunlarda yer alan bir husustur. Eğer ölen kişi altı yaşını geçmişse yas süresi 1 yıl olup, altı yaşından küçük ise yas süresi 1ayla sınırlıdır. Aynı

zamanda yas tutan kişi yas süresi boyunca herhangi bir yemek davetinde bulunamaz. Kişi beyaz ve mor renkte kıyafetler giyemez (Civelek, 2007: 72-78).

2.3.4.5. Keltler

Latinlerin Galyalı, Helenlerin Kelt dedikleri toplum Orta Avrupa'da yaşamaktaydı. Yunan ve Romalıların barbar kavim olarak bahsettikleri Keltler, savaşı ve savaşmayı bir tutku haline getirmiş, kabileler halinde yaşanan bir topluluktur. İyi bir savaşçı olmalarının nedeni ölümden korkmamaları olarak gösterilebilir. Diğer dünya inancına sahip olmaları Keltlere güç vermiştir. Öldükten sonra bu dünyada sahip oldukları eşyalarla birlikte gömülmeleri de ölümden sonraki yaşam inancına sahip olduklarını göstermektedir. Keltler, savaşlar sonrasında elde ettikleri ganimetlerin yanı sıra çiftçilikle uğraşmış, Avusturya sınırları içinde olan tuz madenlerini işlemiş ve sanatta da oldukça iyi bir ilerleme kaydetmişlerdir. Keltler, bugünkü Avrupalıların atası olarak bilinmektedir (Delibaş, 2008: 3-4).

Kelt dini inanç sisteminin merkezinde natüralizm vardır. Deniz, nehir, dağ ve ağaçlar onlar için kutsaldır. Dolayısıyla dinin kaynağı doğa olmuştur. Çok tanrılı bir inanç sistemi olan Keltler güneşe tapmaktadır ve 300'ü aşan tanrı listeleri vardır. Tanrılar onlar için gökyüzünde değil yeryüzünde İrlanda'dadır. Keltler tanrılarını memnun etmek için kurban adamaktadırlar. Bu kurbanlar arasında insan kurbanları da vardır. Keltlerin dini liderleri, rahipleri, peygamberleri ve şifacıları Druidlerdir (Delibaş, 2008: 4-5).

2.3.4.5. Kelt Dini Ritüelleri

2.3.4.5.1. Samhain Festivali

Keltlerin, güneşin yıl içerisinde yaptığı harekete bağlı olarak kutladıkları festivaller vardır. Bu festivaller Keltler için önemli ve büyük bayramlardır. Bu festivaller dört tanedir. Güneşin hareketine bağlı olarak gelişen ve güneşin dünyaya en yakın olduğu yaz gün dönümü ile en uzak olduğu kış gün dönümü zamanında kutlanırlar. Ayrıca bugünkü adıyla Halloween olarak bilinen Samhain festivali Kelt inancında kışın

gelmesiyle başlayan soğuk, kıtlık ve beraberinden gelen erken ölümlerden kurtulmak için kutlanan bir festivaldi. Bu festivallerde insanlar birer şeytan gibi giyinirler ve çocukları kovalarlardı. Yakaladıkları bazı çocukları tanrıya bir hediye olarak kurban ederlerdi. Bu inançta gerçekleşen ritüeller sayesinde tanrının onları ve hayvanlarını aç bırakmayacağı inancı vardır. Keltler, dini ritüellerini gerçekleştirmek için zengin bir mimari yapı çeşitliliği kullanmamışlardır. Bunun nedeninin doğaya tapmaları ve doğada ibadet yapmaları olduğu söylenebilir. Fakat bugün İngiltere için önemli ziyaret merkezlerinden biri olan Stonehenge kutsal alanının Kelt kabileleri için önemli bir dini merkez olduğundan söz edilmektedir (Rosenberg, 2003: 496-497-498).

2.3.4.5.2. Beltane Festivali

Kutlanılmaya hala devam eden Beltane Bayramı 1 Mayıs'ta ateşlerin yakıldığı, yazın gelişinin kutlandığı bir bayramdır. Havaaların ısınmasıyla şenlik ateşi yakılır. Ateşin arındırıcı özelliği olduğuna inanıldığı için ateş bu festivallerde oldukça önemli bir unsurdur. Ayrıca bu festivalde ateş yakmak kış mevsiminde ısınıp kaybeden Güneş'in ısınıp geri kazanmasını simgeler (George, 2020: 125-126).

Kelt kültür ve dinine ilişkin her ne kadar yazılı kaynaklar olmasa da Keltlere ait birçok bilgiler Kelt rahipleri tarafından söylencelerle nesiller arası aktarılmıştır. Keltlere ait birçok bilgiye Yunan ve Romalıların yazılı kaynaklarından da ulaşılmıştır (Delibaş, 2008: 11).

2.3.4.6. İskandinavlılar

Genel Bilgiler: İskandinav bölgesi Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya ve İzlanda'yı içine alan bölgeyi kapsamaktadır. 9.-11. yüzyıllarda bölgede Yunan ve Romalıların barbar olarak nitelendirdikleri Ortaçağ toplumlarından biri olan Vikinglerin olduğu bilinmektedir. Çok tanrılı inanç sistemini benimseyen İskandinavlıların tanrılar panteonunun en üstünde yer alan tanrı ve tanrıçalar Roma tanrı inancından örnek alınmış ve isimleri değiştirilmiştir. Panteonun en üstünde tanrı

Odin yer alır ve devamında Freya ve Tyri gelir. Ayrıca birçok inanç sisteminde görülen ana tanrıça İskandinavlılarda da vardır. Bereket ve kader tanrıçası Frigg, Sümer inancındaki Tanrıça İnanna'ya çok benzemektedir (Yavaş, 2018: 2-8-25-32).

İskandinavya'daki ilk tapınakların Sigtuna ve Uppsala adındaki tapınaklar olduğu bilinmektedir. Bu tapınaklar şekil olarak dikdörtgendir. Biri büyük diğeri küçük iki odadan oluşan bu tapınakları birbirinden bir kapı ayırmaktadır. Büyük oda tanrının evi iken küçük oda dini ritüellerin yapıldığı yer olarak bilinmektedir. Küçük odada gerçekleştirilen kurban, ziyafet ve ayin gibi ritüelleri uzun sakallı Godi adındaki rahipler yönetmektedir. Yeni doğan bebekler de burada üzerlerine biraz su serpilerek vaftiz edilmektedir. Aynı zamanda kutsal mekânlarda saygısızlık yapılması asla hoş karşılanmaz. Burada hiç kimse kötü eylemlerde bulunmaz (Yavaş, 2018: 32-56-60).

2.3.4.7. İskandinav Dini Ritüeller

İskandinavlılar dini ritüellerini kült olan yerlerde gerçekleştirmektedir. Örneğin, dağ, nehir, göl, tarla, tepe ve mezarlar İskandinavlılar için kült yerlerdir. Bu kült yerlere üzerinde çizimler olan dikilitaşlar yapmışlardır. İskandinavlılar, ilk önceleri açık alanlarda dini törenler yapmış daha sonraki dönemlerde tapınaklar inşa etmiş ve dini törenleri orada gerçekleştirmişlerdir (Yavaş, 2018: 60).

2.3.4.7.1. Yule-Yul Festivali

En uzun gece olan 21 Aralık tarihinden sonra gündüzün uzamasıyla başlayan kutlamalardan biri olan Yul festivali İskandinavlıların kış bayramıdır. Bu günde evlerin süslendiği ve insanların birbirine hediye verdiği bilinmektedir. Bu bayram hala paganlarda kutlanmaya devam etmektedir. Yul festivalinin Hristiyanlıkla birlikte 11. yüzyılda Noel olarak kutlanılmaya devam etmiştir (Kürkçü, 2020: 169).

2.3.4.7.2. Cenaze Ritüelleri

İskandinavlar ölüye büyük saygı göstermektedir. Her ne sebepten olursa olsun ölen bir kişi mutlaka gören kişi tarafından gömülmelidir. Aksi taktirde bu çok kötü karşılanır.

Cenaze ritüeli İskandinavlar için öylesine önemlidirki kurban ritüelinden sonra en özel ritüel olarak kabul edilmektedir. Hayatını kaybeden bir kişi çoğu dinde olduğu gibi yıkanır, ağız ve burun delikleri kapatılır. Ölüye en güzel ayakkabı ve kıyafetler giydirilir. Daha sonra cenaze sergilenir. Bu sırada müzikal bir ağıt yakılır. Ölen kişi en fazla 4-5 gün bekletilebilir. Bu ritüeller sona erdikten sonra cenazeyi gömme aşamasına geçilir (Yavaş, 2018: 61-62-63).

İskandinavlar hem yakarak hem de toprağa gömerek defin işlemini gerçekleştirmektedir. Gömme işlemi bittikten sonra yapılan diğer ritüellerden ilki cenaze yemeğidir. Diğer önemli ritüel de cenaze gömüldükten itibaren yedinci ve otuzuncu günde yemek yapılmasıdır. İskandinavlarda diğer çoğu milletin cenaze gömme geleneğinde olduğu gibi eşyalarıyla birlikte gömülme geleneği vardır. Dolayısıyla ölümden sonra bir yaşamın varlığına inanmaktadırlar (Yavaş, 2018: 64-78-83).

2.3.4.7.3. Kurban Ritüelleri

İskandinav inancında en önemli ibadet olarak bilinen kurban törenlerinin en büyüğü 9 yılda bir Uppsala'da yapılan ulusal festivaldir. Bütün eyaletlerden katılımın sağlandığı bu festival son derece önemlidir. Festivalde insanlar kurban edilmekteydi. İnsan dışında koyun, keçi, at, domuz ve köpek de kurban edilebilmekteydi. Kurban edilen hayvanın kanı tapınağın duvarına sürülmektedir. Sonrasında kurban edilen hayvanın eti ile yemek yapılır ve yenir. Kurban eti kutsal olduğu için eti yiyenin de kutsanacağı düşünülmektedir (Yavaş, 2018: 78-80).

2.3.5. Eski Amerika Dinleri

2.3.5.1. Aztek- Maya- İnkâ

Görsel 18. Tapınak Piramidinin Üstünde Aztek İnsan Kurbanı (URL-35, 2022)

Genel Bilgiler: XVI. yüzyılda İspanyolların altın bulma ve zengin olma hayalleriyle çıktıkları yolculuk Güney Meksika ve Orta Amerika yerlileriyle tanışmakla sonuçlanmıştır. Bu coğrafyada yaşayan birçok medeniyet vardır. Bunlardan biri de Aztekler'dir. Aztekler'in kültürlerine bakıldığında hieroglif yazı kullandıkları, takvimlerinin olduğu ve hiç de küçük olmayan şehirlerde yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Aztekler'in başkentleri kendi inşa ettikleri Teotihuacan şehridir. Bu şehre "*insanların ilahlar haline geldiği yer*" de denilmektedir. Bölgede Aztek, Maya ve İnkalar'dan önce yaşamış olan başka kavimlerden de söz edilmektedir. Örneğin başkente daha önce Olmek ve Zapotek uygarlıkları yaşamıştır. Bu uygarlıklar mabetler inşa etmiş ve tanrı heykelleri yapmışlardır. Ayrıca yazı ve takvim örneklerinin ilk örneklerini vermişlerdir. Aztekler, Teotihuacan şehrinde iki adet büyük piramit inşa etmişlerdir. Mitolojik kaynaklara göre Güneş ve Ay'ın burada yaratıldığına inanmışlardır. Fakat başkent Teotihuacan şehri 1521 yılında İspanyollar tarafından yağmalanmış ve yıkılmıştır (Taube, 2012, 7-11).

Bugün Meksika'nın ulusal bayrağında yer alan bir kaktüsün üzerine konan ve gagasında yılan olan kartal resminin hikâyesi Aztekler'e kadar ulaşmaktadır.

Aztekler'in yapmış olduğu bir göç sırasında kaktüs üzerindeki bir kartal Teotihuacan'ın kuruluşunun alameti olarak görülmüştür (Taube, 2012: 16).

Aztek ve Maya mitolojilerinde bazı inanış unsurları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları gece ve gündüzün ardı kesilmeyen bir savaşta olduğunu anlatan mitlerdir. Güneşin doğmasıyla tanrı ve diğer varlıkların (demonlar) taşlaşarak yok olduğu ve daha sonra güneşin batışıyla gece taşlaşan tanrılar ve diğer varlıklar can bulduğu anlatılır. Aynı zamanda uykuda olan insan ruhlarının bedenlerinden çıkarak geceleri dolaştıklarına da inanmaktadırlar. Bir diğer dinsel inanış ise ikiz doğumlardır. İkiz doğumlar bir felaket alameti olarak görülmüş ve doğan ikizlerden birini doğar doğmaz öldürmüşlerdir (Taube, 21-24).

Aztek tapınakları oldukça önem verilen yerler olmuştur. Takvimsel döngüye göre Aztekliler her yıl var olan tapınaklarını dinsel ritüellerle onarmış ve yenilemiştir. Bu tapınak onarma ritüelleri tıpkı kıştan sonra gelen bahara, yenilenen doğaya benzetilmiştir. Monte Alban'da bulunan ve Aztek dilinde '*çiçek evinin olduğu yer*' olan Xochicalco tapınağı, civardaki tapınakların hepsinin merkez noktasında yer alan muhteşem bir kültürdür. Yine bu tapınağın yapılmasına ilişkin nedenler takvimseldir. Bu kült merkezde dokuz adet piramit, rahiplerin barınacağı mekânlar, dini bir unsur olan ve duvarla çevrili top sahası vardır. Tapınağın duvarlarına tanrıların resimleri çizilmiştir. Duvarlar fresklerle süslenmiştir. Burada gerçekleştirilen adak ve kurban ritüelleri dışında sadece ayakla oynanan top oyunu da dini bir özellik taşımaktadır ve törenlerin bir parçasıdır (Krickeberg 1998:50).

2.3.5.2. Aztek- Maya- İnkâ Dini Ritüelleri

2.3.5.2.1. Yağmur Ritüelleri

Aztek kültüründe yağmurun yağmadığı, verimin düştüğü ve kuraklığın geldiği zamanlarda yağmur tanrısı adına yapılan dini ritüeller vardır. Yağmur tanrısının gönlünü almak için kurban kuyusu denilen çukurlara insanlar atılmış, bu insanlar tanrı yolunda kurban edilmiştir. Tanrı adına insanların kurban edildiği benzer bir ritüel de kaya üzerine yatan insanın kalbinin taş bıçakla çıkarılması olmuştur. Bu ritüelde

çocukların da kurban edildiği bilinmektedir. Ritüellerin bir parçasını da rahiplerin göle girip yıkanmaları ve gece kuşlarının ötüşünü taklit etmeleri oluşturmaktadır (Krickeberg, 1998: 67- 98).

2.3.5.2.2. Toxcatl Ritüelleri

Aztek takvimleri 18 aydan oluşur. Her ayda 20 gün bulunmaktadır. Bu ayların bitiminde yıl dönümü şenlikleri denilen törenler yapılmaktadır. Bunlardan biri mayıs ayında güneşin en tepede olduğu zamanda yapılan kutlamalardır. Her yılın kasım ayında da dramatik tasvirlerin yapıldığı Panquetzalitli törenleri düzenlenmektedir (Krickeberg, 1998: 98-99-100).

Azteklerde olduğu gibi Mayalıların takviminde de 18 ay vardır. Her ayın bitişi olan yirminci günün sonunda kutlanılan bayramlar Mayaların inancında da vardır. Mayalılar bu bayram törenlerinde insan kurban etmenin yanında köpekleri de kurban etmektedirler. Büyük ve küçük olarak ayrılan bu bayramlardan en büyüğü savaş tanrısı adına düzenlenen törenlerdir. Bu bayrama katılmak için büyük merkezlerin kabile reisleri gelmektedir. Bir diğer önemli bayram da mart ayının on üçünde düzenlenen kutlamalardır. İlkbaharın gelişiyle başlayan bu bayramda Güneş Tanrısı uyandırılmaktadır. Bunun için ateş yakılır. Bu ateş adak ateşidir. Bu adak ateşine hayvan kalpleri çıkarılarak atılmaktadır. Daha sonra suyla söndürülerek bu ritüel son bulur. Mayalıların kasım ayında tanrı Kukulcan adına düzenledikleri kutlamalara diğer şehirlerden de insanların geldiği bilinmektedir. Maya dini inancında önemli olan Güneş, Savaş ve Yağmur tanrıları için inşa edilen tapınaklar da vardır. Bunlardan batı yönünde bulunan tapınağın iyileştirme ve diriltme gücüne sahip olduğuna inanılır (Krickeberg, 1998: 140-143).

İnka uygarlığındaki Güneş festivali gün dönümleriyle ilişkili olup haziran ve aralık aylarında kutlanmaktadır. Ayrıca ekim ayında Ay festivali yapılmaktadır. İnkalar festivallerde gerçekleştirilen kurban törenleri için hem köylerden hem de şehirlerden merkeze gelmektedirler. Törenlerin bir ritüeli olan insan kurbanı İnkalarda da vardır. Bu ritüel için rahipler ilk önce seçilen kurbanları kutsar. Tören kafilesi kurulur, kurban

edilecek insanlar yürüyerek ritüelin gerçekleşeceği yere gider. İspanyolların kaynaklarına göre bu insanlar ya diri diri gömülerek ya da dövülerek tanrıya kurban edilmişlerdir (Urton, 2009: 19).

İnka İmparatorluğu içerisinde yaşayan farklı etnik sınıflar dini törenler için geniş tören alanları inşa etmiş, tören esnasında bu alanlarda toplanmıştır. İnşa edilen bu yerlerin bölgeye ait bir hac merkezleri görevinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bu tören yerlerine örnek olarak Titicaca Gölü ve Tiahuanaca viranelerindeki asa tutan tanrı heykelleri ve kaya duvarlarına kazınan heykeller verilebilir. İnkalar zamanında buraya gelen hacılar ve seyyahlar gördükleri karşısında oldukça etkilenmiştir. İnka mitolojisinde anlatılan kâinatın, güneşin, ayın ve insanın yaratıldığı bir yaratılış hikâyesine göre Titicaca Gölü'nde yaşayan Viracacha, ilk önce dev insanlar yaratmıştır. Fakat bir sebepten dolayı insanlara öfkelenmiş ve gelen selle insanları taşa çevirmiştir. Bu olaydan sonra ilk önce güneşi ve ayı daha sonra insanı yaratmıştır. Dolayısıyla Titicaca Gölü kutsal kabul edilmiştir. Burada senelik hac ziyaretleri için tapınak inşa edilmiştir (Urton, 2009: 28-30-53).

2.3.5.2.3. Aztek- Maya- İnkalara Ait Diğer Dini Ritüeller

Azteklilerin dini inanışlarında tanrılara karşı sorumlulukların yerlerine getirilmesi ve iyi bir insan olmalarının dışında yapması gereken başka sorumlulukları da vardır. Bu sorumlulukların başında yıkanmak gelmektedir. Yıkanmak bir nevi kötülüklerden arınmaktır. Bir bebek dünyaya geldiğinde ilk yapılan şey bebeği annesinden ve babasından geçtiği düşünülen kötülüklerden arındırmaktır. Bu olaya vaftiz edilmek de denilebilir. Yine bir başka ritüel de tanrı için aç kalmaktır. Buna oruç tutmak da denilebilir. Orucun süresi 20 ile 80 gün arasında değişmektedir. Bu ibadet için oruç tutan kişi izole olur ve tanrıya yakarır. Aynı zamanda bu ritüellerin gerçekleştirilmesi için özel evler vardır. Bunlara ek olarak Azteklerde cinsel ilişkilerden uzak durmak ibadet için gerekli bir kuraldır. İbadet için öncesinde yapılması gerekli olan bu kurallar Mayalıların inancında da vardır. (Krickeberg, 1998: 93- 138).

Azteklerin cenaze ritüellerine ilişkin eldeki bilgiler onların ölümlerini yaptıktan sonra bir lahite koyduğudur. Yalnızca yağmur tanrısına adanmış ölümler yakılmamaktadır. Ölen kişinin 4 yıl yolculuk yaptığına inanılır. Bu nedenle 4 yıl yas törenleri düzenlenmektedir (Krickeberg, 1998: 99-100). Mayalılar da tıpkı Azteklerde olduğu gibi ölen kişileri sınıflara ayırmışlardır. Örneğin savaş ve doğum sırasında ölenlerin ayrıcalıklı olduğu kabul edilir (Krickrberg, 1998: 144-145).

İnkalar, imparatorlarının ve önem verdikleri kişilerin mumyalarına oldukça saygı göstermektedirler. Onların mumyaları şehir merkezinde veyahut da mağaralarda sergilenmektedir. Öyle ki dünyanın dönmesi, yaşamın devam etmesi ve tarlalardaki ürünlerin verimli olması için ataların mumyalarına büyük bir saygıyla hizmet ettikleri bilinmektedir (Urton, 2009: 14).

2.3.5.3. Kızılderililer

Görsel 19. Güneş Dansı Ritüelinde Acı Çekme Sahnesi (URL- 48, 2022)

Genel Bilgiler: Kızılderililer, Berng boğazı üzerinden Asya'dan Amerika'ya geçerek bu topraklara yerleşen topluluklardır. Bu topluluklar farklı isimlerdeki birçok kabileden oluşmaktadır. Her kabilenin kendine has dilleri vardır. Dolayısıyla konuşulan yüzlerce farklı dilden bahsetmek mümkündür. Bazı kabileler birbirlerinin dillerini anlıyorken bazıları anlamamaktadır. Konuşma dillerinde heceler yoktur. Dil, yalnızca kelimelerle konuşulmaktadır. Kızılderililer yazıyı kullanmamışlardır. Dolayısıyla sözlü edebiyat, kültürlerin ve inançların bir sonraki nesillere aktarılmasında etkin olmuştur. Kızılderililer hakkında öğrenilen bilgiler 1492

yıllarında Kristof Kolomb'un Hindistan diye yola çıkıp Amerika kıtasına ayak basmasından sonra başlar. Kristof Kolomb keşfettiği yeni kıtayı Hindistan zannederek burada gördüğü insanlara da Hintli demiştir. Hala Kızılderililere "Amerika Hintlileri" denildiği bilinmektedir. Keşfedilen bu yeni kıta sömürgeciler ve koloni kurmak isteyenler tarafından istila edilmiştir (Kekevi, 2019: 5-10).

Kızılderililerin inanç sistemlerini, doğadaki her şeyin bir ruhu olduğu inancı olan Animizm, Kuzey Amerika'daki yerlilerine ait Totomizm ve Şamanizm oluşturmaktadır. Kızılderili yerlileri gezegenlere, Güneş'e ve Ay'a, suya, ateşe tapmış ve ayinler düzenlemişlerdir (Kekevi, 2019: 12- 39). Her nasıl Tevrat, İncil ve Kur'an kutsal kitap ise Kızılderililer için de mitolojik hikâyeler kutsal ve öğreticidir.

2.3.5.4. Kızılderili Dini Ritüelleri

Kızılderililer için yaşamın her anı önemli görülmektedir. Hayatın içinde olan döngülere ve geçişlere büyük önem vermişler, bunları törenlerle kutlamışlardır. Kızılderililerin insan hayatında önemli buldukları dört önemli geçiş vardır. Bunlar doğum, ergenliğe geçiş, evlenme ve ölümdür.

2.3.5.4.1. Doğum-Ergenlik-Evlenme Ritüelleri

İnanç gereği hamile bir kadının dikkat etmesi gereken unsurlar vardır. Örneğin bebeği korumak için hasta insanlara ve hayvanlara temas edilmemelidir. Bebek doğduktan sonrada ayinler yapılır, bu ayinlerde bebek anne ve kabile tarafından kabul edilir (Eliade, 1991: 161; Kekevi, 2009: 54).

Kızılderililer erkek çocuklar ilk av avladıklarında, kız çocuklar ise ilk bitki yetiştirdiğinde bunu kutlamaktadırlar (Bonvillain, 2011: 43; Kekevi, 2009: 56). Ergenlik dönemine geçen erkek çocuklar ormana gönderilir ve yaşamının geri kalan kısmında yardıma ihtiyacı olduğunda koruyucu ruhun ona öğreteceği şarkı için koruyucu ruhun ona görünmesini bekler. Ruhun, ergenliğe giren çocuğa görünmesi için yapılması gerekenlerden bazıları soğuk suda yıkanmak, uykusuz kalmak ve oruç

tutmaktır. Ancak bu şartlar yerine getirildiğinde koruyucu ruh şarkı verecektir (Bonvillain, 2011: 44; Kekevi, 2009: 57).

Kızlar için ergenlik ritüelleri adet görmeleriyle başlar. Adet olan bir kız adet evi denilen evde dört gün kalır. Evli kadınlar da adetli olduğu zaman eşiyile aynı yerde uyumaz ve bu adet evlerinde kalır. Çoğu inançta var olan adet olan kadının adeti bitene kadar kirli olduğu inancı Kızılderililerde de vardır. Eğer adetli bir kadın komşusunun çadırına kazayla girerse o çadırı arındırmak için tütsüler yakarlar. Bir diğer geçiş ritüeli de evlenerek bekarlıktan aile olmaya geçişte yapılır (Grinnell, 2008: 42-43; Kekevi, 2009: 59-61).

2.3.5.4.2. Cenaze Ritüelleri

İnsanın dünyadaki son geçiş ritüeli ölümle başlar. Fakat Kızılderililer için bu bir son değildir. Ölüm, yeni bir yaşama geçiş olarak görülmektedir. Ölümle birlikte beden Toprak Ana'ya, ruh ise diğer dünyaya kavuşur. Bir kişi öldüğünde cenaze hemen gömülmez, üç ya da dört gün bekletilir. İlk önce ölen kişi gömülme için hazırlanır. Bu hazırlıklar ölünün yıkanmasıyla başlar. Daha sonra ölüye en güzel kıyafetleri giydirilir ve elleri, yüzleri beyaz ve kırmızıya boyanır. Cenazenin başında ağlayan kadın ve erkekler saçlarını keser. Ayrıca kan akıtmak için vücutlarında da yaralar açarlar. Ölen kişi bazı eşyalarıyla birlikte gömülür. Erkekler av eşyalarıyla gömülüyor iken kadınlar ev ve mutfak eşyalarıyla gömülmektedir. Kızılderili inançlarında da yas yemeği vardır. Cenazenin gömülmesinden sonra birlikte yemek yenmektedir (Hultkrantz, 1987: 65; Bonvillani, 2011: 48; Kekevi, 2019: 62-65).

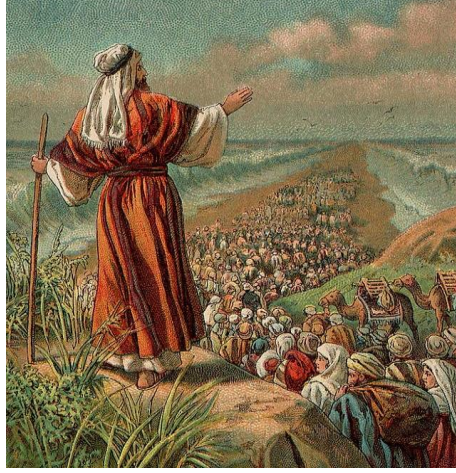
2.3.5.4.3. Kızılderililere Ait Diğer Dini Ritüeller

Kızılderililer mevsim döngüleriyle ilişkili törenler düzenlemektedirler. Bunların başında yaz döneminde yaptıkları ve 9-10 süren dini törenler gelmektedir. Bu törenlerde güneş dansı ritüelleri yaparak ruhların yeniden uyanmasını sağladıklarına inanırlar. Bereket, hastalık, zafer ve evlilik için danslar ederler. Bu ritüel dans ettikleri ve şarkı söyledikleri sosyal bir ritüeldir. Ayrıca ritüeller içerisinde bedenlerine acı verecek uygulamalarda yaptıkları bilinmektedir. Diğer bir tören de inançlarını

korumak ve bozulmaları önlemek için düzenledikleri Nidah törenidir (Wesson, 2005: 195; Waldman, 2006: 220-230; Kekevi, 2019: 69-71).

2.4. Tek Tanrılı İnanç Sistemleri ve Dini Ritüelleri

2.4.1. Yahudilik İnancı

Görsel 20. Mısır'dan Çıkışın Bir İllüstrasyonu (URL- 37, 2022)

Genel Bilgiler: Yahudilik dininin ilk menşei Hz. İbrahim ve onun oğulları İshak ve Yakup'la başlamıştır. Dolayısıyla Yahudi dinine mensup kişilerin ilk atası Hz. İbrahim kabul edilmektedir. Ayrıca Hz. İbrahim dönemi Yahudi tarihçesi içindeki birinci dönemdir. Yahudi tarihinin ikinci dönemi İsrail dönemidir. Bu dönem Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ın evladı olan Hz. Yakup ile başlamaktadır. Aynı zamanda Hz. Yakup'un bir diğer adı İsrail'dir. O dönemde hem Mısır hem de Mısır'dan çıktıktan sonra Kenan topraklarında yaşamaya başlayan Yahudilere Ortaçağa kadar İsraililer/İsrail oğulları denilmiştir. Tevrat'ta yazılan bilgilere göre İsrail'in on iki oğlu vardır. Bunlar: Ruben, Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Zebulun, Yusuf, Benyamin, Dan, Naftali, Gad ve Aşer'dir. İsrail oğulları, Mısır'dan çıktıktan sonra Kenan topraklarında yaşarken bir zaman sonra bir kral istemişlerdir. Yahudilerin ilk kralı Benyamin soyundan seçilen Saul olmuştur. Kral Saul öldükten sonra krallık ikiye ayrılmıştır. Ayrılan krallığın on iki kabilesinden kuzeyde kalanlarına da İsrail denilmiştir. Üçüncü dönem ise hem Hz. Yakup'un oğlu Yahuda'nın soyundan gelenler hem de Babil

topraklarından sürgün edilen İbranilere verilen Yahudiler dönemidir (Ceylan, 2019: 4-5; URL- 10, 2022).

İbrahim soyundan İsrail oğullarının doğuşu, Kavimler göçü ile başlamıştır. Mezopotamya'dan Akdeniz'e doğru başlayan göç dalgasının içinde İbraniler de vardır. Nehri geçenler anlamına gelen İbraniler Hz. İbrahim önderliğinde Eski Ahit'e göre Babil topraklarından bugün Şanlıurfa'nın da ilçesi olan Harran'a gelmişlerdir. Daha sonra Hz. İbrahim'e Tanrı'dan gelen emirle Kenan topraklarına gitmeleri söylenmiştir. Nihayet Kenan'da Tanrı ile ilk sözleşme (ahit) yapılmıştır (Graves, 2009: 7; Armstrong, 2017: 36; Ceylan, 2019: 6).

Yine Eski Ahit'e göre Mısır topraklarında rahat içinde yaşam süren İsrail oğulları Mısır yönetimine yeni geçen ve Tanrı'nın hoşuna gitmeyen kötülükler yapan firavun zamanında köle yapılmışlardır. Tanrının bir elçisi olan Hz Musa ile birlikte firavunun ordusu tarafından Kızıldeniz'e sürülen İsrail oğulları, Tanrı'nın denizi ikiye yarmasıyla firavunun ordusundan kurtulmuşlardır. Sina bölgesine varan İsrail oğulları ikinci kez Tanrı ile sözleşme yapmıştır. Eğer sözleşmeye sadık kalınırsa Tanrı, İsrail oğullarının yaşayacağı bir toprak verecektir. Böylece kendi milletlerini kurabileceklerdir. Hz. Musa Tanrı ile sözleşmeye gittiği vakit İsrail oğulları umutsuzluğa düşerek bir buzağı heykeli yapıp ona tapmaya başlamışlardır. Sözleşmeye sadık kalmayan İsrail oğulları vaat edilen topraklardan mahrum kalmış ve kırk yıl sürecek olan çöl yaşamına başlamıştır. İsrail oğulları çöldeki yaşamlarında Hz. Musa'nın Tanrı ile yapmış olduğu on emirlik sözleşmenin yer aldığı tabletlerin de içinde bulunduğu ahit sandığını koydukları, bir mabet inşa ettiklerinden bahsedilmektedir (Ceylan, 2019: 6-7).

Hız. Musa'nın ölümünden sonra İsrail oğullarına gelen peygamber Yeşu, Tanrı ile yapılan sözleşmeyi tekrar hatırlatmıştır. Dolayısıyla Yeşu tekrar İsrail oğullarını Kenan topraklarına yerleştirmiştir. Peygamber Yeşu döneminde üçe ayrılan Hz. Yakup'un on iki oğullarından Yehuda, Bünyamin ve Şimon sülalesi güneye yerleşirken diğer sülaleler kuzeye yerleşmiştir. Hz. Yakup'un on iki oğlunun dışında olan ve din adamları ya da kâhinler olarak bilinen Levililer de Ürdün nehri yakınlarına

yerleşmişlerdir. Hz. İbrahim ile başlayan peygamberlik, İsrail oğullarına gönderilen son peygamber Malaki'ye kadar devam etmiştir (Nana, 2014: 145; Harman ve Çift, 2016: 23; Ceylan, 2019: 7-8).

Yukarıda da sözü edildiği gibi İsrail oğullarının bir kral istemeleri üzerine İsrail oğullarına ilk krallı olan Saul iyi bir yönetici olamamasından dolayı tahttan indirilmiştir. Saul yerine Tanrı'nın emri doğrultusunda Yahuda sülalesinden Davut kral olmuştur. Davut'un dönemi krallığın adeta altın çağı olmuştur. Davut zamanında topraklar genişletilmiş ve şehrin merkezi Kudüs olmuştur. Siyasi olarak önem kazanan Kudüs'e Davut bir de Ahit Sandığı'nı getirerek dinsel olarak da Kudüs'e önem kazandırmıştır. Davut döneminde Tanrı ile üçüncü sözleşme (ahit) yapılarak Davut soyu kutsanmış ve aynı zamanda krallık onun soyuna bahşedilmiştir. Davut döneminin sona ermesiyle babasının yerine geçen Süleyman kral olmuştur. Bu dönemde babasının Kudüs'e getirdiği Ahit Sandığı için Süleyman bir mabet inşa ederek Kudüs'ün önemini artırmıştır (Gürkan,2015: 29; Ceylan, 2019: 9-10).

Süleyman'ın ölümüyle ortaya çıkan iç karışıklıklardan kaynaklı kavgalar sonucunda krallık ikiye ayrılmıştır. İsrail oğulları daha önce olduğu gibi Tanrı'yla yaptıkları sözleşmeyi unutmuş ve ahdi bozmuşlardır. M.Ö. 722 yılında tanrının bir cezası olarak Asurlular boyunduruğu altına giren İsrail oğulları vaat edilen topraklardan sürgün edilmiştir. Bir asır sonra da İsrail oğullarının yerleştiği güneyde çıkan iç karışıklıklar ve çok tanrılı dine yönelik nedeniyle Tanrı'nın gazabına uğrayan İsrail oğulları, bu seferde M.Ö. 597 yılında Babiller tarafından yıkılarak 70 yıl sürecek olan ilk büyük sürgünü yaşamışlardır (Ceylan, 2019: 10-11).

İsrail oğullarının sürgün dönemlerinde kimileri Tanrı'ya isyan ederek onu ve emirlerini terk etmiş, kimileri Babil inancının baş tanrısı Marduk'a tapınmıştır (Kurt, 2007: 51). Kimileri de bu yaşananların tanrıları tarafından verilen bir ceza olduğunu kabul edip, affedilecekleri zamanı beklemişlerdir. İnançlarını diri tutmaya çalışan bu etnik grup asimile olmamak için birtakım dini ritüeller yerine getirmişlerdir. Örneğin kimliklerini tanımlamak için erkek çocuklarını sünnet etmişleridir. Bir diğer uygulama ise düzenli yapılan dini ibadet uygulamalarını belirlemek olmuştur. Bu sürgün

döneminde her ne kadar İsrail oğulları etnik kimliklerini ve inançlarını korumaya çalışmış olsalar da Zent Avesta adındaki Zerdüşterin dini kitaplarından etkilenmişlerdir (Ceylan, 2019: 11-12).

Yahudilerin sürgünün sona ermesi Perslerin vaat edilen kutsal topraklara dönmelerini ve yıkılan mabetlerini tekrar inşa etmelerine izin vermeleriyle başlamıştır. Böylece Yahudiler tekrar varlıklarını diriltmişlerdir. Yahudi kimliklerini unutmamak için Eski Ahit'e bağlı kalmış ve Davut'un soyundan ilerlemişlerdir. Aynı zamanda kendi kavimleri dışından yapılan evlilikleri kötü karşılamış ve bu tür evlilik yapanları dışlamışlardır (Ceylan, 2019: 13).

Yahudi dini inancının temellerinin atıldığı dönem "*İkinci Musa*" da denilen Ezra zamanında olmuştur. Sistemli bir din haline getirilen Yahudi inancı "*Büyük Meclis*" adında bir sınıf oluşturarak Eski Ahit'te yorumlanmıştır (Ceylan, 2019:13-14).

Yahudiler üzerinde Perslerin hâkimiyetinin son bulmasından sonra Grek hâkimiyeti başlamıştır. Büyük İskender'in ölmesiyle askerler arasında paylaşılan topraklar içinde Yahudilerin yaşadığı topraklar da vardır. Bu nedenle Yahudiler farklı topraklara yerleştirilmişlerdir. Bu dönemde "*Diaspora Yahudiliği*" başlamıştır. Eski Ahit, Grek diline çevrilmiş. Grek kültürüyle böylesine etkileşim içinde olan Yahudiler tamamen asilime olma ile karşı karşıya gelmişlerdir. Fakat küçük bir grup olan Makabiler bu duruma karşı çıkararak etnik kimliklerini korumayı başarmışlardır (Ceylan, 2019: 14-15).

Yahudiler bir dönem Grek hâkimiyetinde yaşadıkdan sonra bir diğer güçlü devlet olan Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmişlerdir. Fakat Roma kralı Herod döneminde oldukça rahat bırakılan Yahudiler tekrar Kudüs'e giderek etrafını surlarla çevirdikleri mabedi inşa edebilmişlerdir. Ne var ki Herod döneminin sona ermesiyle Yahudiler Roma baskılarına maruz kalmışlardır. Daha fazla baskıya dayanamayan Yahudiler isyan etmiştir. Bu isyana karşılık Yahudiler Kudüs'ten kovulmuşlardır. Daha sonra Yahuda adındaki bölge Filistin olarak değiştirilmiştir (Ceylan, 2019: 15-16).

2.4.1.1. Yahudilik İnancının Dini Ritüelleri

Yahudi dini ritüellerini üç başlığa ayırmak mümkündür. Bunlar günlük ritüeller, haftalık ritüeller ve yıllık ritüellerdir. Bu ritüeller içerisinde Yahudilerin tarihlerindeki önemli buldukları olayları unutmamak adına yaptıkları ritüeller de vardır.

2.4.1.1.1. Günlük ve Haftalık Ritüeller

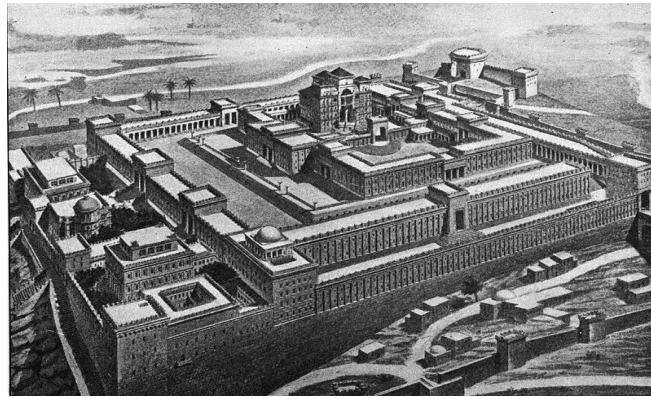
Mabet öncesi dönemlerde yapılan ibadetler çok tanrılı dinlerde de görülen şekilde olmuştur. Örneğin elleri açarak tanrıya yalvarma, arınma ritüelleri, kanlı ve kansız kurbanlar bu ibadetlerden bazılarıdır. Fakat bu dönemde ibadetlerin nasıl, ne şekilde ve ne zaman yapılacağı hakkında düzenli bir bilgi Torah'da ifade edilene kadar yoktur. M.Ö. 971-931'de Kral Süleyman zamanında ilk mabet inşa edildikten sonra düzenli olarak yapılan ritüel kurban törenleri olmuştur. Bunun yanı sıra mabette şahsi yapılan ibadetler de vardır. Birçok dinde olduğu gibi kutsal mekânlarda bulunma halinde temizlik şartı Yahudi inancında da vardır. Mabede giriş kurallarını dönemin din adamları Kohen ve Leviler belirlemiştir. Kirlilik durumunda mikvede yıkanıp arandıktan sonra mabede giriş yapılmaktadır. Babil sürgününden sonra tekrar Kudüs'te inşa edilen mabet döneminde günlük ibadetler belirlenmiştir (Gündüz, 2018: 220-223-234).

Yahudi inancında namaz, anlık ve bireysel olarak herhangi bir yerde yapılabilir. Yahudi inancında en az on erkeğin toplanıp yaptığı namaz ikiye ayrılmaktadır. Bu sayının bazı kaynaklarda değişmesine rağmen günün üç bölümünde mabet yıkıldıktan sonra farz olan namaz ritüeli sabah, öğle ve gece yapılmaktadır. Gün doğumuyla başlayan *şaharit*'den (sabah namazı) sonra öğleden sonra *minha* (öğle namazı) ve gün batımından sonra yapılan *maariv* (akşam namazı) Yahudi inancı içinde günlük yapılan ibadet ritüelleridir. Günlük ibadetler Kudüs'e yönelerek yapılmaktadır (Eş- şeyhali ve Ölmez, 2018).

Her ne kadar dualar ayakta öne arkaya hafifçe sallanarak yapılsa da bazı Yahudi gruplarının Müslüman inancındaki namaza benzer şekilde eğilme, oturma ve secde yaptığı bilinmektedir (Gündüz, 2018: 220-223-234).

On Emir’de yer alan haftalık ibadet Yahudilerin cumartesi gününü kapsayan Şabat günüdür. Bu günde Yahudiler toplu halde dua eder ve emredilen yasaklardan uzak dururlar. Şabat günü Yahudilerin Tanrı’yla yaptıkları sözleşmenin (ahitleşmenin) bir simgesi olmaktadır. Tanrı, dünyayı altı günde yaratıp yedinci günde dinlenmesinden kaynaklı bu günde dünyevi işler neredeyse tamamen bırakılır ve Tanrı’ya dualar edilir (Eşmeli, 2019: 36).

2.4.1.1.2. Yıllık Ritüeller- Hac Ritüelleri

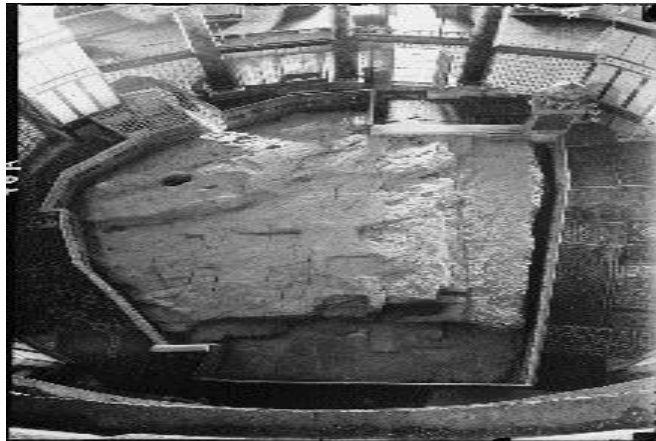

Görsel 21. Yıkılmadan Önce Süleyman Mabedi (URL- 38, 2022)

Pesah (Fısıh-Mayasız), Şavuot (Haftalar) ve Sukot (Çardak) Bayramları Yahudilerin hac bayramlarıdır. Yahudiler bu üç bayramda mabedi ziyaret etmektedirler. Hac mekânı olan ve Yahudilerin ziyaret ettikleri yerlerden ilki Kudüs ve etrafındaki tarihi yerlerdir. Ayrıca Tevrat’ta geçen mekânlar da hac için ziyaret edilen yerlerdir. İkinci ziyaret edilen yer ise Galile’de bulunan bilgelerin kabirleridir. Bu bilgiler Talmud ve Kabala’da adı geçenlerdir. Üçüncü ziyaret yeri de İsrail topraklarının farklı bölgelerinde Diaspora aziz ve bilge kişilerine vakfedilen mekânlardır (Erbaş, 2002: 107).

Hac ziyaretinin tam anlamıyla ilk başladığı dönem Hakimiler zamanına dayanmaktadır. O dönemde Şilo, hac için ziyaret edilen yer olmuştur. Krallık dönemine gelindiğinde Fısıh Bayramı nedeniyle İsrail’de yaşayan halk Kudüs’e toplanmıştır. Mabedin yıkıldığı dönemde dahi bu bayram kutlanmıştır. Bir zaman Babil esaretine giren Yahudiler özgürlüklerine kavuştuktan sonra tekrar Fısıh

Bayramı'nı kutlayarak hac ziyaretinde bulunmuşlardır. Yahudiler, Roma'nın işgalinde sonra yıkılan mabetten geriye kalan batı duvarını ziyaret etmişlerdir. Ancak Selahattin Eyyübi Kudüs'ü aldıktan sonra Yahudileri özgür bırakarak hac ibadetlerini yerine getirmelerine izin vermiştir. Yahudiler, hac ibadeti yaparken dualar eder ve isteklerde bulunur ve adaklar adar. Ayrıca ibadetler arasında mabet yıkılmadan önce tavaf uygulaması da bulunmaktadır. Mabet yıkıldıktan sonra simgesel olarak kutsal kitab Tora etrafında dönerek yapılmaktadır. Aynı zamanda Kubbet- üs Sahra içinde bulunan Muallak taşı hem Yahudilik hem de Müslümanlık dinlerinde oldukça kutsal ve önemli taştır. Muallak taşının üzerinde bir oyuk bulunmaktadır. Bir inança göre bu oyuk adak kanlarının akıtıldığı yerdir. Dolayısıyla Muallak taşı geçmişte Yahudilerin sunak taşıdır. Muallak taşı hala Yahudiler için önemini korumaktadır ve ibadetlerde bu taşın etrafında dönmektedirler. Mabetten geriye kalan Batı duvarı şimdilerde Ağlama duvarı olarak ziyaret edilen kutsal yerlerdir. Yahudiler ziyaretleri sırasında bu duvarın karşısında dualar etmektedirler. Yahudilik dininde hac ritüelleri mabet yıkılmadan önce yılda üç kez yetişkinlik çağına gelmiş sağlıklı erkeklere farz kılınmıştır. Kadın ve çocuklar hac ritüeli yapmazken günümüzde bu durum değişmiştir. Ayrıca günümüzde simgesel olarak hac ritüelleri yerine getirilmektedir. Hac ibadeti 17 Temmuz- 19 Ağustos tarihlerinde 23 gün boyunca ağlama duvarı karşısında dualarla yapılır (Erbaş, 2002; Küçük, 2013: 112-116; URL- 36; URL- 55, 2022).

Görsel 22 Muallak Taşı, Taşın Sol Üst Köşesinde Adak Kanı Akıtılan Oyuk (URL- 56, 2022)

2.4.1.1.3. Yahudilik İnancının Diğer Yıllık Ritüeller

Roş Aşana Bayramı diğer bir adıyla Yılbaşı Bayramı dinsel bir bayramdır. Yahudilerin yedinci ayın birinci ve ikinci gününde kutladıkları bu bayram Mısır boyunduruğundan kurtuluşun yıl dönümüdür. Yunanlıların, Grekler karşısında kazandıkları özgürlüklerini kutladıkları bayram ise Hanuka-Kandil Bayramı'dır. Bayram, Kislev ayının yirmi beşinci gününde başlar. Sekiz gün süren bu bayramda soldan sağa doğru törenin her bir gününü temsil eden mumlar sırasıyla söndürülür. Aynı zamanda bu bayramda yardıma ihtiyacı olan Yahudilere yardımda bulunulur. Sessizlik ve sükûnet içinde dua eden Yahudilerin bir de sessizliklerini bozarak ettikleri duaların olduğu Purim-Şeker Bayramı vardır. Bu bayram gürültülerin yapıldığı şarkıların söylendiği ve dansların edildiği bir bayramdır. Yahudiler bu bayramı milletlerinin yok olmasını isteyenlere ve Yahudilerin acı çekmesini isteyenlere karşı kutlarlar. Bir diğer bayram da Büyük Oruç ya da Kipur adı verilen bayramdır. Bu bayramda Yahudiler 25 saat oruç tutmaktadırlar. Tanrıya duaların edildiği bu bayramda akşam saatlerinde sokaklarda beyaz elbiseler giyen Sinagoglar dolaşmaktadır (Kaya, 1999: 16-17-18-20).

2.4.1.1.4. Cenaze Ritüelleri

Yahudi dini inancında normal bir şekilde ölen kişiye sekiz dakika dokunulmaz. Bu sekiz dakika boyunca öldüğünden emin olunmak için burnuna bir tüy konur ve beklenir. Eğer konulan tüy hiç hareket etmez ise sekiz dakikanın sonunda ölen kişinin en yakını tarafından ağız ve gözleri kapatılır. Ölen kişi asla yalnız bırakılmamalıdır. İnanca göre şeytani ruhların ölen kişiyi rahatsız edeceği düşünülür. Aynı zamanda ölünün bulunduğu evdeki aynalar ters çevrilir ya da üzerleri kapatılır. Ölen kişinin bekletilmesi iyi sayılmaz. Bir an önce toprağa verilmesi gerekmektedir. Gömme işlemi için yetkilendirilen görevliler tarafından ölen kişi yıkanır ve tırnakları, saçı kesilir. Yıkama işlemi bittikten sonra cenaze beyaz bir kumaşa sarılır. Fakat daha önceki dönemlerde kıyafetle birlikte gömülme işleminin yapıldığı bilinmektedir. Hala bu geleneği yapan bir grup Yahudiler vardır. Kefene sarılan cenaze tabuta bir avuç İsrail toprağının konulmasıyla birlikte gömülmek üzere mezarlığa götürülür. Bu esnada din

adamlar ölüye dokunmaz ve de mezarlığa girmez. Bu işlemler cenaze yakınları tarafından gerçekleştirilir. Mezarlıkta yiyecek ve içecek tüketilmemesinin dışında bir de Tevrat okunmaz. Yahudi inancında ailenin yanına gömülmek önemli olduğu için aile mezarlıkları vardır. Cenaze gömüldükten sonra eve dönülür ve 7 gün sürecek olan yas başlar. Aile dostları yas evine yemek yapıp getirirler. Yas tutan kişi yıkanmaz, saçını, sakalını ve tırnaklarını kesmez ve yas elbisesi denilen özel bir elbise giyer. Bu bilgilere ek olarak Yahudilerin dini inancında ölümle beden toprağa karışır, ruh diğer dünyaya gider. Ayrıca ölüm bir kefarettir. Aynı zamanda Yahudiler tekrar dirilmenin olacağı inancına sahiptirler (Dosick, 1998; 304- 305; Örs, 2000: 304; Robinson, 2000; 188; Rabinowicz, 2007: 512- 513; Güre, 2015: 73-93).

Ölüm Yahudiler için her ne kadar önemli olsa da yaşamın ilk evresi doğumla başlar. Doğum öncesi ve sonrası yapılan birtakım ritüeller vardır. Yahudi inancında soyun devamı niteliğindeki gördükleri erkek bebeğin dünyaya gelmesi son derece önemlidir. Erkek çocuklar sünnet ettirilir ve doğum yapan kadın erkek çocuk doğurduysa 7 gün, kız çocuk doğurduysa da 12 gün pis sayılır. Doğum dışında yaşamın içinde geçiş evresi olarak görülen bir de evlilikler vardır. Tevrat'ta yazılana göre Hz. Adem ve Hz. Havva'nın anlatılarına önem verilir. Dolayısıyla evlilik yapmak ve iyi bir aile kurmak soyun devamı için son derece önemli görülmektedir (Güre, 2015: 30-68).

2.4.2. Hristiyanlık İnancı

Görsel 23. El Grego Çizimden, İsa'nın Çarmıha Geriliş Tablosu Louvre Müzesi (Arı ve Çevik, 2020)

Genel Bilgiler: Yahudi dininin yaşandığı o günlerde Filistin topraklarında Romalıların baskı ve zulümleri şiddetini artırarak sürmektedir. Ezizet çeken halk, inançlarının söz ettiğine göre bir kurtarıcının geleceğine ve onları bu ıstıraptan kurtaracağına inanmaktadır (Memiş, 2005; Erçolak, 2021: 24). Yahudi inancında aileler, doğan erkek çocuklarını mabede tanrı hizmetinde olması için adamaktadır. Yine bu inanç doğrultusunda Hz. Meryem'in annesi Hanne bir çocuğu olursa onu mabede adayacağını söyler. Dolayısıyla doğuracağı çocuğu Tanrı'ya adayacaktır. Hanne hamile kalır ve bir çocuk dünyaya getirir. Ancak doğan çocuk erkek değil kızdır. Nitekim Yahudi inancında kız çocuklarının mabede adandığı Hz. Meryem'e kadar görülmuş bir durum değildir. Bu olay müjdelenen kurtarıcının gelişinin zeminini hazırladığını gösteren mucizeler silsilesinden yalnızca biri olarak görülebilir. Hz. Meryem henüz üç yaşlarında iken mabede gider. Bir çocuk sahibi olamayan teyzesinin eşi Zekeriya tarafından mabetteki eğitimi verilmeye başlar. Bir gün Tanrı'nın mesaj ve emirlerini taşıyan bir melek gelir ve ismiyle birlikte İsa'yı, Hz. Meryem'in dünyaya getireceğini söyler. Hz. Meryem evli değildir ve bakiredir. Bir diğer mucize de bu durumda ortaya çıkar. İsa'nın babası yoktur. İmran ailesinin kızı olan bakire Meryem, İsa'ya hamile kalır ve böylece bildirilen kurtarıcı İsa dünyaya gelir (İnan, 2019: 4-9).

Nasıralı Hz. İsa'nın soyu, Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup'un soyundan gelen ve Eski Ahit'te bahsi geçen tanrı tarafından seçilmiş kral Davud'dan gelmektedir. Tanrı tarafında Hz. İsa'ya verilen dini görevi yerine getirmesi, Yahya'nın İsa'yı *Şeria* sularından vaftiz etmesi olayıyla başlamıştır. Hz. İsa, Şam ve Mısır yolu üzerinde bulunan Kefernahum'a giderek, Petrus'a ait eve yerleşmiştir. Daha sonra on iki havarisini seçmiş ve dini yaymaya başlamışlardır. Havari Yahuda İskariyot, otuz gümüş karşılığında Hz. İsa'nın yerinin yapmış olduğu misyonerlikten rahatsız olanlara söylemiş ve Mayısız Ekmek Bayramı'nda yenen fısık yemeği sırasında tutuklanmıştır. Hz. İsa'yı öldürmek isteyenler bu ölümü meşrulaştırmak için sordukları Tanrının oğlu sorusuna evet yanıtını alınca bunu bir hakaret, küfür sayarak Hz. İsa'yı çarmığa asmışlardır. Hz. İsa çarmıkta can verdikten sonra Romalı askerlerin koruduğu bir mezara konmuştur. Fakat üç gün sonra Hz. İsa'nın bedeninin mezarda olmadığı fark edilmiştir. Hz. İsa mezardan çıktıktan sonra havariler arasından Petrus'u başkan

seçmiş, dünyanın her yerine bu dini yaymalarını söyleyerek gökyüzüne yükselmiştir (Ağar, 2018: 14-20).

Hız. İsa'nın gökyüzüne yükselmesinden sonra bizzat Hız. İsa'nın seçtiği havariler dönemi ve devamında Pavlus dönemi başlar. Petrus yönetiminde Hristiyanlığı yayma girişimleri sonucunda cemaat sayısı gittikçe atmaya başlamıştır. Ayrıca bu girişimler sonucunda ileride önemli misyonerlik çalışmalarında bulunacak olan Barnaba ve Yahanna gibi kişiler de cemaate üye olmuşlardır. Havarilerin çalışmalarından rahatsız olan kişilerce baskılar ve zulümler durmadan devam etmiştir. Baskıcı bir zihniyette olan bir diğer kişi de Tarsuslu Pavlus olmuştur. Hristiyan dinini seçen kişileri yakalayıp hapse atan Pavlus yine bir gün Şam'daki Hristiyan cemaati için askerlerle yola çıkmıştır. Fakat yolda başına mucizevi bir olay gelmiştir. Gökyüzünden keskin bir ışığın gelmesiyle yere düşen Pavlus bir ses duyar. Bu ses Hız. İsa'ya aittir. O dönemlerde adı Saul olan Pavlus ve Hız. İsa'nın arasında geçen diyalog şöyledir: (Aydın, 2005: 32-37)

İsa Pavlus'a seslenir: *“Neden bana zulmediyorsun?”*

Paul sesin kime ait olduğunu anlamaz ve sorar: *“Sen de kimsin?”*

İsa cevap verir: *“Ben zulüm gösterdiğin İsa'yım.”* Pavlus'un gözleri kapanır ve daha sonra Şam'a gitmesi ve ne yapması gerektiğine ilişkin bilgilerin verileceği söylenir. Hız. İsa, Hunanya'ya Tarsus'lu birini havari olarak seçtiğini ve onu bulmasını söyler. Hananya, Pavlus'u bulduğunda üç gündür görmeyen gözlerine ellerini sürmesiyle Panlus'un gözleri açılır. Vaftiz olarak Hristiyanlığa giren Pavlus bundan sonraki hayatını Hristiyanlığı yaymaya adanmıştır (Erçolak, 2021:80). Önemli misyon yolculuklarından çıkan Pavlus Hristiyanlığı Antakya'da başlayarak Anadolu Yunanistan ve Makedonya coğrafyasına yaymıştır. Palus azimle çalışmasının sonucunda Hristiyanlığı sistemli hale getirmiştir. Hristiyanlığı Yahudiliğin temelinden sökerek orijinalleştirmiştir. Dolayısıyla bugünkü Hristiyanlığı kurucusu Pavlus'dur (Özbey,2017: 149-150). Roma İmparatoru Neron M.S. 64-68 yılları arasında Pavlus ve Petrusu Roma'da öldürtmüştür. Baskılara ve zulümlere maruz kalan Hristiyan halk

Roma İmparatoru Constantinus zamanında rahat nefes almıştır. M.Ö. 306-337 yılları arasında Constantinus, Hristiyanlığı tanımıştır. M.Ö. 313 yılında Milan Fermanı'nın çıkarılmasıyla Hristiyanlık özgür bir din olmuş ve yayılmaya başlamıştır (Ağar, 2018: 62-84). Roma İmparatoru Theodosius döneminde Hristiyanlık, imparatorluğun resmi dini kabul edilmiştir (Ağar, 2018: 62-84).

Oldukça geniş bir coğrafyada hüküm süren Roma İmparatorluğu'nun toprakları Theodosius'un ölmesiyle doğu ve batı olarak oğullar arasında paylaşılmıştır. Kavimler göçünün yaşanmasıyla Roma İmparatorluğu M.S. 395'te Doğu ve Batı olarak parçalanmıştır (Eroğlan, 2019: 4).

Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık Doğu ve Batı kilisesi içerisinde gelişen bir din olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu kilisesinin merkezi İstanbul olurken Batı kilisenin merkezi Roma olmuştur. Dolayısıyla Hristiyanlık kendi içerisinde mezheplere ayrılmaya başlamıştır. Doğu kilisesi Ortodoks, Batı kilisesi de Katolik mezhebindedir (Erçolak, 2021: 30).

Hristiyanlığın dört ana mezhebini birbirine oldukça benzeyen Ortodoksluk, Katoliklik ve birbirinden oldukça farklı olan, bir reform hareketi sonucu oluşan Protestanlık ve diğer mezhepler (Süryanilik, Ermenilik, Nesturilik) olarak ayırmak mümkündür. Bunlar içerisinde Ortodoksluk ve Katoliklik Hristiyanlık kurumunu oluşturduğu söylenebilir (Demirci, 2018: 1-2).

Hristiyanlığın homojen iki mezhebi Ortodoksluk ve Katoliklik arasındaki bazı farklılıklar şöyledir: Ortodoksluğun temelinde bilinmezlik ve sır var iken Katolikliğin temelinde skolastik düşünce ve akılcılık vardır. Ortodokslukta Yuhanna İncil'i farklı bir yere sahip olmakla birlikte kutsal kitabın yorumlanmasında kilise babalarına başvurulmaktadır. Katoliklikte ise kutsal kitabın yorumlamasında gerçekçilik ilkesi benimsenmektedir. Çünkü kutsal kitabın yorumlanması eğitime yönelik olup teoloji açık bir şekilde ortaya konmak için çalışılır. Ortodokslukta kutsal ruh baba iken Katoliklikte kutsal ruh baba ve oğuldur. Katoliklikte doğuştan gelen günah inancı vardır. Bu yüzden insan dünyaya kusurlu gelir. Fakat Ortodokslukta bu inanç yoktur.

Hız. Meryem Ortodokslukta ‘‘Tanrının Anası’’ olarak insan kabul edilmesine karşın Katoliklerde Hız. Meryem tanrılaştırılmıştır. Bu iki mezhep her yıl 15 Ağustos’ta Assumption Bayramı denilen bir bayram kutlarlar. Ortodokslar Hız. Meryem’in ölümünü anar, Katolikler de Hız. Meryem’in gökyüzüne yükselmesini kutlar. İyilik ve kötülük anlayışında Ortodokslar hangisini seğmesi gerektiği konusunda iradeci anlayışa sahiptir. Katoliklerde bu durum farklıdır. Katolikler, kadercilik anlayışına inanmaktadırlar. Ortodokslukta cennet ve cehennem inancı ebedi değil iken Katoliklerde tam tersinedir. Ortodokslukta kilise hiyerarşisi yoktur, İstanbul’daki başpiskopos yalnızca semboliktir. Aynı zamanda Ortodoks din adamları hata yapabilir. Din adamları piskoposluğa yükselmek istemiyorsa evlenmesinde bir sakınca yoktur. Katoliklerde yetkilerini İsa’dan alan ve bütün Katoliklerin başı olan papa hata yapmaz. Son olarak Katolik kilisesi sağlam hiyerarşiye bağlıdır. Hristiyanlık inancındaki ibadetler ve ayinler konusunda Katoliklerde sakramenler önemli normlar olarak yedi tanedir. Bu normlar Hristiyan olmanın ana zorunluluğudur. Ortodokslar da bu yedi sakrameni kabul etmektedir. Fakat bunlar Katoliklerdeki gibi kesin ve önemli normlar değildir. Bir diğer farklılıkta Hız. İsa’nın etinin ekmek, kanında şarap olduğu Evharistiya ayinidir. Ortodokslar Liturji esnasında İsa’nın etinin ekmek ve kanın da şarap olduğuna tamamen inanır. Katoliklerde de bu inanę vardır. Fakat onlar şarap ve ekmeğin koku ve renginin İsa’nın özünü yansıtmadığını düşünürler (Demirci, 2018: 4-10).

2.4.2.1. Monofizitler (Tek Tabiatçılık)

Her ne kadar doğu kiliseleri M.S. 451 yılında düzenlenen Kadıköy Konsili ile İstanbul kiliselerinden ayrılmış olsa da Hristiyanlığın inanę konusunda yaşadığı daha önceki anlaşmazlıklar içinde monofizit düşüncenin tarihi, konsilden bir asır önceye kadar dayanmaktadır. Monofizitizm inanętan dolayı Roma ve İstanbul kiliselerince diğer doğu kiliseleri sapkın ve zındık inanęlara inananlar olarak sayılmıştır. nkn bir bedende beşeri tabiatın yok olup gitmesi ve geriye yalnızca tanrı tabiatının var olması tartışmaları da beraberinde getirmiştir (oban, 2013: 14).

Monofizitizm düşüncesi taşıyan Euthyches, monofizit inancında beşeri yönün zamanla kaybolup gitmesi sonucunda bedende ilahi varlığın tek kaldığını savunmaktadır. Euthyches bu düşünceyi tanrıyı bir okyanusa, insanı da bir damla sirkeye benzeterek açıklamıştır. Okyanusa damlayan bir damla sirkenin yitip gitmesi gibi Hz. İsa'nın bedeni de beşeri tabiat, Tanrı tabiatı karşısında kaybolup gitmiştir. Kadıköy Konsili'nde ret edilen monofizitizm inancına bağlı kalan özerk kiliseler Habeş Kilisesi, Kipti Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Süryani Kilisesi olmuştur (Adıbelli, 2013: 137-138-139).

2.4.2.2. Diofizitler (İki Tabiatçılık)

Diofizitizm'in savunucusu Nestorius'dur. Monofizitizm inancına ters olarak diofizitizm inancında Hz. İsa'nın bedeninde hem tanrısal tabiat hem de beşeri tabiat vardır. Her iki tabiat birbirine karışmadan varlığını korur. İstanbul ve Roma kiliseleri bu inancın savunucularıdır. Diofizitizm, Doğu Anadolu'da hâkim olan monofizitizimin tersi yönünde bir coğrafyada Batı Anadolu ve Balkanlar'da etkindir. Ayrıca diofizitcilerin kullandıkları diller de monofizitlerin kullandığı dilden (Arapça ve Kıptice) farklı olarak Yunanca ve Latince olmuştur(Sivrioğlu, 2012: 69-70).

2.4.2.3. Hristiyanlık İnancının Dini Ritüelleri

Dini ritüellere geçmeden önce Hristiyanlık inancının temel özelliklerinin kısaca açıklanmasının inanç esaslı ritüellerin anlaşılmasını kolaylaştıracağı düşünülmüştür. Hristiyan inanç sisteminde asli günah, ahit, Mesihçilik ve teslis (üç tanrı), misyonerlik inancı vardır. Asli günah inancı Adem ve Havva'nın yasak meyvesi yemesi hadisesinden gelir ve dünyaya gelen her insan günahla doğar. Hristiyanlıkta yeni doğan bebekler bu gūnahtan arınmak için vaftiz edilir. Yahudiler'in kendilerine Tanrı tarafından gönderilen Ahit'e sadık kalmayıp anlaşmayı bozmaları gerekçesiyle Tanrı insanlarla yeni bir anlaşma yapmış ve bu anlaşmada Yeni Ahit ortaya çıkmıştır. Mesihçilik inancı Yahudilerden gelen bir inançtır. Yahudiler, Kral Davut'un soyundan kutsanmış bir kralın geleceği ile müjdelenmişlerdir. Dolayısıyla Hz. İsa gönderilen Tanrı'nın Mesih'idir. Teslis inancı üç tanrı inancı olarak da bilinmektedir. Tanrı'nın

baba, oğul ve kutsal ruh olarak görüldüğü inancıdır (Katar, 2012: 193-194). Son olarak İslam dinindeki mezheplerden dolayı ibadetlerde ve ritüellerde farklılık olabilmektedir.

Hristiyan inancında Tanrı'nın huzurunda yapılan kutsal ayinlere/uygulamalara sakrement denilmiştir. Toplamda uygulanan yedi tane sakrement vardır. Bu sakrementler şunlardır: efkariştiya, vaftiz, konfirmasyon, günah çıkarma, hasta mesihleme/yağlama, ruhbanlık ve evlilik. Bu sakrementlerden vaftiz ve efkariştiya ayinini bütün Hristiyanlar uygulamaktadır. Hristiyan Katolik ve Ortodokslar bu yedi sakrementi uygularken Protestanlar yalnız iki sakrementi uygulamaktadır (URL- 11, 2022).

2.4.2.3.1. Günlük ve Haftalık Ritüeller

Hristiyan inancında ilk önceleri sabah ve akşam olmak üzere günün iki kısmında ibadet yapmaktaydı. Sonradan günlük olarak yapılan bu ibadetlerin sayısı sekize çıkarılmış olsa da Protestan mezhebi günlük ibadetleri tekrar eski formuna çevirerek ikiye indirmiştir. Bu ibadetler her ne kadar bireysel yapılsa da ekseriyetle kilisede papaz yönetiminde gerçekleşmektedir. Hristiyan mezheplere göre günlük ritüeller farklılık göstermektedir. Örneğin Katolik Kilisesi sabah bir, akşam bir olmak üzere yapılan günlük ibadetlerinin arasında gün ortasında bir de Evharistiya ayinini yapmaktadır. Ortodoks kilisesinde günlük ibadetler hafta iki kez yapılır. Bu ibadetlerin birinde de Evharistiya ayini gerçekleştirilir (Katar, 2012: 204).

Yahudi inancında cumartesi (şabat), Müslümanlık inancında da cuma günleri haftanın dini açıdan önemli günleri olarak kabul edilmektedir. Bu inanç Hristiyanlıkta da vardır. Hz. İsa'nın çarmığa asılıp ölümünün gerçekleşmesiyle konulan mezardan üç gün sonra yani pazar günü dirildiği inancı nedeniyle Hristiyan inancında da pazar günü dini bir gün olarak kabul edilmiştir. Bu günde cemaat olmanın ve kilisede toplanmanın önemi büyüktür. Aynı zamanda bu günde Evharistiya ayini de yapılmaktadır (Katar, 2012: 204).

2.4.2.3.2. Yıllık Ritüeller- Noel/ Christ's Mass Kutlamaları

Noel kelime kökü itibariyle ‘‘yeni güneş’’ anlamında kullanılan kelimelerden türemiştir. Christ's Mass ise ‘‘İsa'nın Ayini’’ demektir. Pagan inanışlarında da Noel kutlamalarıyla benzerlik gösteren kutlamalar olmuştur. Günümüzde Hristiyan inancına ait olan bu kutlama, kilise takviminde yer alır. İsa'nın ne zaman doğduğu net olarak bilinmese de her yıl 24-25 Aralık tarihinde İsa Mesih'in doğumu kutlanır. Bazı Hristiyan mezheplerinde bu tarih farklılık göstermektedir. Kutlamalardan önce advent denilen bir hazırlık dönemi vardır. Geçmiş dönemlerde adventte zorunlu tutulan oruç ritüelleri zamanla esnetilmiştir. Şimdilerde sadece bazı ülkeler oruç tutmaktadır. Ayrıca Noel kutlamalarında kilisede Evharistiya ayini de yapılmaktadır. Noel kutlamalarında çam ağaçları mum ve farklı objelerle süslenir, şarkılar söylenir, birlikte yemekler yenir ve hediye alış verişi olur (Geçiş, 2011: 179-188).

Noel'e ilişkin önemli simgeler ve şahsiyetler vardır. Örneğin, Noel ağacı, ölümsüzlüğü simgelemektedir. Çünkü pagan inanışında bereketi simgeleyen çam ağacı yılın her dönemi yeşildir ve yapraklarını dökmez. Çam ağacı süsleme geleneği Alman kültüründen gelmektedir. Bir diğer örnek de Noel Baba'dır. Bu kişi gerçekte Aziz Nicholas'dır. Fakat Noel Baba ile ilişkilendirilmesindeki sebep net olarak bilinmemektedir (Işık, 1997: 458-460; Geçiş, 2011: 189-190).

2.4.2.3.3. Epifani Bayramı

Noel kutlamalarından on iki gün sonra 6 Ocak tarihinde kutlanan bu bayram, İsa'nın tekrar ortaya çıkarak görünmesiyle ilişkilidir. Aynı zamanda İsa'nın arınmak için vaftiz edilmesi de kutlanılmaktadır. Günümüzde Epifani Bayramı kutlamalarında haçın suya daldırılması ayini yapılır. Ayrıca kutlamalar dolayısıyla soğuk suya da girildiği bilinmektedir (Katar, 2011: 15; URL- 12, 2022).

2.4.2.3.4. Paskalya Kutlamaları

Jülyen takviminde yer alan ve her yıl 22 Mart ve 23 Nisan ayları içerisinde herhangi bir tarihe denk gelen Paskalya Bayramı, Hristiyanların oldukça önem verdikleri bir

bayramdır. Bu bayramın oluşum sebebi İsa ile ilişkilidir. İsa Mesih'in çarmığa asılıp mezara konulduktan üç gün sonra mezarda olmaması üzerine dirilip göre yükseldiği inancı kaynağından ortaya çıkan bir bayramdır. Paskalya Bayramı öncesinde lent denilen *Büyük Perhiz* adında 40 günlük bir oruç vardır. Bu perhizde et, süt ve kırmızı yiyeceklerden uzak durulur. Paskalya Bayramı'nda yumurtalar kırmızı renge boyanır. Kırmızı, İsa'nın kanını simgelemektedir (Şener, 2010: 53-54). Ayrıca Paskalya Bayramı daha önceki dönemlerde bir Yahudi bayramı olan Fısıh Bayramı adında kutlanılmaktaydı. Fakat daha sonraları Yahudilikten uzaklaşma çabası içinde olan Hristiyanlar, İsa Mesih'in dirilişinin yıl dönümü olarak bu bayramı yeniden şekillendirmiştir (Katar,2000: 27).

2.4.2.3.5. Ascension ve Pentekost Kutlamaları

İsa'nın çarmığa asılıp ölmesinden üç gün sonra pazar günü dirilmesiyle kutlanan Paskalya Bayramı'nın 40. gününde (30 Nisan- 3 Haziran) İsa'nın tekrar gökyüzüne yükselmesinin anısına kutlanır. Ayrıca Paskalya Bayramı'nın 50. gününe denk gelen kutsal ruhun inmesi, Pantekost adı verilen kutlamalarla kutlanır (Semiz, 2019:44).

2.4.2.3.6. Haç Yortusu (Haçın Bulunması) Bayramı

14 Eylül'de kutlanan bu bayram İsa'nın asıldığı ve bugünkü haç şeklindeki ağaçtan olan çarmığın bulunmasıyla ilişkili kutlamalardır. M.S. 325 yılında kutlanan bu bayram Hristiyan mezheplerine göre farklı şekillerde kutlanılmaktadır (URL- 13, 2022).

2.4.2.3.7. Meryem Ana Kutlamaları

Hiz. İsa için Hristiyanlıkta yapılan anma ve kutlama törenlerinin dışında bir de Hiz. Meryem'e Tanrı tarafında gösterilen bir melek vasıtasıyla İsa'nın müjdelenmesi adına kutlama törenleri yapılmaktadır. 25 Mart'ta yapılan bu bayramın dışında azizler içinde anma törenlerinin yapıldığı bilinmektedir (Katar, 2001:24).

2.4.2.3.8. Hac Ritüelleri

Eski Ahitte hac kavramı ile ilgili açıkça belirtilen herhangi bilgi olmamasına karşın Yeni Ahit'teki İsa'nın “*Benim ardımdan gelin.*” sözünden dolayı İsa'nın yolunu izleyerek Tanrı'ya kavuşmak amaçlanmıştır. Hristiyanlığın kabul gördüğü Konstantin zamanında, Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü ve çarmığa asılıp öldüğü yerler ziyaret edilmiştir. Tarihteki ilk Hristiyan hacı da Konstantin'in annesi Kraliçe Helen'dir. Hristiyanlık için çok önemli olan Kudüs'e giden Kraliçe Helen, İsa'nın yaşamının ve ölümünün geçtiği yerleri ziyaret etmiş burada bir de kilise yaptırmıştır. Şehir, Kraliçe Helen'in yapmış olduğu bu ziyaretten 10 yıl sonra hac merkezi olarak kabul edilerek, ziyaret edilmeye başlanılmıştır. Orta Çağ döneminde Kudüs dışında İstanbul'da bulunan kutsal obje ve kalıntılar Doğu ve Batı'dan gelen hacılar tarafından ziyaret edilmiştir. Örneğin çarmığa asılmadan önce İsa'nın başına konulan “*Dikenli Tac*” bunlardan birisidir. Bu tacın ekonomik sıkıntılardan dolayı satılması hac ziyaretlerini olumsuz etkilemiştir. Eski Ahit ve Yeni Ahit'te geçen mekânlar hac ziyareti yapılan yerlerdir. Hristiyanların diğer hac mekânlarından biride, Filistin Beytülahm'deki Süt Mağarası ve Meryem Kilisesi'dir (URL- 57, 2022). Ayrıca havari ve azizlerin misyonerlik hareketlerini yerine getirdiği yerler dışında bu kişilerin mezarların olduğu yerler hac ziyareti yapılan yerler içindedir. Örneğin Orta Çağ döneminde Roma'da bulunan Aziz Petrus ve Aziz Pavlus'un mezarları hac merkezi olmuştur. Yine bu dönemde bir diğer hac merkezi de Aziz Yakub'un mezarının bulunduğu yer olan Compostelle'dir. Orta Çağ döneminde hac ziyareti yapmak için çıkılan yollarda yaşanan sıkıntılar Hristiyanlarca hoş görünmüştür. Çünkü çekilen her bir sıkıntı tövbe olarak kabul edilmiştir. Günümüzde Hristiyanlığın hac merkezi her yıl milyonlarca ziyaretçiyi ağırlayan ve Avrupa'da bulunan Lourdes ve Fatime'dir. Ayrıca Türkiye'de de Pavlus'un misyonerlik hareketlerinin güzergâhı olan başta Antakya olmak üzere, Meryem Evi'nin bulunduğu Antalya-Efes gibi yerler hac merkezi olarak Hristiyanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Hac ziyareti yapmak isteyen Hristiyanlar bu ziyaretlerini kutsal bir güne denk getirmektedir. Noel ya da Paskalya günleri bunun en güzel örneğidir. Hac uygulamasında ellerin göğüste çapraz olarak bağlanıp yere kapanılana bileceği gibi farklı uygulamalarla da dualar edildiği bilinmektedir (Erbaş, 2002: 109-119).

Görsel 24. (19. yy.) Filistin- Beytülâhm (URL-58, 2022)

2.4.2.3.9. Cenaze Ritüelleri

Hristiyan inancında diğer inançlarda da olduğu gibi ölümün bir son olmadığı düşüncesi hâkimdir. İnsanın ölümle sadece bu dünyadaki yaşamı bitmiştir. Hristiyan mezhepleri arasında farklı cenaze ritüelleri görülse de genel itibariyle ritüeller ortaktır. Ölen birisi Hristiyan geleneklerinde en az bir gün bekletilmekte hemen gömülmemektedir. Protestan kiliseler dışında Katolik kiliseleri ve Ortodoks kiliselerinde aynı zamanda sakramentlerden biri olan “*kutsal yağlama, son yağlama*” yapılır. Bu ritüel ölen kişinin affedilmesi için önemlidir. Ölen kişi temizlenip kıyafet giydirildikten sonra tabuta konulur. Ölen kişinin başı mezarda Kudüs yönüne bakmaktadır. Hristiyan inançlarında ölünün ardından yas tutma geleneği de vardır. Bu yas zamanında perhiz yapılır. Yasın 40. günü çok önemlidir. Bu günde beden ruhtan ayrılmaktadır. Ayrıca bu günde aile bir araya gelerek yemek yerler. Protestan kiliseleri kremasyon (ölü yakma) gömme şeklini daha çok uygulayan mezheptir (Güre, 2015: 132-140).

2.4.3. Müslümanlık İnancı

İslam dini, Hz. Muhammed’e (s.a.v) indirilen Kur’an-ı Kerim adındaki kutsal kitabın öğretileriyle başlamıştır. Fakat İslam dininin ortaya çıkmasındaki sebepler ve İslam öncesi tarihte yaşanan önemli olaylardan söz etmek konunun daha iyi anlaşılmasında faydalı olacaktır.

Hız. İbrahim (r.a) ve eşi Sare'nin çocukları olmamaktadır. Bunun üzerine Sare, Hız. İbrahim'in (r.a) cariye Hacer ile evlenmesine razı gsterir ve bu evlilikten İsmail asında bir çocukları olur. Rivayete gbre Sare, Hız. İbrahim'in (r.a) eşi Hacer'i zamanla kıskanmaktadır. Bu olaylar eŐinde Allah'ın emri üzerine Hız. İbrahim (r.a), eşi Hacer'i ve çocuğu İsmail'i alarak Filistin'den çıkar. Arabistan'da bulunan Mekke topraklarına gelen Hız. İbrahim (r.a), Hacer ve İsmail'i burada bırakır ve Filistin'e dner. Mekke'de kalan Hacer bir sfire sonra susayan bebeği İsmail iwin Sefa ve Merve adındaki tepeler arasında su bulma maksadıyla koŐuŐturur. Ancak İsmail'i bıraktığı yere baktığında bebeğin ayağının hemen yanından mucizevi bir Şekilde su aktığını gbrur. İsmail'in yanı başında akan bu su zemzem suyudur. Zemzem suyu ggunumuzde hala kutsal su olarak Mislumanların Mekke ziyaretlerinde Şifa niyetine iwtikleri sudur. Hız. İbrahim (r.a) ddneminde mucizevi olarak ortaya çıkan bu suyu yerleŐimlerin baŐlamasını beraberinde getirmiştir. Bu sırada Hız. İbrahim (r.a) Mekke'ye gelip gitmektedir. Hız. İbrahim'in (r.a) Mekke'ye uwtncu geliŐinde ise Allah'ın emri üzerine Kabe'yi inşa etmiştir. Kur'an'da awtıkça bildirilmiş olmasa da Kabe, Hız. İbrahim'den (r.a) dnce Adem ve melekler tarafından inşa edilmiş, daha sonra yıkılmıŐ ve yeri kaybolmuŐ kutsal bir yerdir. OĞlu İsmail'le birlikte Kabe'yi inşa eden Hız. İbrahim (r.a), Cebrail adındaki melekten hac yapmayı oğrenir ve haccı insanlara oğretmesi kendisine emredilir. Bbylece bdlgede tek tanrılı inanw başlamış olur. İsmail'in yonetimindeki Mekke'de yaşayan Cwmhumluler, Hız. İbrahim'den (r.a) oğrendikleri dine inanmış olsalar da ggun gewtikwe bu dini unutmuŐlardır. Wok tanrılı inanış yeniden bdlgede yayılmaya başlamıştır. Huzaalılar ddneminde Suriye'den Tanrı Hibel adındaki bir put Mekke'ye getirilmiştir. Dolayısıyla Hız. İbrahim'in (r.a) oğrettiği tek tanrı inancı unutulmuŐ ve Kabe'nin iwi ggun gewtikwe tanrı heykelleriyle dolmaya başlamıştır. Bir sfire sonra Kabe'nin hizmeti KureyŐ kabilesine gewer. O ddnemlerde Mekke'de 360 tanrı vardır. Yalnız yine o ddnemde en dzenli ibadet hac ibadeti olmuştur ve hac ibadeti iwin ziyaretler yapılmaktadır. Mekke'de ortaya çıkan yeni inancın ilk kıvılcımlar ne Yahudilik ne de Hristiyanlık diniyle alakalıydı. Bu din, Hanif denilen tek tanrı inancı olan, başka bir dindi. İslamiyet'in tam anlamıyla doğuşu ise İsmail'in soyuna dayanan, KereyŐ kabilesinin mensubu olan, HaŐimoĐullarından gelen Amine ve Abdwmuttalib'in bir tek oğlu olan Hız. Muhammed (s.a.v) ile başlamıştır. Wocukluğundan itibaren peygamberlik alametleri taşıyan Hız. Muhammed'de (s.a.v)

öncesi Cahiliye Dönemi olarak bilinmektedir. Kur-an'ı Kerim'de diğer peygamberler aracılığıyla cahillik ve bilgisizlikte kaynaklanan işler bildirilmiş olsa da Hz. Muhammed (s.a.v) M.S. 610 yılının Ramazan ayında bir mağarada inzivaya çekildiği sırada Cebrail Allah'ın emirlerini getirmesiyle ve kendisine ilk olarak “oku” denmesiyle İslamiyet başlamıştır. Bundan sonraki dönemler Hz. Muhammed (s.a.v) için zorlukların ve sıkıntıların başladığı dönem olmuştur. Putlara inanan insanları hakiki inanca çağırın Hz. Muhammed (s.a.v) M.S. 632 yılında 63 yaşında son kez hac ibadetini yerine getirdikten sonra vefat etmiştir. Onun gidişinin ardından halifeler dönemi başlamıştır ve Müslümanların sayısı iyiden iyiye artmıştır (URL- 14, 2022).

2.4.3.1. Müslümanlık İnançının Dini Ritüelleri

İslam'da Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadislerinde belirttiği beş temel şart doğrultusunda Müslümanlar dini ritüellerini gerçekleştirmektedir. Uyulması gereken bu beş temel şart şunlardır: yalnızca Allah'a kulluk etmek, Hz. Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın resulü (peygamberi) olduğuna inanmak, namaz ibadetini yerine getirmek, zekat/sadaka vermek, oruç tutmak ve emredilen hac vazifesini yapmaktır (Doyan, 2007: 46).

2.4.3.1.1. Günlük ve Haftalık Ritüeller

Müslümanlara günün belirli saatlerinde beş vakit olmak üzere, sabah güneş doğmadan hemen önce, öğlen, öğleden sonra, akşam olmadan önceki ikindin saatlerinde, güneş battıktan sonra ve yatmadan önce gece saatlerinde namazın kılınması Allah'ın emiridir. Bunun dışında dini bayram ve günlerde de namaz kılınmaktadır. Kur'an'da da birçok yerde namazın önemine vurgu yapılmıştır. Namaz kılmadan önce temizlenmek önemlidir. Abdest almadan namaz kılınmamaktadır. Abdestin nasıl olması gerektiği de belirlidir. Namaz kılmak için Kâbe'ye yani kibleye doğru durulur, niyet edilir ve daha sonrada belirli dualar ve ayetler okunur. Müslümanların önemli dini günü ise cuma günüdür. Bu günde erkeklere öğle namazını cemaatle kılması emredilmiştir. Ayrıca bu günde dualar edilir ve kabir ziyaretleri de yapılabilir (Doyan, 2007: 79).

2.4.3.1.2. Yıllık Ritüeller

Müslümanlar, hicri takvimde yer alan önemli gün, gece ve bayramları kutlamaktadır. Bunlar sırayla şöyledir; Hz. Muhammed'in (s.a.v) doğum günü olan Mevlid Kandili, Regaip Kandili, Miraç Kandili, Berat Kandili, Ramazan Bayramı, Kadir Gecesi, Kurban Bayramı, yeni bir yılın başlangıcı olan hicri yılbaşı, bereketi simgeleyen Aşure Günü.

Üç aylar hicri takvimde yer alan ve 7. ay Recep, 8. ay Şaban ve 9. ay Ramazan aylarını kapsamaktadır. Bu aylar Müslümanlar için oldukça önemli aylardır. Müslümanlar bu aylarda dua ve ibadette bulunurlar, bunların dışında gelenek haline gelmiş oruçlar tutulur. Bu aylar nafile ibadetlerin de yapıldığı aylardır. Bir Müslümanın yapması gereken namaz ya da oruç ibadetini birtakım nedenlerden dolayı yapamamasına nafile nedir. Dolayısıyla üç aylar nafile ibadetler için bir fırsattır. Üç ayların içinde, Müslümanlar için önemli olan Regaip Kandili, İslam dini için önemli ilklerin olduğu Miraç Kandili, Berat Kandili ve Kur'an-ı Kerim'in indirildiği Kadir Gecesi yer almaktadır (URL- 15, 2022).

Miraç Kandili, Rebiülevvel ayının 12. Günüdür. Miraç, kelime olarak yükselmek diğer bir ifadeyle yukarı çıkmaktır. Hz. Muhammed (s.a.v) Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'dan adına muallak taşı denilen bir taş üzerinden Burak adındaki bir at üzerinde göğe yükselme hadisesi gerçekleşmiştir. Rivayet edilen bu olan Miraç Kandili olarak her yıl anılır ve bu gecede çokça dualar edilir ve namazlar kılınır (Cengil ve Baran Tekin, 43: 2016; URL-63, 2022).

Regaip Kandili, Recep ayının ilk cuma gecesi, Allah'ın ikramlarını bolca kullarına sunduğu bir gece olması nedeniyle kutsal bir gece kabul edilmektedir. Yine bu günü ibadetle geçirenler günahlarından arınmaktadır. Regaip adı Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte adının melekler tarafından verildiği söylenmektedir (Taşkesenligil, 123: 2016).

Kur'an'ı Kerim'de adı geçen ve yine adına süre olan Kadir Gecesi gecelerin en hayırlısı olarak bilinmektedir. Çünkü İslam dinin kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerim bu

geceden itibaren Hz. Muhammed'e (s.a.v) indirilmeye başlamıştır (Paksoy, 16: 2012 16).

Muharrem ayının 10. Gününe denk gelen Aşure günü Müslümanların önem verdiği bir dini gündür. Bu günde içerisinde tahıl, baklagiller ve kuru meyvelerden oluşan aş kaynatılmaktadır. Adını Aşureden alan bu aşın tadı tatlı olduğu için Aşure tatlısı da denilmektedir. Yapıla Aşure konu komşuya dağıtılmaktadır. Ayrıca Aşure gününde oruçta tutulmaktadır. Bu günün önemi ise Aşure gününde meydana gelen önemli hadiselerden kaynaklanmaktadır. Örneğin İslam tarihinde Hz. Adem'in affı Aşure gününde kabul olmuş, Nuh'un gemisi tufandan bu günde kurtulmuştur, ve daha bir çok mucizevi hadise bu günde gerçekleşmiştir (Taşkesenligil, 124: 2006; Bozkuş, 2008).

2.4.3.1.3. Oruç Ayı-Ramazan Bayramı

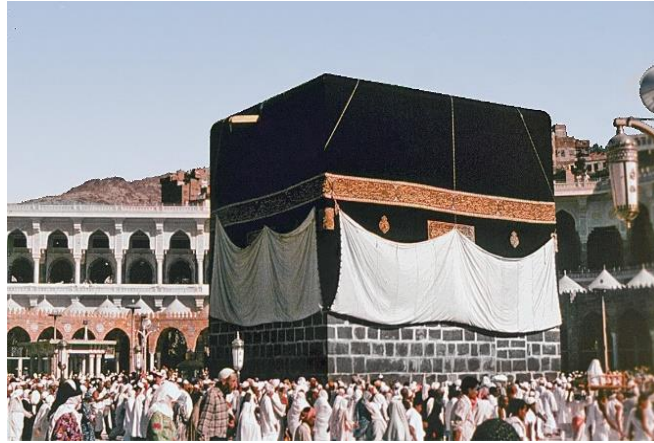
Görsel 25. Ramazan Ayında Ayasofya Caminde Kurulan Mahya (URL-61, 2022)

Müslüman aleminde ramazan ayı önemli olmakla birlikte büyük coşkuyla karşılanan bir aydır. Ramazan ayını önemli yapan bir diğer husus ise Kadir gecesinin bu ayın içinde olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'in indirildiği ay olan ramazan ayı aynı zamanda İslam'ın beş şartından biri olan orucun tutulduğu aydır. Bu ayda insanlar günahlarından arınır ve affedilir. Her kim bu aya ulaşmış ise oruç tutmalıdır. Bu ayda cennet kapıları açık, cehennem kapıları kapalı ve şeytanlar bağlıdır. Bu ay paylaşmanın arttığı, varlıklı kişilerin yoksullara yardım ettiği aydır (URL- 62, 2022).

Ramazan ayının gelmesiyle birlikte evlerde temizlik yapılır, mutfak alış verişleri yapılır. İhtiyaç sahibi kişilere kutular içinde erzaklar dağıtılır. Ramazan ayında kalabalık iftar sofralar kurulur. İftardan sonra camilerde teravih namazları kılınır. Bir diğer oruç gününe sahurla başlanır. Sahur sofrası kurulur ve niyet edilerek iftar saatine kadar oruç başlar (Tikbaş Apak, 2022).

Hicri takvimin 9. ayı olan Ramazan ayı içinde güneşin doğumundan batışına kadarki sürede Müslümanlar bir Şey yemez, içmez ve cinsi münasebete girmezler. Bu yasakların dışında ahlaki (etik) davranışlara da dikkat edilmesi gereklidir. Ramazan ayının dini boyutunun dışında bir önemli boyutu da sosyal boyutudur. Müslümanlar oruçlu günlerini ibadet ederek, Kur'an-ı Kerim okuyarak, namaz kılarak geçirirler. Ramazan ayının bitmesiyle bayram hazırlıkları başlar. Türkiye'de bu bayrama Şeker Bayramı ya da Ramazan Bayramı denilmektedir. Bayramda Müslümanlar saygı duydukları aile büyüklerini ziyaret eder. Kahveler içilir, tatlılar yenir (zden, 2006).

2.4.3.1.4. Hac Ayı- Kurban Bayramı

Görsel 26. Mustafa Uzun'un Fotoğraf Arşivinden Kabe (URL- 39, 2022)

Hacın kısaca tarihinde ve Kuran'ı Kerim'deki yerinden bahs etmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Hattat Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır'ın Kur'an-ı Kerim Meali eserinden edinilen bilgiler ışığında hac ifadesi Kur'an-ı Kerim'de çokça geçen bir ifadedir. Medine'de indirilen ve 286 ayetten oluşan Kur'an-ı Kerim'in en uzun süresi olan Bakara süresinin 158, 189, 196, 197 ve 200 ayetlerinde, Al-i İmran süresinin 97. ayetinde ve Tevbe süresinin 3. ayetinde hac ifadesi geçmektedir. Bakara,

158. ayette “*Onun için her kim hac veya umre niyetiyle Kabe’yi ziyaret ederse, bunları tavaf etmesinde ona bir günah yoktur.*” cümlesi yer almaktadır. Bakara 196. ayette “*Hac ve umreyi de Allah için tamam yapın.*” cümlesi yer almaktadır. Tevbe, 3. ayette “*Ayrıca büyük hac günü Allah ve Resulü tarafından insanlara bir ilandır ki, ...*” diye devam eden bir ifade yer almaktadır. Ayrıca Kuran’ı Kerim’de Hac adında bir ayet de vardır. Hac süresinin adı, hacın yapılma emri gelmesiyle Hz. İbrahim (r.a) ile başlamış ve daha sonra Hz. Muhammed (s.a.v) ile devam ettiğini anlatıyor olmasından gelmiştir. Kur’an-ı Kerim’in süre ve ayetlerde yer alan hacın böylece önemi anlaşılmaktadır (URL- 59, 2022).

Hicretin dokuzuncu yılında bir emir neticesinde Hz. Ebu Bekir Müslümanları hacca göndermiştir. Hz. Ali ise hacca gönderilen Müslümanlara bu yıldan itibaren Kabe’ye sadece Müslümanların gireceğini, Kabe’nin kesinlikle çıplak bir vaziyette ziyaret edilmeyeceğini ilan etmiştir (URL-60, 2022).

Hicri takvimin 12. ayı olan zilhicce ayının sekizinden on üçüne kadar olan süre zarfında hac ibadeti yerine getirilmektedir (URL- 16, 2022). Bunun yanı sıra bu hac ayının dışında umre denilen hac ziyaretleri de olmaktadır. Hac, Allah tarafından Müslümanlara emredilen bir ibadettir. Hatta Kur’an-ı Kerim’de adına bir sure dahi vardır. Hac suresinin 27. ayetinde “*Bütün insanlar için de hacı ilan et ki, gerek yaya olarak ve gerek uzak yoldan gelen incelmış develer üzerinde sana gelsinler.*” denilmiştir. Bunun dışında Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde hac ifadesi yer almaktadır. Maddi gücü ve sağlığı el veren Müslümanlar hac yapmalıdır. Müslümanlar hac görevlerini gerektirdiği doğrultuda yerine getirirse günahsız olmaktadırlar (Akyüz, 2015). Hac ritüelleri ilk olarak hac yolculuğuna çıkılmasıyla başlar. Mekke’ye ayak basmadan önce hac yapmaya gelen kişi vücudunu temizlemeli ve daha sonra beyaz dikişsiz (ihram) bir kumaştan yapılan kıyafeti giymelidir. Ayrıca hac süresi boyunca saç, sakal ve tırnak kesilmez. Kâbe etrafında başlangıç yer olarak cennetten geldiğine inanılan Hacer-i Esved taşından, saat yönünün tersinde dairesel olarak 7 kez yürünür. Buna tavaf denilir. Bu ritüelden sonra zemzemin bulunuş hikâyelerine konu olan Sefa ve Merve arasında hafif koşu yapılır. Üç kez Sefa tepesine dört kez de Merve tepesine toplamda 7 tur atılır. Adem ve Havva’nın dünyadaki ilk buluştukları yer olan Arafat

dağına çıkılır. Müzdelife adında yere gelen hacılar burada cemaatle namaz kılar, dua eder ve taş toplar. Buradan toplanan taşlarla Mina'ya gidilir, şeytana 7 kez taş atılır. Son aşamalardan biri kurban kesmektir. Ekonomik durumu yerinde olmayanlar kurban kesmeyebilir. En son olarak tıraş olunur hac ritüelleri sona erer (URL- 17, 2022).

İlk kurban deneyiminin yaşandığı olay ise Hz. İbrahim (r.a) döneminde gerçekleşmiştir. Rivayete göre, Hz. İbrahim (r.a) Allaktan bir oğlunun olmasını istemekte bunun için dualar etmektedir. Eğer Allah ona bir oğlu verir ise Hz. İbrahim (r.a) bu oğlanı Allah'a kurban edecektir. Bir zaman sonra Hz. İbrahim'in (r.a) bir oğlu olmuştur ve adını İsmail koymuştur. Duaları kabul olan Hz. İbrahim (r.a) Allah'a verdiği sözünü unutmamıştır. Bir gün oğlu İsmail yanına alır ve Allah'a kurban etmeye gider. Tam İsmail kurban edeceği zamanda Cebrail meleği vasıtasıyla bir emir gelir. Allah, Hz. İbrahim'e (r.a) bir koç yollar. Bunun üzerine Allah, Hz. İbrahim'e (r.a) oğlu İsmail yerine gönderilen koçu kurban edilmesini emreder (Taşkesenligil, 122: 2016).

Kurban bayramı dünyadaki bütün Müslümanlar tarafından kutlanır. Ekonomik olarak iyi olan aileler koç keser ve kesemeyen kimselere verir. Yine bu bayramda aile ve akraba ziyaretleri yapılır.

2.4.3.1.5. Cenaze Ritüelleri

İslam inancında diğer çoğu dinlerde olduğu gibi ölümün sadece bu dünyanın sonu olup ruhun diğer dünya denilen yere intikal ettiğine inanılır. Cennet ve cehennem inancı olduğundan ötürü Müslümanlar bu dünyadaki davranışlarına özen gösterirler. Allah'ın yasakladığı davranışlardan uzak dururlar. Çünkü öldükten sonra bir sorgu meleğinin kendilerini sorguya çekeceğine inanılır. Ölüm, ölüm meleği adındaki Azrail'in görevidir. Azrail meleğinin canını aldığı kişi çok bekletilmeden toprağa gömülmelidir ve akabinde gerçekleştirilen ritüeller vardır. İlk önce ölü kişinin gözleri kapatılır, ağzı açılmasın diye bağlanır. Daha sonra hazırlanır ve yıkanır. Ölen kişi beyaz, dikişsiz kumaşa sarılır. Daha sonra cenazeye katılan erkekler imam eşliğinde cenaze namazı kılar ve son helalleşme yapılır. İmam cenaze törenine katılanlara üç kez ölen kişiye haklarını helal edip etmediği sorar. Daha sonra tabut erkekler tarafından mezara

götürülür. Genellikle daha önceden ölen kişi, akrabalarının mezarları yanı başına gömülür. Gömülmenin en önemli hususlarından bir ise kibleye doğru gömülmektir. Mezardaki ritüeller son erdikten sonra yas töreni başlar. Müslüman geleneklerinde cenaze sahibi kişiler yalnız bırakılmaz, onlara yemek getirilir. Birlikte dualar edilir, Kur'an-ı Kerim okunur. Bu ibadetler ölen kişinin gittiği yerde rahat olması ve günahlarının affı içindir. Ayrıca yasin 7. günü ve 40. günü de önemlidir. İslam inancında ölümün dışında doğum, yeni doğan bebeğe ad koyma ve evlilik oldukça önemlidir (Güre, 2015).

2.5. Diğer İnanç Sistemleri ve Dini Ritüelleri

2.5.1. Hinduizm

Görsel 27. Ganj Nehrinde Yıkanan Hinduistler (URL- 40, 2022)

Genel Bilgiler: M.Ö. 2500-1500 yılları arasında Hindistan topraklarına göç eden Doğu Avrupalı Ariler, burada yaşayan yerli halk inançlarından etkilenmişlerdir. Ariler, hem kendi inançları hem de yerli halkın inançlarının bir karışımı olan Hinduizm dini inancının ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Ayrıca geldikleri bu yerde yönetim güçlerini ellerinde tutmak için ten rengi esas alınarak yapılan kast sistemini kurmuşlardır. Ariler ayrıca dini bir yapı olan Brahman sistemini de kurmuşlardır. Hinduizm'in bir diğer adı Brahmanizm'dir. Dünyanın bu zamana kadar bilinen en eski dini olan Hinduizm dininin belirli bir kurucusu yoktur (Güdüdede, 2018:6-7).

Sanskrit edebiyatında, Hinduizm inancı “soylu yol” ya da “ezeli-ebedi din” anlamlarında kullanılmaktadır. Hinduizm inancı her ne kadar geniş anlamda Brahmanizm’den etkilenmişse de içerisinde kısmen Hindistan’ın yerel inançları olan çok tanrıcılık, Budizm ve Jainizm inançları da vardır. Dolayısıyla Hinduizm inancı karışımdan oluşan, dini bir sistemdir. Uzman araştırmacılar tarafından Hinduizm’in tarihsel gelişim safhaları netlik kazanmamasına karşın, kutsal kitap öğretileri temel alınarak dönemlere ayrılmaktadır. Birinci dönem *Brahmanizm (Vedizm) dönemi*dir. Bu dönemde inanç sistemleri Arili din adamlarının meydana getirdiği Vedalardan oluşmaktadır. İlk dönemlerde görülen çok tanrılı inanç geleneği Brahmanizm’in etkileriyle tek tanrılı inanca yönelmiştir. Ayrıca Vedalar, Brahmanalar ve Upanişadlar dönemin kutsal metinleridir. İkinci dönem, Budizm’in kuvvetlenmeye başlamasıyla akabinde Brahmanizm inancının kırsal kesime indiği dönemdir. Sonuç olarak bu dönemde yöresel inançlar Brahmanizm’in bünyesine girmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu döneme *sentez dönemi* denilmektedir. Bunun dışında Budizm ve Jainizm de Brahmanizm inancına tesir etmiştir. Bu dönem aslında Brahmanizm’in modern Hinduizm dönemine girişidir. Brahmanizm inancına kutsal hayvan, kutsal yer ve yoğa gibi inanç ve ibadetler girmiştir. Aynı zamanda bir Budist inancı olan toplumdan ve bütün gözlerden uzak bir yere çekilme ve Jainizm inancında yer olan herhangi bir canlı varlığa saygı duyma ve öldürmeme inançları da Brahmanizm’e girmiştir. Kutsal metin olan Puranalar ve önemli destanlar olan Mahabharata ve Ramayana bu dönemde doğmuşlardır. Bir diğer dönem de *Modern Hinduizm’in doğuşudur*. Bu dönemde artık Hinduizm dini şekillenmeye başlamıştır. Örneğin, insan ölünce ruhun ölmeyip sürekli çeşitli bedenlerde dünyaya gelmesi inancı olan reenkarnasyondan ve acıdan kurtuluşa bireysel olarak ulaşma inancı yerini toplu kurtuluşa bırakmıştır. Ayrıca bu dönemde felsefe okulları ile farklı farklı Hinduizm yorumları doğmuştur. Son olarak 18. yüzyıldan günümüze süren *Modern Hindu dönemi* yenilikçi akımların ve batının etkisiyle geleneksel Hindu inancını oldukça değişime uğratmıştır. (URL- 18, 2022).

Hinduizm inancında her insanın ve toplumun geleneğine göre tanrının olmasından kaynaklı milyonlarca tanrının varlığından söz edilmektedir. Fakat en önemli tanrılar Brahma, Şiva ve Vişnu’dan oluşan üç birlik teslisidir. Hinduizm’de aynı zamanda avatar inancı vardır. İnanca göre dünyadaki kötüyü giden bozulmalardan dolayı Tanrı

Vişnu bedenlenecek ve dünyaya gelecektir. Her insanın kendi geleneğine göre tanrıları vardır. Ayrıca tanrıların heykelleri de yapılmaktadır. Örneğin Brahman'ın tasviri dört yüzlü ve kolludur. Hinduizm kutsal kitapları ise ezberleyerek aktarılan dünyanın en eski kutsal metinleridir. Bunlar sonradan yazıya geçirilmişlerdir. Hinduizm'de kutsal kitaplar ikiye ayrılmaktadır. Birincisi vahi kitapları olan Şuriti kitaplarıdır. Şuritiler kitaplar Vedalar, Brahmanlar, Upanişadlar ve Aranyakalar kitaplarından oluşmaktadır. Şuritiler içinde ver alan Vedalar ise Rig Veda, Sama Veda, Yajur Veda ve Atharva Veda kitaplarından oluşmaktadır. İkincisi geleneksel kitaplar (destan, hikâye gibi) Smriti kitaplarıdır. Simiti kitapları da Puranalar, Bhagavat-Gita, İlihasalar, Ramayanlar, Muhabnarata ve Dharma kitaplarından oluşmaktadır (Güdüdede, 2018: 33-65).

2.5.1.1. Hinduizm'in Dini Ritüelleri

2.5.1.1.1. Günlük Ritüeller

Hinduizm inancında sabah, öğle, akşam olmak üzere günde üç defa ibadet vardır. Sabah güneş doğmadan yirmi dakika önce ve güneş doğduktan yirmi dakika sonra kutsal nehirde doğuya dönük bir şekilde yıkanarak tanrılarını anarak yapılan ibadet puja odası denilen ibadet odasında da yapılmaktadır. Öğle ibadeti öğleden önce herhangi bir zaman diliminde yapılır. Akşam ibadeti de güneş batmadan yirmi dakika önce ve güneş battıktan yirmi dakika sonra yapılmaktadır. Evin bir odası ya da herhangi bir köşesi tanrılarına ayrılmıştır. Sabah, öğlen ve akşam ibadetleri burada yapılır. Sabahları yıkanılıp (abdest gibi düşünün) temiz kıyafet giyilir. Tanrının huzuruna gelinir. Bu ritüel tanrı heykeline de yapılır. Daha sonra tütsü yakılır, yiyecek adanır, dua edilir ve kutsal metinden bölümler okunur. Öğlen ibadeti ve akşam ibadeti de sabah ibadetine benzemektedir. Sadece akşam ibadetlerinde tanrı heykeli yağlanmakta ve dinlenmesi için kısa süreli ibadet yapılmaktadır (Güdüdede, 2018: 67).

2.5.1.1.2. Yıllık Ritüeller

Görsel 28. Hindistan Kumbh Mela Festivali (URL- 41, 2022)

Hint takvimi tanrı ve tanrıça adına düzenlenen festivallerle doludur. Bu dinsel festivaller oldukça hareketli ve canlı geçer. Festivallerde kutsal nehirde tanrı veya tanrıçalar yıkanır-süslenir, süt-yağ ve bal sürülür ve oruç tutmak, dua etmek gibi birçok ritüeller yapılır. Bu festivallerden birisi on iki yılda bir ocak ayında yapılan ve efsanevi bir konusu olan Kumbh Mela festivalidir. Maha Kumbh Mela 144 yılda bir yapılan ve en son 2001’de 60 milyon kişinin katıldığı hac festivalidir (URL- 19, 2022). Ocak ve şubat aylarında bahar festivali olan Vasanta Pañçani festivalidir. Aynı zamanda bu bayramın rengi sarıdır. Yine efsanevi bir konusu olan ve Tanrı Şiva’nın Himayaların kızı ile olan evliliğinin kutlandığını Şiva, Nari festivalidir. Bir renk bayramı olan Holi festivali Hindistan’da sokaklarda insanların birbirleri üzerine renk attığı dinamik bir festiveldir. Holi Bayramı iyiliğin kötülüğe karşı olan galibiyetini simgeleyen bir festiveldir. Ganj Nehri’nin yeryüzündeki oluşumunun kutlandığı Vaişakhi törenleri nisan-mayıs aylarında ilk ayın doğuşuyla kutlanan festiveldir. Aynı zamanda insanların nehirde yıkandığı ritüellerden oluşmaktadır. Dev yılan heykelinin yapıldığı ve Yılan Ananta için kutlanan Naga Pañçami festivali temmuz-ağustos aylarında yapılmaktadır. Dinsel bir festival olan diğer bir bayram da ağustos-eylül aylarında kutlanan Ganeşa Çaturthi Bayramı’dır. Bir başka ağustos-eylül aylarında kutlanan festival de Canmashtam Bayramıdır. Bu bayram Hindistan’ın her yerinde kutlanır. Canmashtam Bayramı’nın önemi Tanrı Krishna’nın doğumunu yansıtmaktadır. Hindular bu bayramda tam bir gün oruç tutmaktadır. Tanrı Krishna’nın doğum vakti olan gece oruç son bulur. Eylül-ekim aylarında kutlanan ve iyiliğin kötülüğe karşı

kazandığının habercisi olan Dussehra festivali on gün boyunca kutlanır. Ayrıca bu kutlamada manda kurbanı gerçekleştirilir. Bir başka festival de iş insanlarının yeni iş yılı olan ekim-kasım aylarında kutladığı ve “*Işık*” bayramı denilen Divali Bayramı’dır. Bu bayramda her kimin evinde ışık yanıyorsa Tanrıça Laksami’nin o eve gireceği inancı vardır. Mart-nisan aylarında Tanrı Rama’nın doğumunun kutlandığı Ramanavami festivali dışında bölgesel bayramlar da Hinduizm inancında yıllık kutlanan festivaller içindedir (Güdüdede, 2018: 80-84).

2.5.1.1.3. Hac Ritüelleri

Hinduizm dini için hac (tirtha) ibadetinden oluşan bir inanç sistemidir denilebilir. Nisan-haziran ayları arasında yapılan hac ibadeti için bir Hindu kutsal Ganj Nehri’nde ve Benares’de yıkanarak arandıktan sonra hac yolculuğuna başlar. Hac ziyareti yaptığı yerlerdeki kutsal nehirde yıkanır, dualar eder, oruç tutar, putlar karşısında eğilir, tanrıya adak verir ve tesbih çeker (Taşpınar, 2016: 29; Güdüdede, 2018: 70).

Hac ibadeti için yolculuğa çıkan Hindu, yedi farklı tanrı için yedi farklı şehre gitmelidir. Ziyaret edilecek olan şehirler şunlardır: Avodya, Mathoura, Dwarka, Hardwar, Benares, Oujjaini, Kanchipuram. Hindistan’ın hac yolu rotasını Badrinat, Dwarka, Rameşvaram ve Puri şehirlerindeki tapınaklar oluşturmaktadır. Hindular tarafından göze alınan bu zorlu kutsal yolculuk Benares şehrinde nihayete ermektedir. Hindular arasında hayatlarının geri kalanını hac ibadetine ayıranlara Sadular nedir. Bu insanlar dünyadaki her şeyden uzaklaşmışlardır. Günlerinin neredeyse tamamını ibadete (meditasyona) ayırmaktadırlar (Taşpınar, 2016: 29).

Hindulara göre hac ibadetinin önemi oldukça büyüktür. Onlar dünyadaki acılardan kurtuluşa ulaşmak için iyi eylemlerde bulunulmasını gerektiğini düşünürler. Dolayısıyla hac ibadeti kurtuluşa ermenin en güzel yoludur. Ayrıca hac merkezlerindeki kutsal nehirde yıkanmanın onları reenkarnasyondan kurtaracağına inanmaktadırlar (Taşpınar, 2016: 31).

Hinduizm kutsal kitaplarında geçen hac ile ilgili bazı ifadeler şu şekildedir: *Aitareya Brahmana (VII-15)*

“Gezginin topukları çiçek gibidir;
Vücudu gelişmiş, meyve vermemektedir;
Günahları görünmez olur,
Yolculuğun verdiği zahmetle canından olur.”

(Taşpınar, 2016:33).

Hinduizm’de hac, yapılması zorunlu bir ibadet değildir. Ayrıca hac ibadeti, zorlu ve güvenli olmayan yolların aşılmasıyla yapılmaktadır. Hindistan’daki kast sisteminin üstünde yer alan kişiler hac ibadetlerinde tanrılar için kurban adarken kast sisteminin altında yer alan kişiler kurban adamak yerine tanrı için daha hoşça giden hac ibadetini yerine getirmektedir. Hinduizm hac ibadetlerinde Parikrama denilen kutsal bir yerde, kutsal bir nesnenin etrafında gün doğumuyla saat yönünde dönmek de vardır. Bu tavaf sırasında Hindu, tamamıyla etrafında dönülen nesneye odaklanmaktadır (Taşpınar, 2016: 34-35-39).

Hinduizm inancında vedalardaki yedi kutsal nehir şunlardır: *Ganj, Yamuna, İndus, Godavari, Narmada, Kaveri* ve son olarak mitolojik nehir olan *Sarasvati*. Hac ziyaretinin yapıldığı yedi kutsal hac merkezi olan şehirler ise şunlardır: *Benares, Ayodhya, Mahura, Gaya, Kançi, Ujjayini, ve Dvaraka* (Taşpınar, 2016: 44-50).

2.5.1.1.4. Cenaze Ritüelleri

Hinduizm inancında adına Antyeshi denilen ölü yakma geleneği vardır (çocuklar hariç). Ölen bir kimsenin bedeni kutsal nehir Ganj’da yakılmaktadır. Yakma işlemini ailenin erkeği yapmaktadır. Cesedi yakacak olan kişi yakma işleminden önce saçlarının hepsini keser. Daha sonra tahtadan bir sedyeye konan ceset Ganj Nehri’ne batırılıp çıkarılır ve yanma işlemin olacağı yere götürülür. Kuru ve yağlanmış odunlar yakılır. Yanma işlemi bittikten sonra cesetten geriye kalan parçalar Ganj Nehri’ne bırakılır (Güdüdede, 2018: 79).

Hinduizm inancında doğum ritüelleri de yer almaktadır. Yeni doğum yapan anne ve bebeğin yıkanması ritüeli bunlardan biridir. Ayrıca bebeğin adının konduğu,

doğduktan sonra ilk kez evden dışarı çıkarılacağı, emzirme döneminin sona erdiği, ilk kez saç kesildiği ve ilk kez kız çocuklarına küpe takıldığı zamanda törenler hazırlanmakta ve kutlamalar yapılmaktadır. Bu ritüellerin dışında ergenlik ve evlilikle ilgili ritüellerde de Hinduizm inancında vardır (Güdüdede, 2018: 76-78).

2.5.2. Budizm

Görsel 29. Oturan Buddha Heykeli (URL- 42, 2022)

Genel Bilgiler: Budizm konusuna giriş yapmadan önce Budizm inancının doğuşunu açıklamakta fayda vardır. 2500 yıldır anlatılan ve hala manevi bir boyutu olan bu hikâyeye Budist kutsal metinlerinden hazırlanmıştır. Hikâyeye göre Budizm inancının kurucusu olan Gautama Siddharta, 563’de Himayala dağının eteklerinde doğan bir kraliyet prensidir. Annesi, Siddharta’yı doğurmadan önce bir rüya görmüştür. Rüyasında dört yönünün bekçisi olan melekler anneyi alır ve Himalayalarda bulunan ve kutsal bir göl olan Anavatapta gölüne götürür ve onu yıkarlar. Daha sonra bir tür nilüfer çiçeği olan lotus çiçeğini hortumuyla tutan bir fil gelir ve Siddharta’nın kucağına oturur. Fil sonradan yok olur. Kraliçe sabah olunca gördüğü rüyayı yorumlatmak ister. Falcılar rüyayı yorumlar. Yoruma göre dünyaya gelecek olan çocuk eğer sarayda kalırsa büyük bir hükümdar olacak ama eğer saraydan çıkarsa büyük bir öğretmen olacaktır. Babası oğlunun dışarı çıkmaması için elinden geleni yapar ve onu erişkin yaşa gelene kadar sarayda tutmayı başarır. Her şeye sahip olan Siddharta, güzel bir evlilik yapmasına rağmen hala bir tatminsizlik yaşar ve bunun eksikliğini derinden hisseder. Bir gün arabasıyla sarayında dolaşan Pres Siddharta’ya tanrı bazı işaretler göndermeye başlar. İlk fark ediş bir yaşlıyı görmesiyle olur.

Yaşlılıktan vücudu bozulmuş, eli yüzü kırışmış bir adam görür ve gördüğü manzara karşısında iğreti olur. Bunun üzerine arabacısına karşılaştığı bu durumu sorar. Arabacı her insanın yaşlanacağını söylemesi üzerine Siddharta sarsılır. İkinci fark ediş hastalığın vermiş olduğu acıdan kıvranan birini görmesiyle olur. Yine arabacısına sorar ve arabacı hastalığın herkesin başına sık sık geldiğini söyleyince Siddharta'nın zihni bulanır. Üçüncü fark ediş ölen bir kişinin yakılma yerine götürüldüğünü görmesiyle olur ve bu sefer ölüm üzerine düşünür. Son fark ediş yalnız başına dolaşan yorgun ama yüzü ışıltılı saçan, mutlu bir keşişi görmesiyle olur. Siddharta bu olaydan sonra saray hayatını ve sahip olduğu her şeyi geride bırakır. Bir gece saraydan ayrılır. Saçını sakalını keser ve saray kıyafetlerini çıkarır. Sarı bir kıyafet giyerek aramak ve bulmak için yola çıkar. Isız yerlere, ölümlerin yakıldığı yerlere, vahşi ormanlara kısacası her yere gider. Hiçbir şey yemez ve içmez. Açlıktan bitap düşen Siddharta bayılır. Onu bir çoban görür ve kendisine süt verir. Bunun üzerine Siddharta kendine gelir ve aç düşünmenin sonuç getirmediğini, aradığını böyle bulamayacağını anlar. 35 yaşlarında iken bir ağacın altına gider ve lotus çiçeği gibi oturur. 49 gün her gece boyunca tefekküre dalar. Bu olaydan sonra aydınlanır. İlk zamanlar beş tane müridi olur fakat bu sayı gittikçe artar. Artık ona Buddha deniliyordur. Buddha'nın öğretileri ülkenin dört bir yanına ulaşmıştır. 80 yaşına geldiğinde hayatını kaybetmeden önce gelecek kuşaklar için şunu söyler: *“Bütün bileşik şeyler bozulur. Kendi kurtuluşunuz için durmadan çalışın.”* (Patel, 1959).

Evrensel bir inanç sistemi olan Budizm bir din midir yoksa değil midir? Netlik kazanmamasına karşın Buddha'nın yaşam felsefesi etrafında gelişen bir din olduğu söylenebilir. Budizm, Brahmanizm'deki ilke ve kuralları kabul etmemektedir. Ayrıca bütün insanların eşit olduğunu söylemektedir. Budizm felsefesinde aşırılık ve de gereğinden aşağıda olmak iyi değildir. Denge kurmak çok önemlidir. Din öğretilerine karşı olan Budizm, mutluluğa ulaşmak için Nirvana'ya ulaşılması gerektiğini temel esas almıştır. Eğer insan kurtuluşa ermek istiyorsa bunu tanrıdan beklememelidir. Çünkü tanrı dünyaya karışmamaktadır. Kurtuluş insanın ta kendisindedir. Nefsin önemine dikkat çeken Budizm inancı yayılmaya başladıkça değişmelere de uğramıştır. Budizm inancına mensup kişiler Buda'nın heykellerini yapıp tapınaklarda ona tapmaktadırlar (Şarafullina, 2013).

Büyük inanç sistemlerinden biri olan Budizm inancında dört ana hakikat vardır. Bu gerçekler şunlardır: Yaşamın bir ıstıraptır. Her ıstırapın sebebi vardır. Bu ıstırapların bir de çaresi vardır. İstırapları yok etmenin yolları vardır. Bahsi geçen bu yollar sekiz dilimli yolu icap etmektedir. Bu sekiz dilimli yol ile Nirvana'ya ulaşmak mümkündür. Bu sekiz yol şu şekildedir: 1. görüş, 2. niyet, 3. söz, 4. davranış 5. geçim, 6. Çaba, 7. düşünce, 8. konsantrasyon (Mohapatra, 2003: 172-174).

Budizm inancının kurucusu Buddha henüz hayatta iken herhangi bir mezhep yoktur. Buddha'nın ölümünden sonra ise Hinayana ve Mahayana adında iki mezhep ortaya çıkmıştır. Hinayana, Budizm'in izinden gitmektedir. Bir yerde tanrının varlığını ret etmelerinden dolayı ateist bir mezhep oldukları söylenebilir. Mahayana ise evrensel olmasının yanında umut vaat eden bir mezheptir. Tanrının varlığına inanmaktadırlar. Hatta Buddha'ya bir tanrıymışçasına tapmaktadırlar (Mohapatra, 2003: 175).

Budizm'in kutsal kitabının adı Pitakalar'dır. Pitakalar üç bölümden oluşur: Pitaka Sutta (fikir), Pitaka Vinaya (disiplin) ve Pitaka Abhidhamma (felsefe). Budizm inancında Buddha bu dünyanın kurtarıcısıdır. Budizm'in inancının yasaları ise Dharma'dır. Son olarak Budist keşişler topluluğu Sangha'dır. Buddha, Dharma ve Sangha üçlemesi oldukça önemlidir. Her Budist günde dört sefer olmak üzere sabah, öğle, ikindi ve akşam "Buddha'ya sığınırım", "Dharma'ya sığınırım", "Sangha'ya sığınırım" dedikten sonra meditasyona başlamaktadır (Mohapatra, 2003: 179).

2.5.2.1. Budizm'in Dini Ritüelleri

Budizm inancında ibadet etmenin belirli bir saati ve günü olmamakla birlikte yalnızca ayın ilk hilal günü ve ayın on beşinci dolunay günü Budist tapınaklarına gidilmektedir. Bu günlerde Budistler keşişlerle beraber ibadet veyahut da meditasyon yapmaktadırlar. Bunların yanına oruç tutulur tütsüler ve mumlar yakılır, çiçekler getirilir. İbadet yeri denince akla ilk gelen vibaralar olmaktadır. Vibaralar renkli yapıda olan birer tapınaklardır. Ayrıca bu tapınakların içerisinde ibadet odası, meditasyon odası, misafir odası ve kutsal bodhi ağacı ve lotus çiçeklerinin yetiştirildiği bahçe mevcuttur. Tapınaklarda ibadet yapmak mevcut değildir. Budistler evlerinde de

ibadet yapabilirler. Tapınağa giden bir Budist ayakkabılarını çıkarır, öylelikle tapınağa girer. Bu bir saygıdır. Daha sonra Buddha'yı selamlar veya meditasyon yapar. Secde halinde uzun süre kalarak da ibadetini gerçekleştirebilir (Yitik, 2007: 328-332).

Budizm inancında yıllık festivaller de mevcuttur. Bu festivaller ay yılı esasına göre kutlanmaktadır. Buddha'nın doğum günü ve aydınlanmasının dışında sonbahar ve ilkbaharı, yeni yılı da kutlarlar. Ayrıca Nirvana ve Çiçek festivalleri de yapılan diğer yıllık kutlamalardır (Yitik, 2007: 333).

2.5.2.1.1. Hac Ritüelleri

Budizm'in kurucusu Buddha'nın hayatının geçtiği Hindistan'daki birçok yer kutsal olduğu düşünülerek hac merkezi haline getirilmiştir. Bununla birlikte farklı kültürler içinde yayılma gösteren Budizm o kültürlerden tamamen ayrı olmamıştır. Örneğin Budizm'deki hac ibadetleri, Tibet ve Japon Budizm'inde bölgedeki yerel dinlerin hac ibadetleriyle birlikte devam etmiştir. Hindistan'daki Budistler hac ibadeti yapacakları zaman Müslümanlardaki kefene benzer özel hac kıyafeti giymektedirler. Yine Müslüman hacıların Kâbe'de yaptıkları tavafa benzer olarak Budistler de kutsal yerlerin etrafında dönmektedirler (Taşpınar, 2016: 87)

Daha öncede belirtildiği gibi Buddha'nın hayatının geçtiği yerler hac merkezleri olarak ziyaret edilmektedir. Hindistan'daki bu yerler bütün Budistler için kutsal kabul edilir. Bu hac merkezleri dört tanedir. Günümüzde Nepal'de yer alan Buddha'nın doğduğu yer olan Lumbini, Budizm'in hac merkezlerinden biridir. Sonradan Lumbini'nin bulunduğu yere bir taş dikilmiştir. Hac ibadeti için M.Ö. 297'de Kral Ashoka tarafından dikilen bu taşta birde kitabe vardır (Taşpınar, 2016: 88).

Buddha'nın 49 gün boyunca bodhi ağacının (incir ağacı) altında inzivaya çekildiği ve aydınlandığı yere Kral Seylan tarafından Mahabodhi tapınağı inşa edilmiştir. Buraya gelen Budistler aydınlanacaklarına inanmaktadırlar. Dolayısıyla burası Budistlerin nazarında dünyadaki bütün yerlerin en kutsalıdır (Taşpınar, 2016: 90-91).

Mükemmel aydınlanmadan sonra Buddha'nın ilk beş öğrencisine ilk öğretilerini verdiği yer olan Sarnath, hac merkezlerinden biridir. Aynı zamanda Budist inanç sisteminin buradan yayılmaya başladığına inanılmaktadır. Hac ibadeti için gelen Budistler burada tütsüler yakıp Buddha'nın heykelini çiçeklerle süslemektedirler. Son olarak seksen yaşına gelen Buddha'nın Nirvana'ya ulaştığı yani öldüğü yer olan Kuşinara Hindistan'ın Kasis şehrinde bulunan hac merkezidir (Taşpınar, 2016: 92-96).

2.5.2.1.2. Cenaze Ritüelleri

Buddha'nın ölümle ilgili herhangi bir öğretisi yoktur. Bu sebepten dolayı Budistler bu konuda yaşadıkları kültürün inançlarından yola çıkmışlardır. Dolayısıyla farklı uygulamalar mevcut olduğu görülmektedir. Temelde ise Buddha'nın cesedi yakıldığı için yakma işleminin uygulandığı görülür. Bunun dışında hayvanlara yem olarak verilen cesetler de olmuştur (Dikmen, 2021).

2.5.3. Caynizm (Jainizm)

Görsel 30. Caynizm Mensupları (URL- 43, 2022)

Genel Bilgiler: Caynizm, başlarda Budizm gibi Hinduizm'deki kast sistemine, vedalara ve kanlı kurbanlara karşı çıkan bir ekol olarak 6. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Agama adında kutsal külliyatları olan Caynizm, küresel anlamda tanınmasına karşın istatistiksel olarak dünyanın en az dini mensubuna sahip olan dindir. Ayrıca mensuplarının büyük çoğunluğu Hindistan'dadır. Caynizm'in kurucusu ve inancı sistemli hale getiren kişi Vardhamana diğer adıyla Mahavira'dır. Mahavira, 30 yaşına geldiğinde sahip olduğu her şeyi terk ederek kendini nefisini yenmeye adanmıştır. Caynizm, doğru iman, bilgi ve davranışı esas olarak belirlemiştir.

Aynı zamanda bir tanrının, yaratıcının ve yok edicinin olduğuna inanmamaktadırlar. Bunların dışında Caynizm’de canlı veya cansız hiç fark etmeden her şeyin bir ruhu olduğuna inanılmaktadır. Yedikleri, içtikleri ve soludukları havanın ruhu olduğunu düşünürler. Dolayısıyla bu konuda çok hassas davranırlar. Hatta meditasyon esnasında maske dahi takarlar. Çünkü hiç bir canlıya zarar vermemeyi ilke edinmişlerdir. Son olarak Caynizm’in beyaz giyinenler ve çıplaklar diye iki mezhebi vardır (Yitik, 2007; Zeren, 2010).

2.5.3.1. Caynizm’in Dini Ritüelleri

Caynizm, Budizm’le birçok ortak özelliklere sahip olmasının yanında Hinduizm inanç ve uygulamalarından feyz almıştır. Caynizm’in sistemli bir ibadet şekli yoktur. Fakat keşişler, gün doğumuyla birlikte Mahavira’dan önce gelen yirmi üç öğretmen Tirthankaraların heykelleri önünde meditasyon yapmaktadırlar. Yalnız Tirthankaralar bir ilah değildir. Onlar saygı ve sevgi duyulan örnek kimselerdir. Kurtuluş isteyen insan bunu sadece kendinde aramalıdır. Çünkü insan sadece kendi kendinin kurtarıcısıdır. Bu ibadetlerin dışında Caynizm keşişleri günde bir öğün yemek yemektirler. Keşişler yılın yarısını oruçlu geçirmektedirler. Oruçlu olduklarında yıkanmak ve parfüm kullanmak yasaktır. Ayrıca bir de ölüm orucu tutan Caynizm keşişleri vardır. Normal halk ise evlerinde günlük ritüelleri gerçekleştirmektedir. Ayrıca heykelleri ziyarette tütsü yakılıp, pirinç sunulmaktadır (Yitik, 2007).

2.5.3.1.1. Hac Ritüelleri

Hindistan’ın Karnataka vilayetinde bulunan Sravanabelagola Caynizm inancındaki kişilerin hac merkezidir. Burada bulunan büyük heykel her on iki yılda bir Caynizm keşişleri ve halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Heykel süt, bal ve safranla yıkanmaktadır (URL- 20, 2022). Bir diğer hac merkezi de Şikharji-Parwanathji’dir (URL- 21, 2022).

2.5.4. Shizm

Görsel 31. Altın Tapınak ve Shizm Mensupları (URL- 53, 2022)

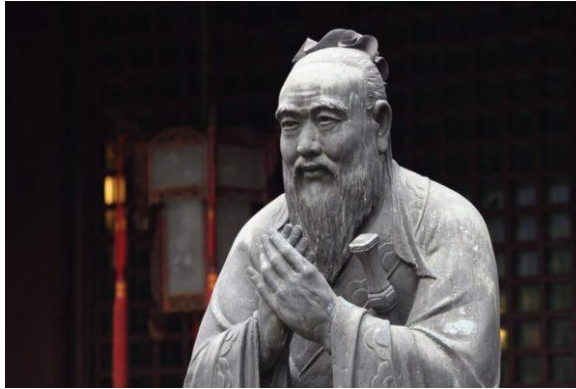
Genel Bilgiler: Shizm 15-16. yüzyıllarda Hinduizm inancına karşı bir reform hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Tıpkı Budizm ve Caynizm gibi eşitliği savunmuş, kast sistemi ve diğer Hinduizm inançlarına karşı gelmiştir. Bunun yanı sıra Shizm'in Hinduizm'e benzer yanları da vardır. Örneğin Shizm inancında ölen kişiler yakılmaktadır ve reenkarnasyona inanmaktadırlar. Ancak Shizm, tek tanrılı bir din olması yönüyle İslam'dan etkilene bir dindir. Öğreti niteliğinde olan Shizm'in kurucusu Hinduizm'e mensup bir ailenin oğlu olan Guru Nanak'tır. Shizm'de on guru vardır. Gurular bir rehber, bir öğretmendir. Guruluk, babadan oğluna veraset sistemiyle geçmektedir. 4. guru Aryan, dini merkez Amritsar'a altından bir tapınak yaptırmıştır. Bu tapınakta tanrı heykeli ya da resmi yoktur. Tapınağa giren herkes başlarını kapatmakta ve çıplak ayakla girmektedir. Son guru 10. gurudur. 10. guru Gobind Singh kendisinden sonra bir gurunun gelmeyeceğini ve kutsal metin olan Adi Granth'ın son guru olarak kabul edilmesini istemiştir (Gündüz, 2007).

Shizm inancında, beş hırsız ve beş silah denilen ahlaki inanç sistemleri vardır. Hırsızlar *kibir, öfke, hırs, tutku, şehvet* iken silahlar; *kanaat, hayırseverlik, şefkat, iyi davranış, alçak gönüllülük*tür. Shizm kutsal metinleri vahi kitabı kabul edilmekte ve belirli günlerde hatim edilmektedir (Gündüz, 2007).

Shizm inancında günlük olarak güneş doğmadan önce meditasyon ve dualar yapılmaktadır. Diğer çoğu dinde görülen hac, oruç ve kurban bu inançta yerine getirilen ibadetler arasında değildir. Buna karşın altın tapınak bütün Shizm inancı mensuplarınca ziyaret edilmektedir. Buna karşın Shizm inancında Altın Tapınak hac mekânı olarak ziyaret edilmektedir. Altın tapınakta bulunan suda günahlardan arınmak için yıkanılmaktadır (Küçük vd., 2017: 192; Kıyak vd., 2021: 608; URL- 52, 2022).

Son olarak Shizm inancında insan sağlığına olumsuz etkileri olan maddelerin (sigara, uyuşturucu, alkol gibi) kullanımı yasaklanmıştır. Bu dinin erkekleri saçlarını kesmez, başlarına eşarp dolar. Erkekler aynı zamanda simgesel olan birtakım eşyayı gündelik hayatlarında yanlarında taşımaktadırlar. Bu eşyalardan bazıları tarak, çelik bileklik, hançer ve içlik benzeri şorttur (Gündüz, 2007).

2.5.5. Konfüçyanizm

Görsel 32. Konfüçyüs (URL- 54, 2022)

Genel Bilgiler: Konfüçyanizm'in kurucusu Konfüçyüs M.Ö. 551 yılında Çin'in Tsou şehrinde doğmuştur. Barışın sağlanması ve iyi bir yönetim için geçmişte yaşamış kişilerin erdem dolu bilgilerini yenilere iletmek hedefiyle çıktığı bu yol sonucunda Konfüçyanizm doğmuştur. Bir filozof olan Konfüçyüs, düşüncelerin yaymak amacıyla yaşadığı yerin sınırlarından çıkmış ve dönemin yöneticilerine Çin'deki barış ve huzur ortamının sağlanması doğrultusunda niyazlarda bulunmuştur. Fakat yöneticiler ona

pek dikkate almamıştır. Konfüçyüs ideal insanlar yetiştirilmesi durumunda ideal bir toplumun da yetişmiş olacağına inanmaktadır. Bu inanç onun amaçlarından birisi olmuştur. M.Ö. 479 yılında hayatını kaybeden Konfüçyüs'ün öğrencileri onun fikir ve inançlarını devam ettirmiştir. Zamanla Konfüçyüs'e olan saygı ve sevgi artmıştır. Han dönemine (M.Ö. 206-225) gelindiğinde Konfüçyüs'e verilen değer onun tanrılaşmasına sebebiyet vermiştir. Konfüçyüs için mabetler yapılmış ve ona kurbanlar sunulmuştur. Konfüçyüs'e "Göğün Oğlu" olarak tapılmıştır. 1906 yılına gelindiğinde ise bir fermanla Konfüçyüs artık gökle eş değer konuma getirilmiştir. Gök için yapılan kurban ritüelinin aynısı Konfüçyüs'e de yapılacaktır. Konfüçyüs adına ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde yılda iki kez olmak üzere festivaller düzenlenmiş, ayrıca ayda iki kez dolunay ve hilal dönemlerinde törenler yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde *gök kültünün* kaldırılmış, Konfüçyüs'ün unutulması amacıyla kitapları yok edilmiş. Bu uğraşlar sonuçsuz kalmış ve ona duyulan saygı ve sevgi devam etmiştir (Güçlü, 2007).

Çin'de Konfüçyanizm bir din olarak kabul edilmemesine karşın Türkiye ve diğer ülkelerde Konfüçyanizm din konusu adı altında ele almaktadır. Bu zıtlık nedeniyle Konfüçyanizm'in bir din olup olmadığı tartışmaları doğmaktadır (Güçlü, 2007).

2.5.5.1. Konfüçyanizm'in Dini Ritüelleri

Konfüçyanizm'deki ibadetlerde eskiden beri süre gelen inançlar olan Gök (Tien) ve Yer için hazırlanan törenler dışında ataya tapma da vardır. Atalardan biri de Konfüçyüs'tür. Konfüçyüs adına düzenlenen törenler yüksek mertebeler tarafından yönetilmektedir. Törende tütsüler yakılır, tahıl ve şarap sunumları yapılır. Törendeki en önemli ibadetse hayvanların kurban edilmesidir. Bu ibadetlerin yanında törende müzik de önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Konfüçyüs'ün ruhunun müzik sesini duyunca geleceğine inanılır (Güçlü,2007).

Konfüçyüs, öğrenciler ile birlikte eski dönemde yaşamış olan düşünürlerin eserlerinden bir derleme hazırlamıştır. Öğrencilerin hazırlamış olduğu kitapta Konfüçyüs'ün diyalogları da yer almaktadır. Bütün bu uğraşlardan sonra Konfüçyanizm'in "Beş Klasik" ve "Dört Kitap" adında kutsal metinleri oluşmuştur.

Ahlaki bir yapıya sahip olan Konfüçyanizm’de diğer dinlerdeki gibi günahattan arınma, nefsi eğitmek için çile çekme, dua zorunluğu ve bireysel ibadet şartı ve emirleri yoktur (Güçlü,2007).

2.5.6. Taozim

Genel Bilgiler: Taozim’in kurucusu felsefeci Lao Tsu’dur. Bir ahlaki yapı olarak devam eden Taozim, M.Ö. 2. yüzyılda bir din olarak kabul edilmiştir. Din olarak kabul edilmesindeki neden o gün içinde bulunulan toplumsal kargaşalıklar nedeniyle bir kurtarıcı beklentisi ve Taoizm kurtarıcı olarak görülmesidir. Konfüçyanizm’in kötü emellere alet edilmesi ve Taoizm’e yönelmeleri artması, Taoizm’in Budizm’den etkilenecek gelişmesi Taoizm’in din olarak kabul edilmesinin diğer nedenleri olmuştur (Abudukelimu, 2011: 60).

Taozim’de çok tanrılı inanç sistemi vardır. Taozim mezheplerinde tanrı sayısı değişmiş olsa da resmi rakamlara göre 203 tanrı vardır. Kutsal kitapları ise 5485 ciltten oluşan 1476 kitap olan Dao-sang külliyyatıdır. Bunların dışında Taoizm’in sabah ve akşam okunan kutsal kitapları da vardır. Son olarak Taoizm inancında din adamı (rahibe) sınıfı da vardır. Bu din adamları çok küçük yaşlarda mabede adanırlar ve burada yetiştirilmeye başlarlar (Abudukelimu, 2011).

2.5.6.1. Taozim’i Dini Ritüelleri

Taoizm inancında da diğer dinlerde olduğu gibi dini tören ve kutlamalar yapılmaktadır. Törenlerden bazıları şunlardır: Tao dinine yeni girenler için hazırlanan törenler, tanrılar adına hazırlanan törenler ve şifa törenleri. Dini ayinlerde adak sunumları, tütsü yakma, kutsal kitaptan bazı bölümler okuma ve tanrı heykellerin temizlenmesi gibi ritüeller yapılmaktadır. Yapılan ayinlerden bir tanesi *tanrı heykellerini ışıklandırmaktır*. Bu ayinde din adamı tarafından dua yolu ile heykelde tanrının kendini göstermesi için bazı karışımlardan elde edilen boya ile heykelin gözleri boyanır ve daha sonra bir diğer din adamı ayna yardımıyla heykelin boyanan gözlerine güneş ışığı yansıtılır. Yansıtılan ışık tanrı heykelinin gözlerinde ışırlar. Böylece tanrı ayindeki iyi ve kötü insanları seçmiş olur. Bir diğer ayin de ölenin ardından para yakma geleneğidir. İnanca göre, bir kişi

öldüğünde diğer dünyaya gidiş yolunda durdurulur ve cebine bakılır. Bu nedenden dolayı ulaşacağı yere gidebilsin diye para yakmak adet olmuştur. Paranın yakılması cenazelerin yakılarak gömülmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle belirtilmelidir ki yakılan bu paralar günlük kullanılan paralardan değildir. Sadece bu ritüel için hazırlanan paralardır. Bu ayindeki düşünce ölen kişinin cezasını para ile ödeyebilmesidir (Abudukelimu, 2011).

2.5.7. Şintoizm

Genel Bilgiler: Şinto, Çincedeki iki kelimenin bir araya gelmesinden türemiştir. “Şin”- tanrı, “to” –yol demektir. “*Tanrıların yolu*” anlamında olan Şintoizm inancı Japonya’da Taoizm, Budizm ve Konfüçyanizm’e bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Japonya’da ortaya çıkan bu dinin herhangi bir kurucusu olmadığı gibi yayılmacı bir hareketten de söz edilmemektir. Dolayısıyla Şintoizm’in misyonerlik faaliyeti olmamıştır. Şintoizm, Japon kültüründen doğan bir din olarak düşünülebilir. Ayrıca Şintoizm animistik bir inançtır. Şintoizm inancında tanrı inancı yoktur. Fakat olağanüstü güçlere sahip olan tabii ruhlar inancı vardır. Bu olağanüstü güçlü ruhlara “kami” denilir. Şintoizm’de oldukça fazla kami vardır. Dünyada maddi olarak yer kaplayan her şeyin bir ruhu olduğu inancından dolayı dağın, taşın, ağacın, ateşin, suyun ve hatta pirincin dahi bir ruhu var olduğuna inanırlar. Kamilerin en büyüğü ve başı güneş kamisi dişil Amaterasu’dur (URL- 22, 2022; URL- 23, 2022).

Doğa ile sıkı bir ilişki içinde olan Japonlar ibadetlerini doğa merkezli yapmaktadırlar. Japonların ilk dönemlerde hastalıkları def etmek için insan benzeri heykellere hastalığı aktarma gibi ritüelleri olmuştur. Bunun dışında verim ve bereketi artırmak için dönemin rahipleri kuşların tüylerinden yapılan elbiseler giyip, kuşları çağırarak bazı ritüeller gerçekleştirmekteydi. Yine bereket için pirinç tohumlarını toprağa ekmeden önce geyik kanına bulama ritüeli de yapılmaktaydı. Bugün geyikler Japonlar için hala önemlidir. Japon kültüründeki cenaze ritüellerinde ölen kişi yaşadığı evin altına gömülür. Daha sonra ev terk edilir. Böylelikle uğursuzluğun önüne geçileceği düşünülür. Bir başka ritüel de Budizm’in etkisinden sıyrılmaların olduğu ve ulusal bir devlet olma isteğinin orta çıktığı Meiji döneminde gerçekleştirilen hac ritüelleridir.

Şintoizm’de hac ibadetinin gerçekleştirildiği en önemli yerler *Ise*, *Oyama*, *Kanpira*’dır. 1830’lu yıllarda yaklaşık 4.5 milyon kişi hac amacıyla Ise’yi ziyaret etmiştir. Bu yolculukların hedefinde hasatların bereketli ve verimli olması vardır. Bunun dışında kamilere saygı ve şükran sunumları yapıldığı bilinmektedir (Yaşkan, 2020).

2.5.7.1. Şintoizm’in Dini Ritüelleri

Şintoizm inancında dört ana ibadet ögesi bulunmaktadır. Örneğin Jinja adındaki Şintoizm tapınaklarına girmeden önce arınmak son derece önemli bir ibadettir. Dolayısıyla tapınakların girişinde bulunan temiz suyla el ve ağız yıkandıktan sonra tapınağa girilmektedir. Aynı zamanda yeni doğan bebekler temiz su ile yıkanarak arınma ritüelleri gerçekleştirilir. Bir diğer arınma ritüeli de kamileri tapınağa çağırmak için yapılan uygulamalardır. Bu ritüelde bedenlen ve ruhen temiz olmak son derece önemlidir. Aksi halde kaminin tapınağı terk edeceği inancı vardır. Erkekler bu ritüelden önce perhiz yaparak arınırlar, daha sonra bedenlerini yıkayıp ritüel için hazırlanırlar. Bu ritüelde özel beyaz kıyafet ve baş bandı giyerler. Ritüel on iki aşamadan oluşmaktadır. Arınma ibadetinin dışındaki ana ibadetler kamilere yapılan bitkisel sunum ya da adaklar, dua ve kutlama-anma ritüelleridir (Yaşkan, 2020).

2.5.7.1.1. Yıllık Festivaller

Şintoizm inancında ay yılı esas alınarak festival takvimleri oluşturulmuştur. On iki yılın her ayına denk gelen festivaller vardır. Yılın ilk ayında ağaçların süslendiği ve yemeklerin yendiği yeni yıl festivali *Shougatso* kutlanmaktadır. Yılın ikinci ayı olan şubatın sonuna doğru *Setsubun Gyouji* bahar festivali kutlanmaktadır. Üçüncü ay olan mart ayında kız çocukları için bez bebeklerin yapıldığı *Hinaningyoua* festivali düzenlenmektedir. Dördüncü ayda çiçek ya da çiçek izleme festivali olan *Hanagyouji* festivalleri kutlanmaktadır. Beşinci ayda pirinç ekiminin yapıldığı Ise şehrinde *Omitagyouji* diğer adıyla *Ondasai* festivalleri düzenlenmektedir. Ayrıca 5 mayısta *Kodomo Nohi Ulusal Çocuk Bayramı* kutlanılmaktadır. Bayramın simgesel hayvanı sazan balığıdır. Altıncı ayda maddi ve manevi temizliklerin yapıldığı ulusal arınma

festivali olan *Nagoshi no Ooharae* kutlanmaktadır. Bu festivallerde tapınakların girişine bulunan çember içinden geçme ritüelleri yapılmaktadır. Yedinci ayda beyaz kıyafetlerin giyildiği ve kutsal dağlara tırmanıldığı *Yamabiraki Gyouji* kutlanılmaktadır. Yedinci ayda kutlanan festival *Tanabata (Dokumacı Kız Bayramı/ Yıldız Bayramı)*'dir. Sekizinci aydaki *Bon* festivali ölen kişileri anmak için gerçekleştirilir. Dokuzuncu ayda olumsuz enerjinin kovulup olumlu enerjinin çağrıldığı *Chouyou Gyouj* festivalleri kutlanmaktadır. Onuncu ayda bütün kamilerin toplandığına inanılan *Kamiaritsuki* festivali için İzomo Taisha şehri ziyaret edilmekte olup tapınaklarda dua ibadetleri yapılmaktadır. On birinci aydaki kutlamalardan sonra on ikinci ayda ev ve devlet binalarının temizlendiği *Shiwasu Gyouji* festivali kutlanmaktadır (Yaşkan, 2020).

2.5.7.1.2. Cenaze Ritüelleri

Bugün Japonya'daki cenaze ritüellerden sadece % 2'si Şintoizm geleneğine göre düzenlenmekte olup geri kalan kısım Budist geleneğine göre yaşatılmaktadır. Ölen kişinin ölümünün gerçekleştiğinden emin olmak için bir gün bekletilir ve daha sonra yakılır. Yakılma işlemi bittikten sonra külleri ailesine teslim edilir. Şintoizm inancında ölenler de kamilere dönüşmektedir. Bunun için ölümün üstünden elli gün geçmesi gerekmektedir. Ellinci günde kami olan kişi ailenin koruyucusu olmaktadır (Yaşkan, 2020: 130-133).

2.5.8. Tibet Budizm'i (Lamaizm)

Görsel 33. Budist Rahipler (URL- 44, 2022)

Genel Bilgiler: Bugün Çin'in kuzeyinde yer alan Tibet, Hindistan ve Nepal ülkeleriyle sınır komşusudur. Tibet henüz Budizm'le tanışmamışken bölgede Şamanist din özellikle de Bon dini hâkimdir. Hindistan'dan gelen Budizm 7. yüzyılda bölgede görünmeye başlamıştır. Tibetli Prenses Songtsen Gampo, Nepalli Bhrikikuti ve Çinli Konjo Prenseslerle evliliği Budizm'in bölgede görülmesine sebep olmuştur. Budizm inancında olan bu eşler yanlarında Buddha heykelleri de getirmişlerdir. Bir süre sonra Kral Songtsen Gampo da Budizm dinine geçmiştir. Budizm'in ülkenin resmi dini haline gelmesi ise çok daha sonraları bulmuştur. Ayrıca Budizm dininin bütün insanları eşit görmesi ve kast sistemini reddetmesi Budizm'i Tibet'te daha çekici kılmıştır. Budizm dini hızlı ve kolay bir şekilde bölgede yayılamamıştır. Çünkü Bon dini mensupları ve Budizm dini mensupları arasında büyük kargaşalar çıkmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda ise güçlü zorlukları aşan Budizm yayılma imkânları bulmuş ve Budizm tarikatları ortaya çıkmıştır (Yitik, 2007: 354-355; Şarafullina, 2013).

Tibet Budizm'inde dini öğretmen olan lamalar oldukça saygın konumdadırlar. Bunlar ülkenin sadece dini öğretmeni değil aynı zamanda siyasi olarak devletin önemli mevkilerini de ellinde tutman kişilerdir. Moğolca bir kavram olan ve "okyanus" anlamına gelen Dalay ise ilk kez 1757 yıllarında ortaya çıkmıştır. Ruhani lider olan Dalay Lamalar reenkarnasyon sonucu dünyaya geldiğine inanılan önemli kişidir. İlk Dalay Lama 1391-1474 yılları arasında yaşamış olan Gendun Drup'tur. 84 yaşında hayatını kaybeden Dalay Lama'nın kendisini benzeyen çocuğu ikinci Dalay Lama ilan edilmiştir. İkinci Dalay Lama olan Gyalwa Gündün Gyatso 68 yaşında hayatını kaybetmiştir. Reenkarnasyon sonucu dünyaya gelen Dalay Lamaların sayısı bugün 14'tür. Çin'in Tibet'i işgal etmesi sonucunda Hindistan'a giden 14. Dalay Lama Tenzin Gyatso'ya barışçılığında ötürü 1989 yılında Nobel Barış Ödülü verilmiştir (Şarafullina, 2013).

2.5.8.1. Tibet Budizm'inin Dini Ritüelleri

2.5.8.1.1. Hac Ritüelleri

Tibet Budizm'inde hac ritüelleri "pradaksina" denilen bir çeşit tavaf uygulaması merkezinde gerçekleşmektedir. Tibetliler için kutsal olan her şeyin etrafında tavaf yapılabilir. Kutsal bir şehir olan Lhasa çevresinde 9 km'lik bir tavaf yapan Tibetli Budistler bunu normal yürüyüş şeklinde yapmamaktadır. Tavaf uygulaması ciddi anlamda zorlu bir süreçtir. Bazen bu uygulama aylar alabilmektedir. Çünkü hac yapan bir Tibetli Budist, ilk önce kutsal obje ya da yeri sağ tarafına alarak tavafa başlar. Daha sonra yüzükoyun bir şekilde yol boyunca uzanır. Bütün vücudu yola temas etmelidir. Kollarını da öne doğru uzatabildiği en uç noktaya uzatır ve orayı işaretler. Ayağa kalkar ve işaretlediği yerden itibaren aynı uygulamayı tekrar tekrar tavaf bitene kadar yapar. Bu uygulamanın adına "kora" denilmektedir. Zengin ve yaşlı Tibetli Budistler uygulamanın zorluğundan dolayı bu uygulamayı para karşılığında başkalarına yaptırmaktadırlar (Taşpınar, 2016).

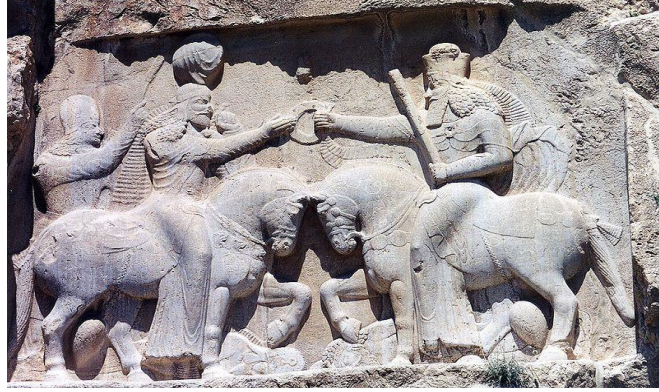
Tibet'in neredeyse her mekânı kutsal kabul edilen bir ülkedir. Bu ülkede gerçekleştirilen hac ibadeti Hindistan'daki Buddha'nın kutsal dört hac merkezine denk gelmektedir. On iki yılda bir Maymun ayında yapılan Tsa Ri büyük hac ibadeti dışında bir de 1.725 deniz kabuğu kadar sevaba denk gelen koyun yılındaki hac ritüelleri vardır. Hac ritüelleri toplu yapılabildiği gibi bireysel de yapılmaktadır (Taşpınar, 2016).

2.5.8.1.2. Cenaze Ritüelleri

Tibet Budizm'inde ölüme verilen önem yaşama verilen önemden fazladır. Kişi gömülmeden önce ölümün gerçekleştiğini gösteren bazı işaretler beklenir. Bu bir şekilde ağlamadan beklenilmelidir. Burundan kan çıkması gibi bazı ölüm işaretleri gelince artık gömme işlemi başlar. Tibet Budizm'inde ölen kişiye güzel kıyafetler giydirilir. Ölünün bir gün boyunca bir tabureye bağlı şekilde oturması sağlanır. Bu esnada lamalar Ölüler Kitabı okur. Bu ritüelden sonra ceset kesilir ve kuşlara verilir. Daha sonra geriye kalan kemikler ezilerek un ufak edilir ve tekrar kuşlara dağıtılır.

Bunların dışında ölen kişileri suya bırakma ve yakma ritüelleri de bulunmaktadır (Şarafullina, 2013:76).

2.5.9. Zerdüştlük

Görsel 34. Sağda Ahura Mazda ve Solda I. Ardeşir Kraliyet Halkası Alırken (URL-45, 2022)

Genel Bilgiler: Zerdüşť dininin ne zaman ortaya çıktığı hakkında tartışmalar mevcuttur. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda Doğu İran'da ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Zerdüşť inancının diğer adı Ahura Mazda olarak bilinir. İslam kaynaklarında da Mecusi olarak geçmektedir. Zerdüşťlüğün kendine has tanrı inancı vardır. Kutsal kitabı Avesta'dır. Doğu İran topraklarında Zerdüşťlükten önceki dini inanç Totemizm'dir. Bazı hayvan ve bitkiler kutsal sayılmaktadır. Bunların dışında sihir ve büyücülük de mevcuttur. Zerdüşťlük kendinden önceki bu inançlar üzerine yerleşmiş bir dini inançtır. Zerdüşťlük inancı Zerdüşť adındaki bir kişiden gelmektedir. Zerdüşť henüz yedi yaşında iken bilge bir kişi tarafından bilim ve dini eğitim almıştır. 15 yılını mağarada inzivaya geçiren Zerdüşť, 30 yaşında bir gün batımını izlerken aydınlanmıştır. İyiliğın ve kötülüğün tıpkı gece ve gündüz, karanlık ve aydınlık gibi olduğunu anlamıştır. Nasıl ki gece ve gündüz dünyanın kurulu düzeni içinde değışmiyorsa iyi ve kötünün de değışmeyeceğini anlayan Zerdüşť bu olaydan birkaç gün sonra baş melek Ahura Mazda'yı görür. Ahura Mazda bu yeni dini öğretir ve Zerdüşť peygamberlik görevi doğrultusunda dini yaymaya başlar. Fakat uzunca bir süre ona kuzeni Maidyoimaonha hariç kimse inanmaz ve kendisine karşı çıkarlar. İnsanların kötülüklerinden kaçmak zorunda kalan Zerdüşť, Harizm kralı Viştaspa'nın çok sevdiği hasta atını iyileştirmesiyle Zerdüşťlük hızla yayılmaya başlar. Zerdüşť, bir

rivayete göre savaş sırasında, diğer rivayete göre de ateş kurbanı sırasında 77 yaşında ölmüştür. Kabul edilen ve yayılmasını sürdüren Zerdüştlük inancı esas atağını Pers İmparatorluğu'nun resmi dini olmasıyla yapmıştır (Araz, 2002: 7-16).

Zerdüştlük inancının kutsal kitabı Avesta'dır. Gatalardan oluşan Yasta bölümü Avesta kitabının ana bölümüdür. Zerdüştlükte monoteist inancın dışında gatalarda Düalist inancı da vardır. Zerdüştlüğün ulu tanrıları "Bilge Kral" anlamına gelen Ahura Mazda'dır. Ayrıca Zerdüştlüğün peygamberi Zertürt'tür (Araz, 2002).

2.5.9.1. Zerdüştlük'ün Dini Ritüelleri

2.5.9.1.1. Günlük Ritüeller

Zerdüştlükte her zaman yapılan önemli dualar vardır. Bu dualar gün içinde beş vakte ayrılmış durumdadır. İlk vakit güneşin doğumundan öğleye kadar olan zamanlarda *Havan Gah*'tır. İkinci vakit öğle saatinden öğleden sonra saat üçe kadar olan zamanlarda yapılan *Rapithvan Gah*'tır. Üçüncü vakit öğleden sonra saat üçten güneşin batışına kadar olan zamanlarda yapılan *Ujiran Gah*'tır. Dördüncü vakit güneşin battığı akşam saatlerinden geceye kadar olan zamanlarda yapılan *Aevishathrum Gah*'tır. Beşinci ve son vakit gece yarısından sabah gün doğumuna kadar olan zamanlarda yapılan *Ushhen Gah*'tır (Araz, 2002).

2.5.9.1.2. Yıllık Ritüeller

Zerdüştlük inancında yer alan bayramlar daha çok mevsim dönümleriyle alakalı bayramlardır. Bu bayramlar baharın gelişinin kutlanan *Maihyoizaremaya*, yazın gelişinin kutlandığı *Maidhyoisherra*, tahıl hasatının yapılmasıyla kutlanan *Patishahya*, yazın meraya yaylıma giden hayvanların kışın eve dönüşünün kutlandığı *Ayathrima*, kışı gelişinin kutlandığı *Maidhyairya* ve son olarak *Mirta* bayramlarıdır (Araz, 2002).

2.5.9.1.3. Ayin Ritüelleri

Zerdüştlük inancında iki temel ayin oldukça önemlidir. Bu ayinler *Yasna* ve *Bareşnum* ayinleridir. Yassa ayini temel bir ayin niteliği taşımaktadır. Bu ayinde bitkiden elde edilen Zerdüştlere kutsal içeceği olan *Haoma Kutsal Ateş*'e sunulmaktadır. Böylece ölümsüzlüğün elde edilmiş olduğuna inanılır. Diğer ayin ise günahlardan arınma, kefaret ya da günah çıkarma denilen *Bareşnum* ayinidir. Günahı olan kişi bu ritüel için özel olarak hazırlanan dikdörtgen şeklindeki toprak zemine oturur ve günahlarını itiraf ederek pişmanlığını dile getirir (Araz, 2002).

2.5.9.1.4. Cenaze Ritüelleri

Ölen bir Zerdüştlük öncelikler yıkanır ve beyaz bir beze yüzü açıkta kalacak şekilde sarılır. Zerdüştlük inancında ölen kişinin insan sağlığına olumsuz etkiler doğuracağı konusundaki inanç nedeniyle cenaze bekletilmez hemen gömülür. Ölünün taşınma işlemini yapan kişilerce tabut taşınır ve “*Sessizlik Kulesi*” denilen *Dakhma*'ya getirilir. Burada son kez ölüye veda edilir. Bundan sonra ölü yalnızca ölü taşıyıcılarının girdiği kuleye götürülür. Doğarken çıplak doğduğu için ölüncede de çıplak olunması gerektiği inancı nedeniyle beyaz bez çıkarılır. Ölü, üzeri açık hava olan kuleye bırakılır. Burada bulunan etçil kuşlarca ölü yenir. Geriye kalan kemikler güneşte kurutulur, toz haline getirilir sonra da ölüm çukuruna atılır. Ölünün bu yolla gömülmesi en temiz cenazedir. Eğer ölü toprağa gömülür ya da suya bırakılırsa toprak da su da kirlenecektir (Araz, 2002).

2.5.10. Sabiilik

Görsel 35. Sabii Dinine Mensup Kişiler İbadet Yaparken (URL- 46, 2022)

Genel Bilgiler: Sabiilerin kutsal kitaplarında edilen bilgilere göre Sabii dini Hz. Adem'den itibaren vardır. Sabiilere göre Sabiilik proto-dindir. Fakat araştırmalar gösteriyor ki Hristiyanlık döneminden önceki dönemde yaşamışlardır. Dolayısıyla Sabiilerin bu savları çürütülmüştür denilebilir. Sabiilerin ortaya çıktığı yer Filistin-Ürdün topraklarıdır. Dilleri ise Aramca'nın bir lehçesi olan Mandence'dir. Kendilerine de Mandaye ya da Mandani demektedirler. Ayrıca, Sabiiler en eski Sabiilere yani atalarına Nasuralar demektedir. Sabiler ana vatanları olan Filistin-Ürdün topraklarından göç ederek (M.Ö. I. yy) Güney Mezopotamya'ya yerleşmişlerdir. Bugün ise Irak-İran topraklarında yaşamaktadırlar. Sabiiler iletişim halinde olduğu kültürlerden etkilenmiş ve bugünkü Sabiilik ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Sabiilik'in homojen bir yapısı olmadığını göz ardı etmemek lazımdır. Örneğin Yahudilerin ve Sabiilerin birbirine karşı tutumları iyi olmamasına rağmen iki dini inanç da Adonai'ye tapınmaktadır (Gündüz, 1999).

Sabiilerin Mandence dilinde yazılan kutsal metinleri *Ginza Rabba*'dır (*Büyük Hazine*). Bir diğer kutsal kitapları ise *Yahya'nın öğretileri* olan *Draşia d Yahya*'dır. Bunların dışında günlük dualar kitabı ve yalnızca rahiplerin kullanabildiği gizli metinler kitabı da vardır. Bugün Türkiye'deki çoğu Müslüman Arapça bilmese dahi Kur'an-ı Kerim dilini telaffuz ederek ibadet ettiği gibi Sabiiler de Mandence bilmemesine ve anlamamasına rağmen telaffuz yoluyla ibadet etmektedirler (Gündüz, 1999).

Sabii dini düalist bir din olmasının yanında ayrıca bu dinin gnostik bir yapısı vardır. Sabiilerin ana inançlarını gnostik ve ustalaşmamış kişiler anlayabilir. Bu inancın esasında da hayat vardır (Gündüz, 1999).

2.5.10.1. Sabiilik'in Dini Ritüelleri

Sabiilerde Müslümanlıktaki gibi namaz yoktur fakat günün belirli zamanlarında kuzeye yönelerek beş vakit dua okumaktadırlar. Ayrıca tavuk ve sığır hariç kurban gelenekleri de vardır. Bunun yanı sıra Sabiilerde herhangi oruç tutma geleneğine rastlanılmamıştır. Sabii tapınakları -aslında tapınılan bir yer olmadığı için kült kulübeler demek daha doğru olacaktır- yer yüzündeki ışık aleminin bir sembolik yeridir. Bu kült

mekânların yeri Mandi ya da Mandia'dır. Buraya yalnızca rahipler girmektedir. Bunlar nehir kenarlarında bulunan oldukça sade ve basit mekânlardır (Gündüz, 1999).

2.5.10.1.1. Vaftiz Ritüelleri

Sabii dinin en önemli ritüellerinden biri olan vaftiz uygulaması bir yaşam tarzı olarak kışın dondurucu soğuklarda dahi nehirlerde yapılmaktadır. Vaftiz olmanın amacı manevi kirlere arınmak ve hayat suyu ile hayata karışmaktır. Sabiilerde vaftiz üç türdedir. Bu vaftiz türleri *Masbuta*, *Rişama* ve *Tamaşa*'dır. Rahiplerin yaptırdığı büyük vaftiz *Masbuta*'dır. *Masbuta* özellikle her pazar günü yapılması şart bir vaftizdir. *Masbuta* vaftizi için özel beyaz *rasta* kıyafeti giyilmektedir. Bir nehirde yapılan *Masbuta* baştan sona ritüellerle doludur. Vaftiz olacak kişinin suya üç kez dalması ve rahibin de üç kez suya daldırması yapılan ritüellerden sadece biridir. Yine sudaki vaftiz işlemi bittikten sonra kıyıda vaftize başlamadan önce rahibin yaptığı *pitra* denen yiyecekten küçük parçalar rahip tarafından vaftiz olana verilir. Rahip tarafından su kabından üç yudum içittirilir. Diğer vaftiz uygulaması olan *Rişama* bir rahibin olmadığı, kişinin kendi kendine yaptığı vaftizdir. Nehrin sularına girmeden önce Müslümanlıktaki abdeste benzer şekilde kıyıda abdest alınır ve daha sonra suya girilir. Son olarak adet bitiminden sonra ve doğumdan sonra, cinsel ilişkiden sonra ve cenazeye dokunduktan sonra *Tamaşa* vaftizi yapılmaktadır (Gündüz, 1999).

2.5.10.1.2. Cenaze Ritüelleri

Sabiilerde ölmek üzere olan kişiye *rasta* giydirilir ve rahip çağrılır. Rahip nehirden gelen suyu ölmek üzere olan kişinin bedenine üç kez döker. Daha sonra tekrar *rasta* giydirilir. Ölüm gerçekleştikten sonra cenaze ritüelleri için dini bütün Sabiilerin arasından dört kişi seçilir. Bunlara hallaliler denir. Bu seçilen kişilerin herhangi bedensel hastalıkları olmamasının yanında işlerinden biri evli ve çocuklu olmalıdır. Seçilen hallaliler *Rişama* vaftizi olduktan sonra *rasta* giyerler. Bu sırada cenaze yemeği olan *lofani* hazırlanmaya başlar. Cenazenin gömülmesi için hazırlarlar başlar. Hallaliler tabutu taşır ve defin işleminin olacağı yere götürür. Mezara sadece erkekler girebilir. Ayrıca ağlamak ve feryat etmek yasaktır. Sabiilerde anıtsal mezar da yoktur.

Hallaliler mezarı kazıp ölüyü koyar ve gömme işlemi başlar. Gömme işlemi bittikten sonra mezarın üzerine su dökülür. Daha sonra rahip ve hallaliler vaftiz olur. Son olarak cenaze yemeği yenir (Gündüz, 1999).

2.5.10.1.3. Kutsal Bayramalar

Bahar bayramı olan *Panja (Parvanaia)* Sabiilerin en önemli bayramdır. Bu bayramda Sabbiler rasta giyer ve dualar eder. Bayramda *Mandi* kült mekânı kutsanır ve yağ, tuz hariç her şey vaftiz edilir. Ata ruhları için üç gün yemekler verilir. Bir diğer bayram ise yılbaşı bayramı olan *Dihba Rabba*'dır. Diğer bayramlar *Dihba Hnina*, *Dihba Daimana* ve *Arya*'dır (Gündüz, 199).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacının doğru ve net olarak ortaya konması araştırmanın geri kalan kısmının planlamasında ve araştırmanın nihayete ermesinde büyük önem taşımaktadır. Araştırmanın her bölümü amaca uygun yürütülmelidir (Arı ve Kaya, 2014; Türkel, 2019: 53). Bu çalışma iki amaçtan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci amacı, inanç sistemlerinde yer alan hac kavramının benzerlik ve farklılıklarını tespit etmektir. İkinci amacı ise inanç sistemleri alanında ulusal yazında yapılan çalışmaları sistematik bir literatür taramasıyla incelemektir. Literatür taramalarında bu çalışmanın konusu olan “Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Benzerlikler ve Farklılıklar” ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma çok tanrılı inanç sistemlerinin, tek tanrılı inanç sistemlerinin, diğer inanç sistemlerini ve bu inanç sistemlerinin dini ritüellerini ortaya koyması bakımından ve gelecekte yapılacak olan çalışmalar bir örnek oluşturması bakımından önemlidir. Ayrıca bu araştırma inanç sistemlerine yönelik olarak verilen eğitim ve öğretim sürecine katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda bu çalışmanın konusuyla ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla literatürdeki boşluğu doldurması bakımından önem arz etmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bir araştırmanın bilimsel olması için araştırmacının izlemesi gereken yöntemler mevcuttur. Aşağıda bu araştırmanın oluşum evresi hakkında bilimsel açıklamalar yer almaktadır. Çalışmanın ilk amacı olan inanç sistemlerinde yer alan hac kavramının benzerliklerini ve farklılıklarını tespit etmek doğrultusunda yöntem olarak doküman analizi sonucunda verilere ulaşılmıştır. Doküman analizi, çalışma konusu hakkında bilgi veren yazılı kaynakların incelenmesine denmektedir. Doküman analizinde elde edilmek istenen veriye ulaşmada gözlem ya da görüşme yapmaya ihtiyaç duyulmadan verilere ulaşımı sağlamaktadır. Aynı zamanda doküman analizi zaman ve maliyet tasarrufu da sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 189- 190). Çalışmanın ikinci amacı, inanç sistemleri alanında ulusal yazında yapılan çalışmaları sistematik bir literatür taramasıyla incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada içerik analizi

yapılmıştır. İçerik analizinde amaçlanan ve ulaşılmak istenen problem araştırmada elde edilen verilerin açıklanmasını sağlayacak birbiriyle ilişkili kavramlara ulaşmaktır. Strauss ve Corbin'e göre (1990), "*Bilim kavramlar olmadan var olamaz; kavramlar bizim olguları anlamamızı ve bu olgular üzerinde etkili düşünmemize yardımcı olur. Bir kavrama bir ad verdiğimiz zaman; o kavramla ilgili sorular sorabiliriz, o kavramı inceleyebiliriz ve başka kavramlarla ilişkilendirebiliriz*". Araştırmacı içerik analizinde verileri belirlemeye ve verilerde saklı kalmış olabilecek gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler bir araya getirilerek yorumlanmakta ve böylece okuyucu için anlaşılır kılınmaktadır. İçerik analizi sonucunda ulaşılan bilgiler incelenmekte ve anlamlı birer bölüme ayrılmaktadır. Bu anlamlı bölümlerin her biri daha sonra araştırmacı tarafından kodlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242- 243). Bu araştırma kapsamında konuyla ilgili ulusal alan yazında ulaşılan tez, makale ve kitap yayınları olmak üzere 75 çalışmanın MAXQDO programında içerik analiziyle kod bulutları oluşturulmaktadır. Ardından bu çalışmalar araştırmaya dâhil edilerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Ulusal alan yazından elde edilen çalışmalarda, yayın yılı, çalışma türleri, yayıncı kuruluşlar, sayfa aralıkları, konu başlıkları, özet kısımları ve anahtar kelimeler incelenmektedir. Elde edilen çalışmaların 28'i tez, 24'ü kitap ve 23'ü makaledir. Araştırma kapsamında incelenen makale, tezler ve kitaplar ile ilgili veriler MAXQDA programına aktararak veri analizine tabi tutulmuş ve bibliyometrik analizler ile bulgular ortaya çıkarılmıştır. Tarihten günümüze inanç sistemlerinin dini ritüelleri ile ilgili elde edilen kavramlar arasındaki ilişkiler görselleştirilerek açıklanmıştır.

Araştırmanın evrenini, 1959-2022 yılları arasında inanç sistemleri ve dini ritüeller ile ilgili ulusal alan yazında yayınlanmış makale, tez ve kitaplar oluşturmaktadır.

3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları

Araştırmanın sınırlılıkları ve varsayımları aşağıda sıralanmıştır:

- Araştırmada inanç sistemlerindeki sadece hac kavramının benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

- Araştırmada sadece ulusal alan yazında yapılan çalışmalar ele alınmıştır.
- Araştırma verileri 25.12.2021-.26.09.2022 tarihleri arasında ulaşılan çalışmalarla sınırlıdır.
- Konuyla ilgili ulusal makale, tez ve kitapların yeterli olacağı varsayılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada veri toplama araçlarından biri olan doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın konusunu kapsayan çalışmalara elektronik ortamdan ve basılı kaynaklardan ulaşılmıştır. Araştırmada inanç sistemleri ve dini ritüelleri konu olan çalışmalar incelenmiştir. Bu incelenen çalışmalar arasından çalışma türü olarak tez, makale ve kitapların incelemesi yapılmıştır. Buna göre doküman analizi sonucunda ulaşılan çalışmalardan seçilen toğlam 75 çalışmanın içerik analizinin yapılması için nitel veri analiz programlarından biri olan MAXQDO programı kullanılmıştır.

Analizi yapılan çalışmalarda yer alan inanç sistemlerindeki hac, oruç, tavaf, adak-kurban, arınma ve benzer kavramların benzerlik ve farklılıkları için kodlamalar yapılmıştır. Daha sonra kodlaması yapılan kavramların yoğunluklarına göre görseller oluşturulmuştur.

Ayrıca inanç sistemleri hakkında ulusal alan yazında yapılan çalışmalardan içerik analizi yapılan 75 çalışmanın bibliyometrik analizi yapılmıştır. 75 çalışmanın yayın yılları, çalışma türleri, yayıncı kuruluşları, konu başlıkları, sayfa aralıkları, özet ve anahtar kelimeleri incelenmiş ve şemalar halinde sunulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Benzerlikler ve Farklılıklara Yönelik Bulgular

Tablo 4.1.1. Tarihten Günümüze Hac Kavramı

İnanç Sistemleri	Hac Mekânı	Tavaf	Dini Arınma- Abdest	Perhiz- Oruç	Adak- Kurban	Baş Örtme	Ritüel Kıyafeti
Çok Tanrılı İnanç Sistemleri							
Sümer- Akad- Asur- Babil ¹	-	-	Var	Var	Var	-	Var
Eski Mısır	Var	-	-	-	Var	-	-

¹Eski Mezopotamya dini ritüelleri incelendiğinde hac ritüellerine benzer uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Hac uygulamalarının unsurlarından olan kutsal mekân, kurban-adak belirli tarihlerde topluca yapılan ritüeller Eski Mezopotamya dinlerinde de vardır. Dolayısıyla eski Mezopotamya dinlerindeki hacca benzer ritüeller hac olarak değerlendirilebilir.

Tablo 4.1.1. Devamı...

Hititler	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Frigyalılar	-	-	-	-	Var	-	-
Urartular	-	-	-	-	Var	-	-
Harraniler	-	-	-	-	Var	-	-
Eski Yunanlılar	Var	-	Var	Var	Var	-	-
Eski Romalılar	Var	Var	Var	Var	Var	-	-
Keltler	-	-	-	-	Var	-	-
İskandinavlılar	-	-	Var	-	Var	-	-
Aztek- Maya-İnkalar	Var	-	Var	Var	Var	-	-

Tablo 4.1.1. Devamı...

Kızılderililer	-	-	-	Var	-	-	-
Tek Tanrılı İnanç Sistemleri							
Yahudilik	Var	Var	Var	Var	Var	-	-
Hristiyanlık	Var	-	Var	Var	-	-	-
Müslümanlık	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Diğer İnanç Sistemleri							
Hinduizm	Var	Var	Var	Var	Var	-	Var
Budizm	Var	Var	Var	-	Var	-	Var
Çaynizm	Var	-	Var	Var	Var	-	Var

Tablo 4.1.1. Devamı...

Shizm	Var	-	-	-	-	Var	-
Konfüçyanizm	-	-	-	-	-	-	-
Taoizm	-	-	-	-	-	-	-
Şintoizm	-	-	Var	Var	-	-	-
Tibet Budizm'i (Lamaizm)	Var	Var	-	-	Var	-	Var
Zerdüştlük	-	-	Var	-	-	-	-
Sabiilik	-	-	Var	-	Var	Var	Var

Tablo 4.1.1. ‘de tarihten günümüze hac kavramı ile ilişkili hac mekânları, tavaf, dini arınma- abdest, perhiz- oruç, adak- kurban, baş örtüsü ve ritüel kıyafeti olmak üzere toplamda 7 kavrama ayrılmıştır. Hangi inançlarda bu 7 başlığın karşılığı olup olmadığına bakıldığında adak- kurban başlığı tarihten günümüze dinlerde en çok ortak çıkan ritüeldir.

Aşağıda hac mekânları, tavaf, adak- kurban, baş örtüsü ve ritüel kıyafeti kavramlarının detaylandırılmış tabloları bulunmaktadır.

Tablo 4.1.2. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Hac Mekânları

İnanç Sistemleri	Sabit	Değişken²	Tek	Birden Fazla
Eski Mısır		+		+
Hititler		+		+
Eski Yunanlılar		+		+
Eski Romalılar		+		+
Aztek- Maya- İnkâ		+		+
Yahudilik ³		+		+
Hristiyanlık		+		+
Müslümanlık	+		+	
Hinduizm		+		+ ⁴

²Değişken: Hac kapsamında ziyaret edilen yerler, kutsal merkezler, kutsal kitapta adı geçen mekânlar, dini öneme sahip şahsiyetlerin yaşadığı yerler ve mezarlar olabilmektedir.

³Mabetten önce yapılan hac ziyaretleri Kudüs iken, mabet yıkıldıktan sonra hac için ziyaret yerlerim sayısı artmıştır.

⁴Hinduizm’de 7 tane farklı kutsal mekân hac ritüellerinde ziyaret edilmektedir.

Tablo 4.1.2. Devamı...

Budizm		+		+ ⁵
Caynizm			+	+
Shizm	+		+	
Tibet Budizm'i (Lamanizm)		+		+ ⁶

Tablo 4.1.2.'de Eski Mısır, Hititler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Aztek- Maya- İnkalar, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm ve Tibet Budizm'i (Lamanizm) dini inanışlarında hac (kutsal) mekân anlayışı vardır. Yalnız bu inançların arasında Müslümanlık ve Shizm hac mekânları sabittir, değişmezdir ve tek olma özelliğini taşımaktadır. Diğer inançlarda ise hac mekânlarının birden fazla olması yanı sıra ayrıca mekân olarak değişiklik göstermektedir.

Tablo 4.1.3. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Tavaf

İnanç Sistemleri	Tavaf Yönü	Tavaf Sayısı	Tavaf Amacı
Hititler	Doğudan Batıya	km	-
Eski Romalılar ⁷	-	-	-
Yahudilik	-	-	İbadetin bir parçası ⁸
Müslümanlık	Soldan Sağa	7	Allah'a saygı
Hinduizm	Saat Yönü	-	-
Budizm	-	-	Budha'ya saygı

⁵Budizm'de Budha'nın hayatı için önemli 4 kutsal mekân hac ritüellerinde ziyaret edilmektedir.

⁶Tibet'te, Hindistan'da yer alan Budha'nın 4 kutsal hac mekâna eş değer yerler vardır ve hac mekânlarıdır.

⁷Eski Roma'da kutsal tepede gerçekleştirilen dini ritüellerde tavafa benzer uygulamalar rastlanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için sayfa 65'e bkz.

⁸Bu konuda ayrıntılı bilgi için sayfa 87'ye bkz.

Tablo 4.1.3. Devamı...

Tibet Budizm'i (Lamanizm)	Saat Yönü ⁹	km ¹⁰	-
------------------------------	------------------------	------------------	---

Tablo 4.1.3.'de Hititler, Eski Romalılar, Yahudilik, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm ve Tibet Budizm'i (Lamanizm) dini ritüellerinde tavaf ya da tavafa benzer ritüellere görülmüştür. Araştırmalarda yalnızca Hititler, Müslümanlık, Hinduizm ve Tibet Budizm'inde (Lamanizm) dinlerinde tavafın hareket yönü ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Tavaf uygulaması olan dinler arasından açık ve net olarak Müslümanlık dininde tavafın nasıl ve kaç kez yapılmasıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Tavafın yapılma amacı olarak, Müslümanlık ve Budizm'de tanrıya saygı olduğu belirtilmiştir.

Tablo 4.1.4. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Adak- Kurban

İnanç Sistemleri	Hayvan Kurbanı	İnsan Kurbanı	Kansız Adaklar
Sümer-Akad-Asur-Babil	+	-	+
Eski Mısır	+	-	-
Hititler	+	+	+ ¹¹
Frigyalılar ¹²	+	-	+
Urartular	+	-	+
Harraniler	+	-	-

⁹Tibet Budistler kutsal obje ya da yeri sağ taraflarına alarak tavaf yapmaktadırlar.

¹⁰Tibet Budizm'inde (Lamanizm) uygulanan hac ibadetinin ana temeli tavaftan oluşmaktadır. Uzak ve yüksek dağlardaki kutsal yerlere ulaşmak için kilo metrelerce yol tavaf rotasını oluşturmaktadır. Tavaf saatler sürmektedir.

¹¹Hititler, yapı inşalarının temeline değerli taşlar adak olarak sunmuşlardır (Özdemir, 2021: 142; Ünal, 2016: 232).

¹²Frigya rahipleri Tanrıça Matar için cinsel organlarını kurban ederek hadım olmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için sayfa 43'e bkz.

Tablo 4.1.4. Devamı...

Eski Yunanlılar	+	-	-
Eski Romalılar	+	-	-
Keltler	+	+	-
İskandinavlılar	+	+	-
Aztek- Maya- İnkalar	+ ¹³	+	-
Yahudilik	+ ¹⁴	-	-
Müslümanlık ¹⁵	+	-	-
Hinduizm	+	-	-
Budizm	-	-	+ ¹⁶
Caynizm	-	-	+
Tibet Budizm'i (Lamanizm)	+	-	-
Sabiiler	+	-	-

¹³Hayvan kurbanları olarak köpekler tanrılara sunulmuştur.

¹⁴Mabet yıkıldıktan sonra önemini kaybeden hac ritüeliyle birlikte kurban ritüelinin önem kaybettiği söylenebilir. Günümüzde sembolik olarak hac ritüeli mevcuttur.

¹⁵Müslüman inancından dini ritüellerden önce su ya da suyun olmadığı durumlarda toprakla temizlik oldukça önemlidir. Arınmadan (abdest) namaz kılınmaz ve de bir çok dini ritüel yapılamaz.

¹⁶Budistlerin yaşam felsefelerinde hiçbir canlıyı öldürmeme olduğundan dolayı hac ritüellerinde tanrılarına çiçek gibi nesnelere adamaktadırlar

Tablo 4.1.4.'da Sümer, Akad, Asur, Babil, Eski Mısır, Hititler, Frigyalılar, Urartular, Harraniler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Keltler, İskandinavlılar, Aztek, Maya, İnkalar, Yahudilik, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm) ve Sabiilik inançlarında dini ritüellerde tanrı adına kanlı ve kansız kurbanlar mevcuttur. Hititler, Keltler, İskandinavlılar, Aztek, Maya ve İnka inançlarında hayvan kurbanlarının yanı sıra insanlarda kurban edilmiştir. Budizm ve Caynizm inançlarında kanlı kurban yoktur. Bu inançlarda çiçek, pirinç gibi adaklar vardır.

Tablo 4.1.5. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Örtünme

İnanç Sistemleri	Baş Örtme	Örtünmenin Amacı	Ritüel Kıyafeti
Sümer-Akad-Asur-Babil ¹⁷	-	Dini	+
Eski Mısır	+	Temizlik-Sıcak Hava Koşulları ¹⁸	-
Hititler	+ ¹⁹	Dini	+
Eski Yunanlılar	+	Saygınlık-Sosyal statü	-
Eski Romalılar	+	Saygınlık-Sosyal statü	-

¹⁷Sümer, Asur ve Babiller toplumlarında başlık (takke) kullanımı yaygındır (M.Ö. 3 yy.). Bu başlık koni şeklindedir. Örtü adeti ise Mısır ve Kenan toplumlarında görülen bir gelenektir. Örtüyle başlarını örtmüşlerdir (Yılmaz, 2007).

¹⁸Eski Mısır'da sıcak hava ve temizlik sebebiyle hem kadın hem de erkekler saçlarını kazımaaktadırlar. Arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkan Eski Mısır heykelleri ve duvar kabartmalarında başa takılan özel başlıklar Eski Mısır geleneğinin bir parçasını oluşturmaktadır (Yılmaz, 2007).

¹⁹Din adamlarının başlarına taktıkları beyaz bantlar vardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için sayfa 38'e bkz.

Tablo 4.1.5. Devamı...

Yahudilik ²⁰	+ ²¹	Dini	+
Hristiyanlık	+ ²²	Dini	+
Müslümanlık	+	Dini	+ ²³
Hinduizm	-	-	+
Budizm	-	-	+
Caynizm	+	Dini	+
Shizm	+ ²⁴	Dini	-
Tibet Budizm'i (Lamanizm)	-	-	+
Sabiilik ²⁵	+	Dini	+

²⁰Yahudilerde, hahamlar, Hristiyanlarda rahip ve rahibeler ve Müslümanlarda imamlar dini kıyafetler giymektedirler. Ancak Müslümanlarda hac ziyaretlerinde bulunan bütün erkekler ihram denilen kıyafeti giymek zorundadır.

²¹Eski Ahit kitabında örtünme ile ilgili bir beyanda bulunulmamasına karşın, evli kadınlar iffetlerini korumak için örtünmüşlerdir. Erkekler ise tanrının huzurunda saygınlık işareti olarak başlarını örtmek (kipa) zorundadır (Yılmaz, 2007).

²²Yeni ahitte başörtüsüyle ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Aynı zamanda Hristiyan ikonalarında başörtülü kadınlar görülmüştür. Rahibeler dışında Katolik ve Ortodoks mezheplerinde kadınlar günümüzde kilise ve manastırlara girerken başlarını örtmektedir (Yılmaz, 2007; URL- 51, 2022).

²³Müslümanlıkta zorunlu kılınan hac kıyafeti giyilmelidir. Hac kıyafeti beyazdır. Aynı zamanda Hititlerin ve Budistlerinde de hac kıyafetleri beyazdır.

²⁴Shizim dininde kadın erkek başlarını örtmekte ve öylelikle tapınağa girmektedirler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için sayfa 111'e bkz.

²⁵Sabiiler'in en önemli dini ritüellerinden olan arınma (vaftiz), başı da kapatan beyaz kıyafetler giyilerek yapılmaktadır.

Tablo 4.1.5. Sümer, Akad, Asur, Babil, Eski Mısır, Hititler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm) ve Sabiilik inançlarında örtünme vardır. Baş örtme Eski Yunanlılar ve Eski Romalılar sosyal statü ve saygınlık göstergesi iken Eski Mısır'da baş örtüsü sıcak hava koşulları ve temizlik için kullanılmaktadır.

Tablo 4.1.6. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Arınma Ritüelleri ve Perhiz- Oruç

İnanç Sistemleri	Arınma Ritüelleri ²⁶	Perhiz- Oruç
Sümer-Akad-Asur-Babil	+ ²⁷	-
Eski Mısır	+	-
Hititler	+	+ ²⁸
Eski Yunanlılar	+ ²⁹	-
Eski Romalılar	+	+
İskandinavlılar	+	-
Aztek-Maya-İnkalar	+	+
Kızılderililer ³⁰	+	+
Yahudilik	+	+
Hristiyanlık	+	+ ³¹
Müslümanlık	+	+
Hinduizm	+	+

²⁶Arınma, dini bir ritüelden önce kişinin ya da mekânın kan, su, tütsü gibi maddelerle temizlenmesini kapsamaktadır.

²⁷Bu konuda ayrıntılı bilgi için sayfa 21'e bkz.

²⁸Cenaze ritüellerinin bir parçası olan yas törenlerinde oruç tutulmaktadır.

²⁹Eski Yunan inancında doğum yapan ve yaptıran kadın, birini öldüren kişi, kurban kesen kişi ve evlenen kişi arınmalıdır. Su, kan ve kükürt arınamada kullanılan maddelerdir.

³⁰Kızılderililer, bazı biyolojik durumları kirli kabul etmektedir. Örneğin, bir kadın regl olduğunda kirli kabul edilir ve regl olan kadının çadırına kazayla giren kişi tütsülerle çadırını arındırmalıdır.

³¹Advent dönemlerinde zorunlu olan oruç ritüelleri zamanla esneyerek sadece bazı ülkelerde uygulanılmaktadır.

Tablo 4.1.6. Devamı...

Budizm	-	+
Caynizm	+	+
Shizm	+	-
Şintoizm	+	-
Zerdüştlük	-	+
Sabiilik	+	-

Tablo 4.1.6.'da Sümer, Akad, Asur, Babil, Eski Mısır, Hititler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, İskandinavlılar, Aztek, Maya, İnkalar, Kızılderililer, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Caynizm, Shizm, Şintoizm ve Sabiilik inançlarında özel durumlarda ya da ibadet öncesinde arınma ritüelleri vardır. Perhiz-Oruç ise; Hititler, Eski Romalılar, Aztek, Maya, İnkalar, Kızılderililer, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Zerdüştlük inançlarında bulunmaktadır.

Tablo 4.1.7. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Hac Mekânı

Benzerlikler	Farklılıklar
Değişken- Birden Fazla Mekân	Sabit- Tek Mekân
Eski Mısır	Müslümanlık- Mekke, Kabe
Hititler	Shizm- Amritsar, Altın Tapınak
Eski Yunanlılar	
Eski Romalılar	

Tablo 4.1.7. Devamı...

Aztek- Maya- İnkalar
Yahudilik
Hristiyanlık
Hinduizm
Budizm
Caynizm

Tablo 4.1.7.'de Müslümanlık ve Shizm inanç sistemlerinde hac mekânları tek ve sabit iken Eski Mısır, Hititler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm Caynizm değişken ve birden fazladır. Sabit ve tek hac mekânı olması yönüyle Müslümanlık ve Shizm diğer dinlere göre farklılık göstermektedir.

Tablo 4.1.8. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Tavaf 1

Benzerlikler	Farklılıklar
Tavaf Yönü Beli	Tavaf Yönü Belli Değil
Hititler, Doğudan- Batıya	Eski Romalılar
Müslümanlık, Soldan- Sağa	Yahudilik
Hinduizm- Saat Yönü	
Tibet Budizm'i (Lamanizm), Saat Yönü	

Tablo 4.1.8.'de tavaf uygulaması olan dinlerin çoğunda tavafın hangi yönde olduğu belli iken Eski Roma'da ve Yahudi inancında tavaf uygulamasının yönü hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla Eski Roma ve Yahudilik tavaf uygulamasında farklılık göstermektedir.

Tablo 4.1.9. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Tavaf 2

Benzerlikler	Farklılıklar
Tavaf Sayısı	Tavaf Sayısı
Hititler, km	Müslümanlık, Kabe etrafında 7 defa dönülür.
Tibet Budizm'i (Lamanizm), km	

Tablo 4.1.9.'da Müslümanlıkta diğer tavaf uygulaması olan dinlerden farklı olarak tavafın nasıl ve ne kadar yapılacağı açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Müslüman inancında tavaf zorunlu bir uygulamadır.

Tablo 4.1.10. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Adak- Kurban Ritüelleri

Benzerlikler	Farklılıklar
Hayvan Kurbanı	İnsan kurbanı- Adak
Sümer- Akad- Asur- Babil	Hititler
Eski Mısır	Aztek- Maya- İnkalar
Hititler	İskandinavlılar
Eski Yunanlılar	Sadece Adak Sunumu
Eski Romalılar	Budizm
İskandinavlılar	Caynizm

Tablo 4.1.10. Devamı...

Aztek- Maya- İnkalar
Yahudilik
Müslümanlık
Hinduizm
Budizm
Tibet Budizm'i (Lamanizm)

Tablo 4.1.10.'da Hemen hemen bütün dinlerde görülen kurban törenlerinde, tanrıyı memnun etmek için hayvanlar sunulmuştur. Hayvanların kurban edilmesi dışında insanlar da kurban edilmiştir. Hititler, Aztek, Maya, İnkalar ve İskandinavlılar hayvan kurbanlarının yanında insanları kurban eden toplumlar olarak diğer dinlerden ayrılmıştır. Budistler ise yaşam prensibi doğrultusunda hiçbir canlıya zarar vermeyi kabul etmedikleri için tanrılarına çiçek ya da pirinç sunmaktadırlar.

Tablo 4.1.11. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Örtünme

Benzerlikler	Farklılıklar
Baş Örtme	Hacda Örtünme
Hititler	Yahudilik
Eski Mısır	Müslümanlık
Eski Yunanlılar	Hristiyanlık
Eski Romalılar	Shizm

Tablo 4.1.11. Devamı...

Sabiilik	Caynizm
----------	---------

Tablo 4.1.11.'de İnanç sistemlerinde örtünme amacına göre farklılık göstermektedir. Ancak Yahudiler ibadetlerinde başlarına kipa takmaktadırlar, Müslüman kadınlar günlük hayatlarının dışında zorunlu olarak dini ibadetlerde başlarını örtmek zorundadırlar, bazı Hristiyan mezheplerinde kiliseye girerken kadınlar başlarını örtmektedir ve Shizm'de Altın Tapınağa girerken hem kadın hem de erkekler başlarını örtmektedir.

Tablo 4.1.12. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Ritüel Kıyafeti

Benzerlikler	Farklılıklar
Ritüel Kıyafeti	Özel Hac Kıyafeti
Sümer- Akad- Asur- Babil	Hititler- Beyaz
Hititler	Müslümanlık- Beyaz
Yahudilik	Hinduizm- Turuncu
Hristiyanlık	Budizm- Turuncu
Müslümanlık	Tibet Budizm'i- Turuncu, Kırmızı
Hinduizm	Caynizm- Beyaz
Budizm	

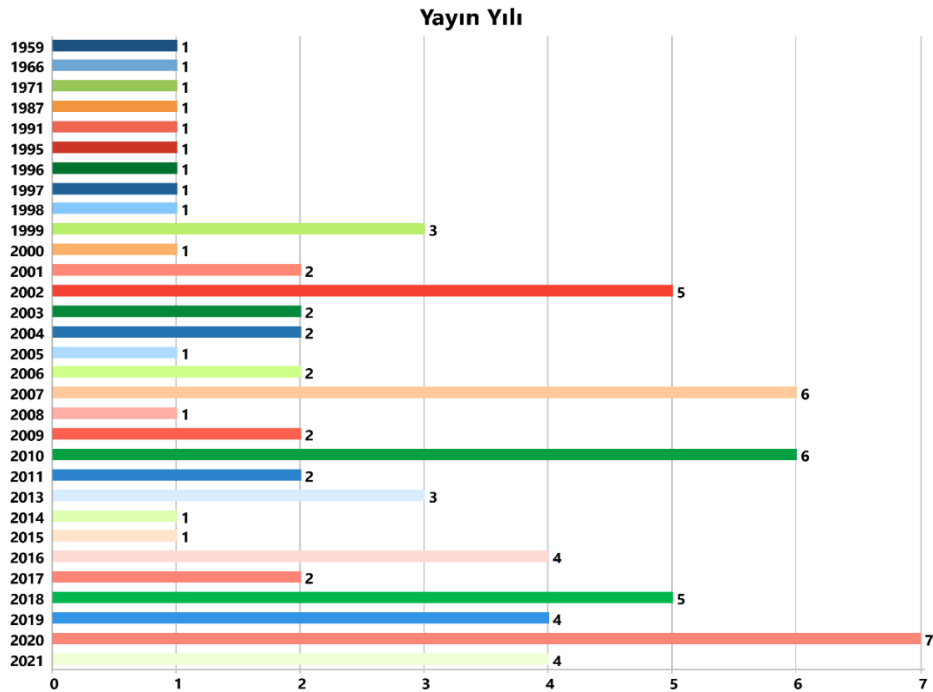
Tablo 4.1.12. Devamı...

Tibet Budizm'i
Sabiilik

Tablo 1.4.12.'de yer alan inanç sistemlerinin dini ritüelleri sırasında dini kıyafet ya da Tanrı tarafından bildirildiğine inanılan kutsal kıyafetler giymek tarihten günümüze kadar süre gelmiştir.

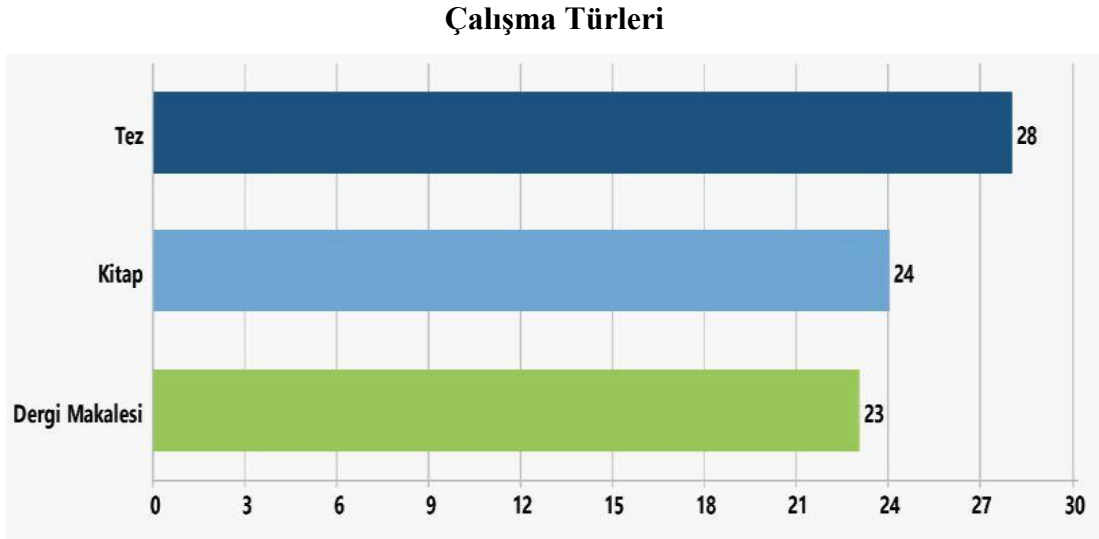
4.2 Bibliyometrik Analizlere Yönelik Bulgular

1959-2021 yılları arasında çalışmanın konusu kapsamında inanç sistemlerin dini ritüellerini konu alan yayınlanmış 75 çalışma (dergi makalesi, tez çalışması, kitap ve kitap bölümleri) çeşitli parametreler çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmalarda 75 yazar olmakla birlikte bazı çalışmalar birden fazla yazarlıdır. Bazı çalışmaların ise yazarları aynı kişilerdir.

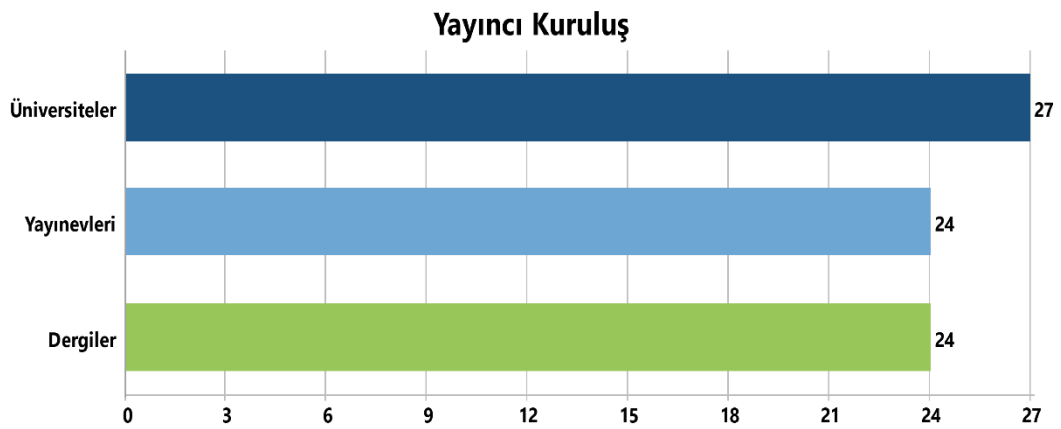
Şekil 1. Çalışmaların Yayınlandığı Yıllara Göre Dağılımı.

Çalışmaların yayınlandığı yıllar incelendiğinde ulaşılan kaynaklar arasında ilk makalenin 1959 yılında yayınlanmış olduğu görülmektedir. Çalışmaların yayınlandığı yıllara ait veriler Şekil 1’de görülmektedir. Konu ile ilgili incelenen en fazla çalışmanın yayınlandığı yılların, 2002 (5), 2007 (6), 2010 (6), 2018 (5) ve 2020 (7) yılları olduğu görülmektedir.

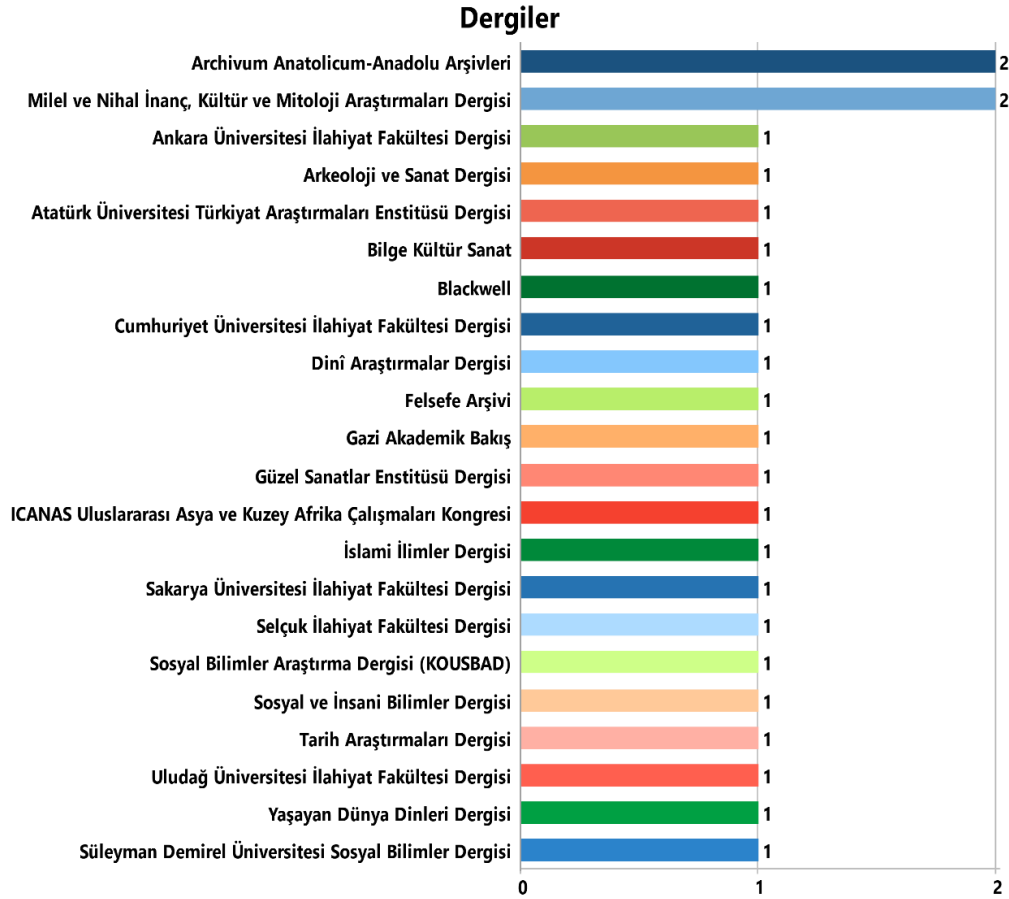
Şekil 2. Çalışma Türlerine Göre Dağılımı

Tarihten günümüze hac kavramı konusu kapsamında incelenen inanç sistemlerindeki dini ritüeller ile ilgili 75 çalışmanın referans tiplerine göre dağılımına baktığımızda Şekil 2’de görüldüğü üzere 28 çalışmanın tez, 24 çalışmanın kitap ve 23 çalışmanın dergi makalesi olduğu görülmektedir.

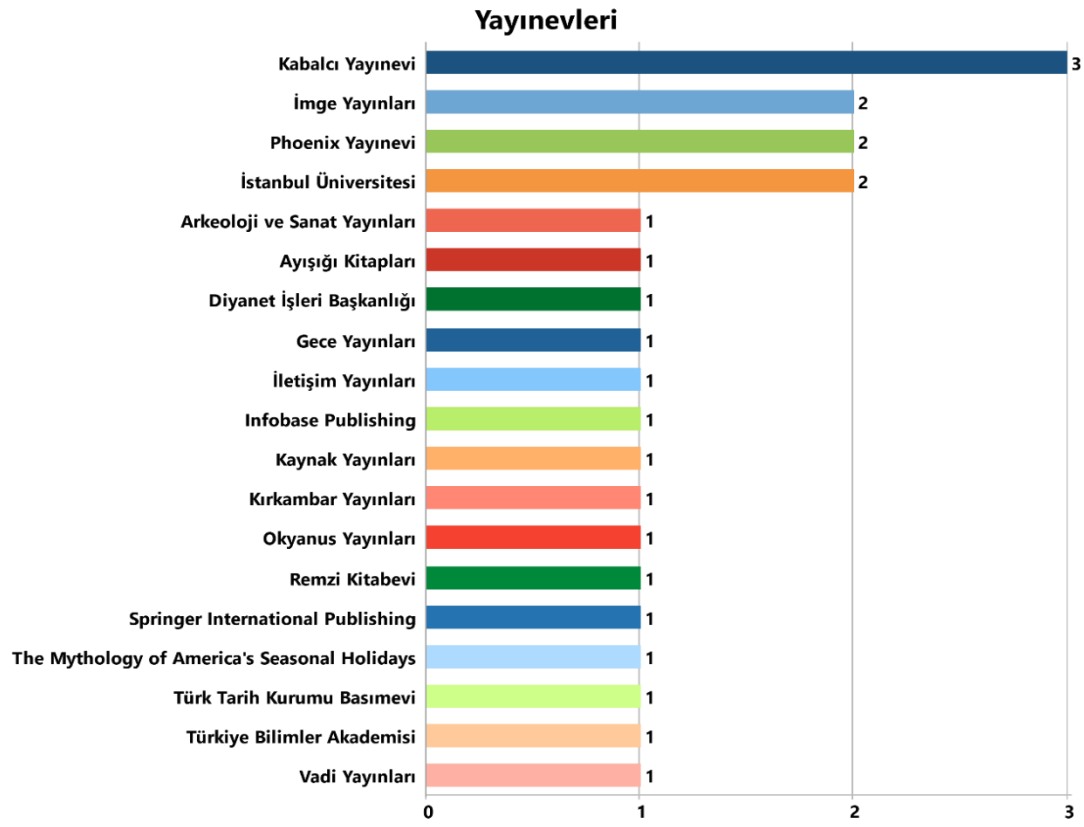
Şekil 3. Çalışmaların Yayınlandığı Kuruluşlara Göre Dağılımı

Tarihten günümüze hac kavramı çalışması kapsamında incelenen inanç sistemlerinin dini ritüellerini konu alan 75 çalışmanın yayıncı kuruluşları incelenmiş ve çalışmaların 24'ünün dergilerde, 24'ünün yayınevleri tarafından ve 27'sinin üniversiteler tarafından yayınlandığı Şekil 3' de görülmektedir.

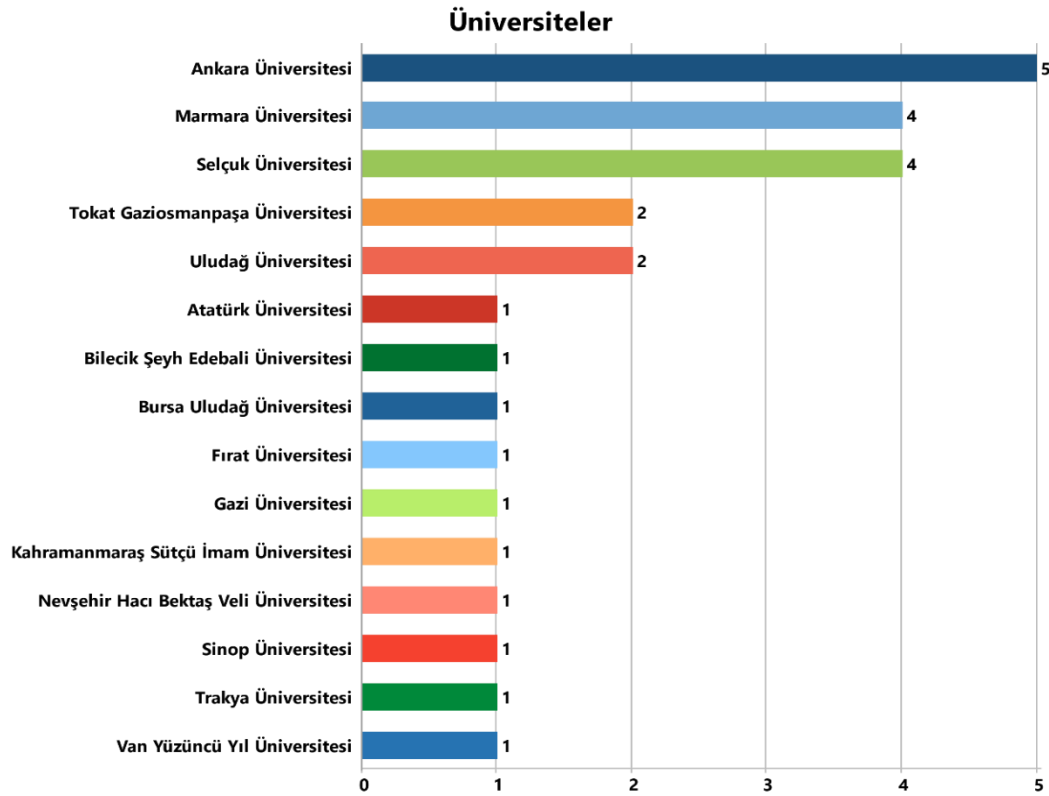
Şekil 4. Makalelerin Yayınlandığı Dergilere Göre Dağılımı.

Şekil 4 incelediğinde yayınlanan makalelerin 24 farklı dergiden olduğu görülmektedir. En fazla makale yayınlanan dergiler, Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri (2) ve Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi (2) olduğu görülmektedir. Diğer dergilerden ise yalnızca 1'er makale yayınlandığı görülmektedir.

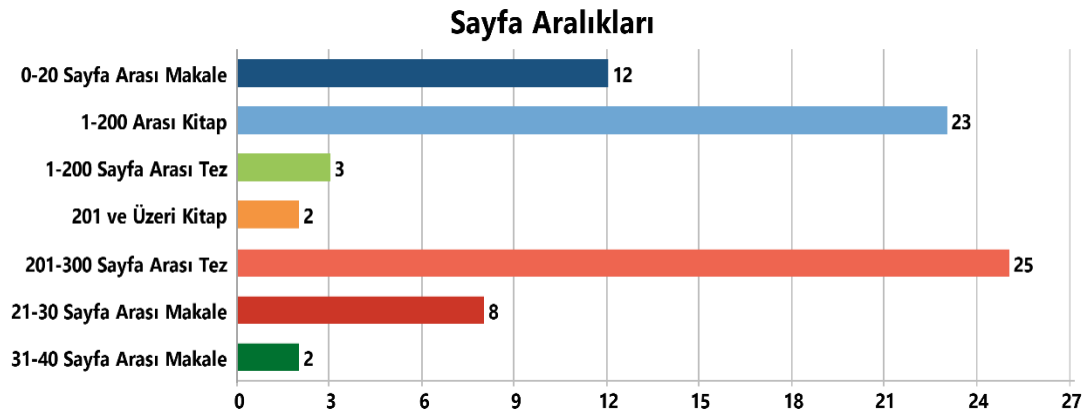
Şekil 5. Kitapların Yayınlandığı Yayınevlerine Göre Dağılımı

Şekil 5 incelediğinde yayınlanan kitapların 20 farklı yayınevinde olduğu görülmektedir. En fazla yayın yapılan yayınevlerinin, kabalcı yayınevi (3), imge yayınları (2), phoenix yayınevi (2) ve İstanbul Üniversitesi (2) olduğu görülmektedir. Diğer yayınevlerinden ise yalnızca 1'er kitap yayınlandığı görülmektedir.

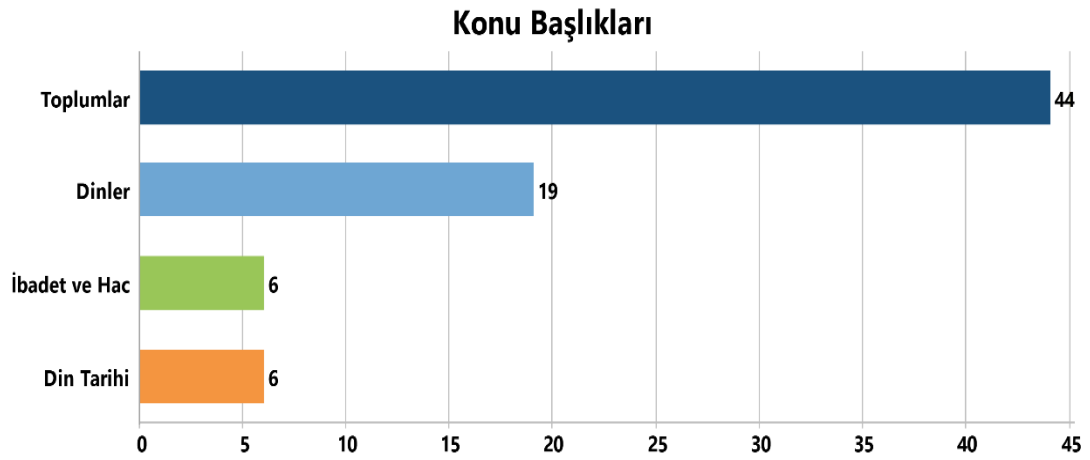
Şekil 6. Tezlerin Yayınlandığı Üniversitelere Göre Dağılım

Şekil 6 incelediğinde yayınlanan tezlerin 15 farklı üniversite tarafından olduğu görülmektedir. En fazla yayın yapılan üniversitelerin, Ankara Üniversitesi (5), Marmara Üniversitesi (4), Selçuk Üniversitesi (4), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (2) ve Uludağ Üniversitesi (2) olduğu görülmektedir. Diğer üniversitelerin ise konu ile ilgili yalnızca 1'er tezinden yararlanılmıştır.

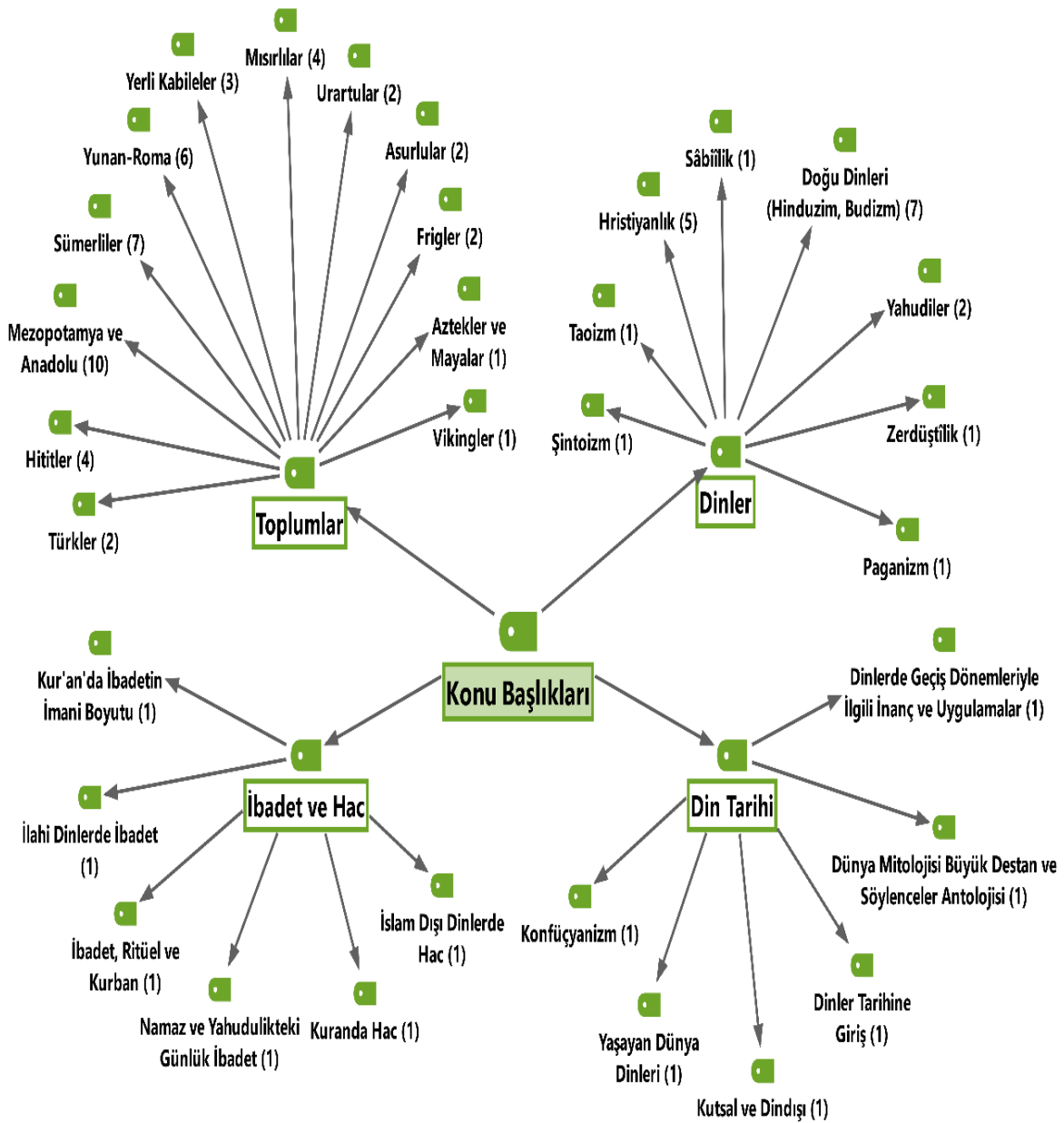
Şekil 7. Çalışmalara Ait Sayfa Aralıklarına Göre Dağılımı

Şekil 7’de araştırmada incelenen çalışmaların sayfa sayısının en az 6 (makale), en fazla 417 (kitap) sayfa olduğu görülmektedir. Çalışmaların sayfa aralıklarına göre dağılımı yedi farklı grup altında incelenmiştir. Bu bağlamda 0-20 sayfa arası makalelerin sayısı 12, 21-30 sayfa arası makalelerin sayısının 8, 31-40 sayfa arası makalelerin sayısının 2 olduğu görülmektedir. 1-200 sayfa arası tezlerin sayısının 3, 201-300 sayfa arası tezlerin sayısının ise 25 olduğu görülmektedir. Kitaplarda ise 1-200 sayfa arası kitapların sayısının 23, 201 ve üzeri kitapların sayısının da 2 olduğu görülmektedir.

Şekil 8. Çalışmaların Konu Başlıklarına Göre Dağılımı.

Çalışma içerisinde yer alan çalışmaların temel konuları ele alındığında Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Benzerlikler ve Farklılıklar konulu çalışma 4 farklı temel konu çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Şekil 8’de görüldüğü üzere, toplumlar, dinler, ibadet ve hac ve din tarihi konuları çalışmalar çerçevesinde yer almaktadır. Hac kavramı ile ilgili en çok çalışmanın toplumlar (44) ile ilgili olduğu görülmektedir. Devamında ise tarihten günümüze dinler (19) ile ilgili çalışmaları takip etmektedir.

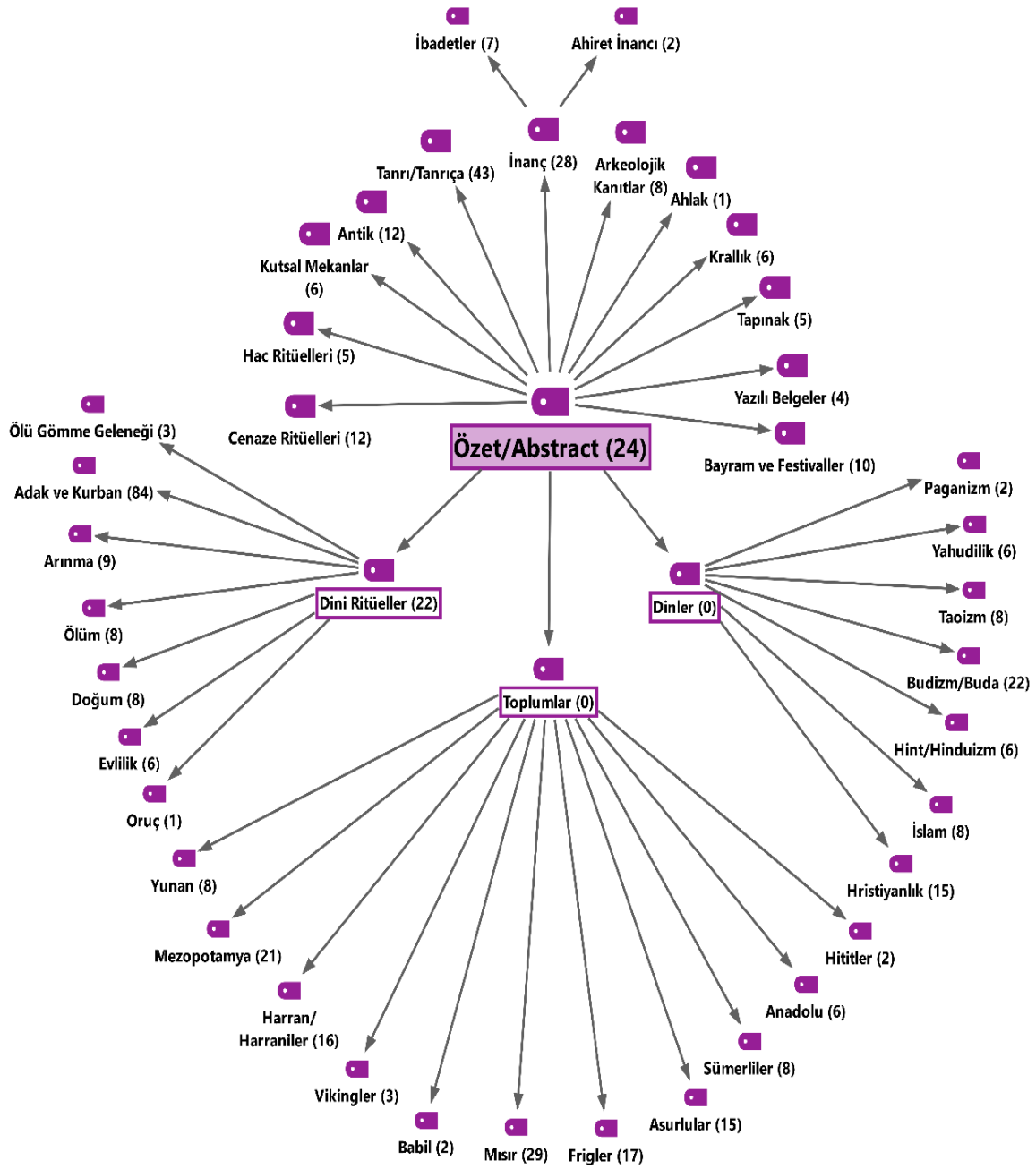

Şekil 9. Görsel 35 Konu Başlıklarına Ait Kod Modeli

Çalışmaya ait konu başlıkları da kendi içerisinde bir dağılım göstermektedir. Tarihten Günümüze Hac Kavramı: Benzerlikler ve Farklılıklar ile ilgili araştırmaya dahil olan çalışmalarda yer alan inanç sistemleri, Eski Mezopotamya dinleri; Sümerler, Akadlar, Asurlular, Babiller ve Eski Mısırlılar. Eski Anadolu dinleri; Hititliler, Frigyalılar, Urartular ve Harraniler. Eski Avrupa dinleri; Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Keltler, İskandinavlılar. Eski Avrupa dinleri; Aztek, Maya, İnkalar, Kızılderililer, Yahudiler,

Hristiyanlar ve Müslümanlar. Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm, Tibet Budizm'i, Zerdüştlük ve Sabiilik. İbadet ve hac ile ilgili konu başlığında, ibadetler, ritüeller, adak ve kurban, Kur'an'da hac ve İslam dışı dinlerde hac gibi konular yer almaktadır. Son olarak din tarihi ile ilgili konu başlığında, yaşayan dünya dinleri, kutsal ve dindışı kavramları, Konfüçyanizm, dünya mitolojisi ve dinlerde geçiş dönemlerinde inanç ve uygulamalar ile ilgili konular yer almaktadır. Araştırmada yer verilen çalışmalara ait konu başlıklarının dağılımı Şekil 9'de görülmektedir.

Bir sonraki aşamada çalışmaların özet/abstract kısımlarında yer alan kelimelerin incelenmiştir. Şekil 10'da çalışmaların özet/abstract kısımlarında yer alan kelimelerin dağılımı görülmektedir. Özet/abstract kısımlarında yoğunluk sırasına göre dini ritüeller (141), toplumlar (127), dinler (67), tanrı/tanrıça (43), inanç (37), cenaze ritüelleri (12), antik (12), bayram ve festivaller (10), arkeolojik kanıtlar (8), kutsal mekânlar (6), krallık (6), hac ritüelleri (5), tapınak (5), yazılı belgeler (4) ve ahlak (1) kelimeleri yer almaktadır.

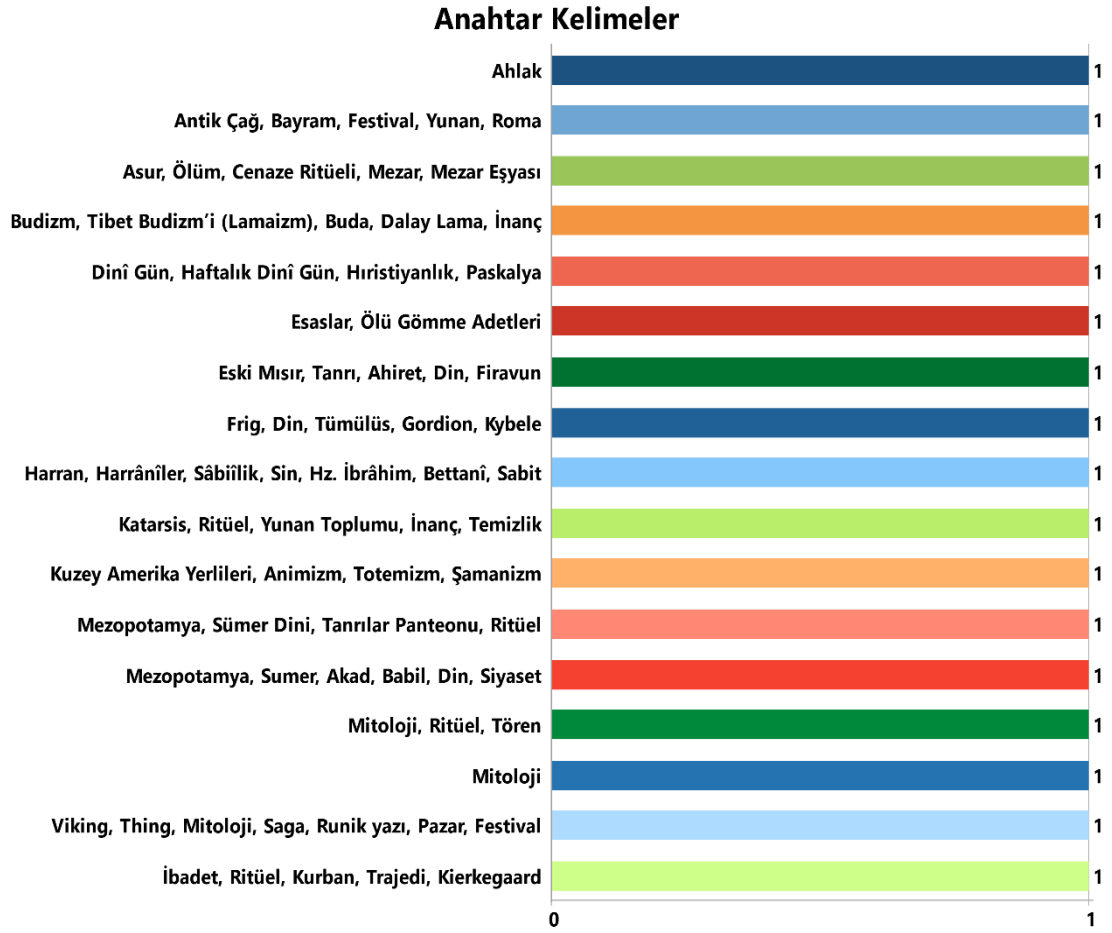

Şekil 10. Özet/ Abstract Kısımlarına Ait Kod Modeli

Özet/abstract kısımlarında yer alan dini ritüellere ait kelimeler; adak ve kurban, arınma, oruç, ölü gömme geleneği, doğum, evlilik ve ölümdür. Toplumlar ile ilgili kelimeler; Mısır, Mezopotamya, Frigler, Harran/Harraniler, Asurlular, Yunanlılar, Sümerler, Anadolu, Vikingler, Hititler ve Babil'dir. Dinler ile ilgili kelimeler; Budizm/Buda, Hristiyanlık, Taoizm, İslam, Yahudilik, Hint/Hinduizm ve Paganizmdir. Son olarak ise İnanç ile ilgili kelimeler; ibadetler ve ahiret inancıdır.

Son olarak araştırmaya ait anahtar kelimelere baktığımızda ise tüm çalışmalarda anahtar kelime kullanılmadığı görülmüştür. Şekil 10' de çalışmalarda yer alan anahtar kelimelerin dağılımı görülmektedir.

0

Şekil 11. Çalışmada Yer Alan Anahtar Kelimelere Göre Dağılım

Tarihten günümüze hac kavramı ile ilgili çalışmalarda yer alan anahtar kelimeler genellikle konu başlıkları ve özet/abstract kısımlarında yer alan başlıklar çerçevesindedir. Özellikle, ibadet, dini günler, toplumlar, dinler ve ritüeller ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Şekil 12. Kod Bulutu- 1

Şekil 13. Kod Bulutu- 2

Şekil 12 ve Şekil 13 Kod bulutları tablosunda görülen büyük punto analizleri yapılan çalışmalarda daha yoğun olarak kullanılan ifadelerdir. Daha küçük puntoda yazılı olan ifadeler ise az kullanılan ifadelerdir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan literatür taramalarında inanç sistemleri, dini ritüeller ve hac kavramı incelenmektedir. Çalışma tarihten günümüze inanç sistemlerinin dini ritüelleri arasından sadece hac kavramı ile sınırlı tutulmaktadır. Bu çalışmada inanç sistemlerin dini ritüelleri tespit edilmektedir ve tespit edilen dini ritüeller arasından hac kavramı irdelenmektedir.

Çalışmanın konusuyla ilgili belirlenen çalışmaların içerik analizi yapılmaktadır. Bunun sonucunda çalışmanın ilk amacı olan tarihten günümüze hac kavramı ilişkili olan hac mekânı, tavaf, dini arınma- abdest, oruç- perhiz, adak- kurban ve örtünme kavramlarının inanç sistemlerindeki benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmektedir. Benzerlikler ve farklılıkların yanı sıra çalışmanın ikinci amacı olan içerik analizine tabi tutulan çalışmaların türleri, yayıncı kuruluşları, yayın yılları, konu başlıkları, özetleri, anahtar kelimeleri ve kod bulutları belirlenmektedir. Bu çalışma ulusal yazın yayınlarının incelemesi ve analiziyle sınırlandırılmıştır.

Çalışma ulusal yazın alanında inanç sistemlerinde hac kavramları üzerine yapılan çalışmalardan yapılmıştır. Elde edilen çalışmalardan inanç sistemlerindeki hac kavramı benzerlikler ve farklılıklar belirlenmiştir. Ali Erbaş'e göre, (2002) kutsal mekânlar tüm dinlerde ortak olduğuna ulaşılmıştır. Bu çalışma sonucunda ise elde edilen bulgulara göre inanç sistemlerinin dini ritüeller sırasında ziyaret edilen hac mekânları ya da hacca benzer ritüellerin gerçekleştiği kutsal yerlerde adak ve kurban uygulamaları benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla inanç sistemleri arasında hac ya da hacca benzer mekânların benzer olması dışında, hac ya da hac ritüelleri sırasında gerçekleştirilen uygulamalar arasında adak ve kurban sunumları benzerlik göstermektedir.

Hac mekânı, Eski Mısır, Hititler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Aztek- Maya- İnkalar, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm ve Tibet Budizm'inde (Lamanizm) hac mekânları bulunması bakımından bu inanışlar birbiriyle benzerlik göstermektedir. Bu inanç sistemleri içinde sadece iki dinde hac mekânları farklılık göstermektedir. Müslümanlık ve Shizm'de hac mekânları sabit ve tek iken diğer dinlerdeki hac mekânları değişken ve birden çok kutsal mekâna sahip

dinler olmaktadır. Yalnız Ali Erbaş'a (2002) göre, Kudüs hem Yahudilik hem Hristiyanlık hem de Müslümanlık inançlarında kutsal yerdir. Dolayısıyla tek tanrılı inanç sistemleri için Kudüs ortak değere sahiptir.

Tavaf, Hititler, Eski Romalılar, Yahudilik, Müslümanlık Hinduizm, Budizm ve Tibet Budizm'i (Lamanizm) dinlerinde tavaf ritüellerine rastlanılmaktadır. Ancak bu dinler içerisinde Müslümanlık inancında uygulanan tavaf hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Müslümanlıkta tavafın hangi yönde olacağı, nasıl yapılması gerektiği ve Kâbe'nin kaç kez tavaf edileceği açıkça belirtilmektedir. Tavaf ritüeli olan diğer dinlerde Müslümanlıktaki tavaf ritüeli kadar açık bilgilere ulaşılmamaktadır.

Adak ve kurban, Sümer- Akad- Asur- Babil, Eski Mısır, Hititler, Frigyalılar, Urartular, Harraniler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Keltler, İskandinavlılar, Aztek- Maya- İnkalar, Yahudilik, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm) ve Sabiilik dinlerinde kurban ritüelleri önemli bir yer kaplamaktadır. Tanrıyı memnun etmek için dilek ve isteklerde bulunmak için kanlı ya da kansız kurbanlar sunulmuştur. Tanrıyı memnun etme yönüyle adak ve kurban ritüelleri dinlerde benzerlik oluşturmaktadır. Ancak farklı olarak Hititlerde, Keltlerde, İskandinavlılarda ve Aztek- Maya ve İnkalarda tanrı için insanların da kurban edildiği bilinmektedir. Bir diğer farklılık ise Cayist ve Budistlerin yaşam prensibi olarak her hangi bir canlıya zarar vermemesinden doğmaktadır. Dolayısıyla tanrılarına kansız adaklar sunmaktadırlar.

Örtünmenin inanç sistemlerindeki benzer ve farklı yönlerine bakıldığında Eski Mısır, Hititler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm) ve Sabiilik dinlerinde başörtünün kullanıldığı bilinmektedir. Eski Mısırdaki başörtüsünün kullanım amacı temizlik ve sıcak hava koşulu iken Eski Yunanlılar ve Eski Romalılarda saygınlık ve sosyal statüdür. Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Shizm, Tibet Budizm'inde (Lamanizm) ve Sabiilik'te başörtüsünün kullanım amacı dini inanışla ilgilidir. Tek tanrılı inanç sistemleri olan Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinin din adamları (Haham, Papaz, İmam) dini ibadetler sırasında özel kıyafetler giymektedirler. Bunun yanı Yahudi

inancına mensup erkekler başlarına kipa takmaktadırlar. Bazı Hristiyan mezheplerinde kadınlar kiliseye girmeden önce başörtülerini takmaktadır. Müslüman inancında kadınlar örtülerle vücutlarını ve başlarını kapatmalıdır. Bunun dışında Müslüman erkekler hac ibadetlerinde ihram denen özel kıyafetler giymektedirler. Diğer inanç sistemlerinden olan Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Tibet Budizm'inde (Lamanizm) dinlerinde hac ritüellerinde kırmızı, turuncu ya da beyaz özel kıyafet giymektedirler. Shizm inancında ise özellikler erkekler başlarını bezle sarmaktadırlar. Shizm mensupları Altın Tapınağa girerken başları açık bir şekilde giremezler. Sabiilik inancında arınmak için nehirde yıkanma ritüelleri oldukça önemlidir. Oldukça önemli olan bu ritüel sırasında başlarını da kapatan beyaz bir özel kıyafet giymektedirler.

Sümer- Akad- Asur- Babil, Hititler, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Tibet Budizm'i (Lamanizm) ve Sabiilik dinlerinde ritüeller esnasında tören kıyafetleri giyilmektedir. Bu inanç sistemlerinden Hititliler, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Tibet Budizm'i (Lamanizm) dinlerinin her birine has hac kıyafeti giymeleriyle bu inanışlar benzerlik taşımaktadır.

Sümer- Akad- Asur- Babil, Eski Mısırlılar, Hititliler, Eski Yunanlılar, Eski Romalılar, İskandinavlılar, Aztek- Maya- İnkalar, Kızılderililer, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Caynizm, Shizm, Şintoizm ve Sabiilik dinlerinde arınma ritüelleri benzer ritüeller arasındadır. Aynı zamanda tek tanrılı dinlerden Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık oruç ritüel uygulamaları benzerlik taşımaktadır. Bunlar dışında Hititliler, Eski Romalılar, Aztek- Maya- İnkalar, Kızılderililer, Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Zerdüştlük dinlerinde de oruç ve perhiz uygulamaları vardır.

Çalışmanın bir diğer amacını oluşturan bulgular sonucunda incelenen çeşitli parametreler çerçevesinde en fazla yararlanılan kaynakların yayın yılına bakıldığında 2020 yılında yayınlamış kaynaklardır. Çalışmaların türlerine bakıldığında ise tez çalışmaları en fazla olduğu belirlenmiştir. Yayıncı kuruluşlarına göre çalışmada en fazla üniversitelerden yararlanılmıştır. Çalışmada en fazla yararlanılan makalelerin dergi adları Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri ve Minel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisidir. Çalışmada yararlanılan yayınevi arasından en fazla Kabaalçı Yayınevi.

Çalışma kapsamında konu başlıklarına göre dağılımlar yoğunluk sırasına göre toplumlar, dinler, ibadet ve hac ve din tarihidir. Yine çalışma kapsamında oluşturulan konu başlıkları kod modelinde en fazla adak ve kurban yoğunlukta iken en az yoğunlukta olan oruçtur. Son olarak araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan incelemelerde inanç sistemlerinde tarihten günümüze dini ritüeller önemini korumaktadır. Özellikle kutsal mekân anlayışı ve tanrı adına kanlı ve kansız kurbanlar çok tanrılı inanç sistemi, tek tanrılı inanç sistemi ve diğer inanç sistemlerinde ortak özellik göstermektedir.

Bu çalışma kapsamında çok tanrılı inanç sistemleri tek tanrılı inanç sistemleri ve diğer inanç sistemlerinin dini ritüelleri incelenmiştir. İnanç sistemlerinin neredeyse tümünde tanrılar için adak ve kurban sunumları yapıldığı görülmüştür. Tarihten günümüze toplumların dini ritüellerinde adak ve kurban uygulamaları toplumlar arasında en yoğun benzerliği taşımaktadır. Tarihten günümüze toplumların dini inançları arasındaki bir diğer benzerlik ise kutsal mekân anlayışı olmuştur. Bunların yanı sıra çoğu dinde kutsal mekân veya objenin tavaf edilmesi ve arınma ritüelleri inançların ritüelleri arasında yer almaktadır. Örtünme ise zamanla bazı dinlerde kullanımını kaybetmiş olsa da günümüzde etkinliğini korumakla birlikte özellikle Müslümanlıkta kadının kapanması önemlidir. Tarihten günümüze inanç sistemlerinin dini ritüellerinde oruç kavramının bulgularda yoğunluğu en az olan kavram olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırma Önerileri

- Araştırma amacına uygun nitel ve nicel yöntemler kullanılarak inanç sistemlerinin hac kavramına yönelik çalışmalar arttırılabilir.
- Araştırmanın konusuyla ilgili gelecek çalışmalarda verilere din mensubu kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılabilir. Konuyla ilgili uzmanlara ulaşım görüşmeler yapılabilir.
- Araştırmada inanç sistemlerinin dini ritüelleri arasından hac kavramı ve hac kavramıyla ilişki olan hac mekânları, tavaf, dini arınma- abdest, adak- kurban, oruç- perhiz ve örtünme konularının benzerliklerine ve farklılıklarına

bakılmıştır. Bunlar dışında inanç sistemlerinin diğer ritüellerin benzerliklerine ve farklılıkları araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abudukelimu, B. (2011). *Çin kaynaklarına göre Toizm* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Adıbelli, R. (2013). Doğu Hristiyanlarının bugünkü durumuna genel bir bakış. *Milel ve Nihal*. 10(2), 133- 172.
- Adolf, E. (1894). *Life in ancient egypt*. Micmillanand Co. Press. New York.
- Ağar, T. (2018). *Anadolu'da Hristiyanlığın yayılma süreci (ilk IV yüzyıl)* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ahmed, A. (2016). *Antik Yunan medeniyetinin oluşması ve tarihsel gelişimi* [Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Akarsu, B. (1988). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İnkılap Kitabevi.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi* (17. Baskı). Başak Matbaacılık.
- Akurgal, E. (2014). *Anadolu uygarlıkları* (1. Baskı). Phoenex Yayınevi. ISBN: 978-605-4657-90-2.
- Akyüz, V. (2015). Hac ibadetinin uygulanışı: hacca dair fıkıh hükümler. M. Sülün (Ed.). *Bütün yönleriyle hac*, (s. 177-214). İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi.
- Allport, G. W. (2004). *birey ve dini*. B, Sambur (Çev.). Elis Yayınları.
- Alp, K. Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel sembollere giriş*. (1. Baskı). Eflatun Yayınları.
- Altuncu, A. (2011). *Sümerlilerin dini tarihi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.

- Araz, Ö. F. (2002). *Zerdüştiliğin doktrinleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Arazinba, V. (2010). *Eskiçağ Anadolu ayinleri ve mitleri*. O. Uravelli (Çev.). Kafdav Yayınları.
- Arı, B. ve Çevik, S. K. (2020). İlk acı çeken bedenin sanata yansıması. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 6(1), 27-39.
- Arı, Y. ve Kaya, İ. (Ed.). (2014). *Coğrafya araştırma yöntemleri*. Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Arıkan, Y. (1998). Hitit din üzerinde bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 1(2), 271-285.
- Arıkan, Y. (2002). Hitit metinlerinde geçen MUNUSzşntuhi ve LUzinhuş Görevlileri, *Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri*, 5(1). 11-5.
- Armstrong, K. (2017). *Tanrının tarihi*. H. Koyukan, K. Emiroğlu ve O. Özel (Çev.). Pegasus Yayınlar.
- Artun, E. (2007). Türklerde islamiyet öncesi inanç sistemleri- öğretiler- dinler, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Makale Bilgi Sistemi*.
- Aydın, A.R. (2009). İnanma ihtiyacı ve dini ritüellerin psikolojik değeri. *Dini Bilimler Akademik Araştırma Dergisi*, 9(2), 87-100.
- Aydın, F. (2010). Dinlerde tanrı anlayışı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (22), 189- 210.
- Aydın, M. (2005). *Hıristiyanlık'ta havarilik* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.

- Bell, L. (1997). *Temples of ancient egyot*. B. E. Shafter (Ed.). New York: Cornell Universty Press.
- Bierbrier, M. L. (2008). *Historical dictionary of egypt*. The Scarecrow. United Sites.
- Birecikli, F. (2010). Ana hatlarıyla Friglerde din. *Gazi Akademik Bakış*, 4 (7), 215-232.
- Bonvillain, N. (2011). *The nez perce*. New York: Chelsea House Publishers.
- Bottero, J.ve Kramer, N. S. (2017). *Mezopotamya mitolojisi*. A. Tümertekin (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bozkuş, M. (2008). Aşure günü, Muharrem matemi/ orucu ve Sivas'ta aşure uygulaması. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 33-61
- Brandau, B. ve Hartmut, S. (2018). *Hititler bilinmeyen bir dünya imparatorluğu*. (5. Baskı). Arkadaş Yayınları.
- Brewer, J. D. ve Teeter, E. (2011). *Mısırlı ve Mısırlılar*. N. Uzan (Çev.). Arkadaş Yayınevleri.
- Bryan, B. M. (2000). “ *The 18th dynasty before the amarne period*”. İ. Shaw (Ed.). The Oxford History of Ancient Egypt. (pp. 207- 264). Oxford Universty Press.
- Burkert, W. (2012). *Yunan kültüründe Orta Doğu etkileri*. M. F. Yavuz (Çev.). İthaki Yayınları.
- Bülbül, C. (2009). Eski Anadolu tarihinde Frigler. *Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 1(27), 79- 95.
- C. Estin ve H. Laporte, (2010). *Yunan ve Roma mitolojisi*. M. Eran (Çev.). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. (26. Basım) ISBN 978-975-403-260-4.

- Cegil, M., ve Tekin, D. B. (2016). Kutsal zaman, algılanış biçimi ve ibadet hayatına etkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 33-63
- Cemiloğlu, İ. (2010). *İnanna ve Dumuzi anlatısı* [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Ceylan, İ. (2019). *Yahudi ve Müslüman teolojisinde tanrı tasavvurlarının karşılaştırılması* [Doktora Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Champdor, A. (2006). *Mısır'ın ölümler kitabı*. S. Tahsuğ (Çev.). Ruh ve Madde Yayınları.
- Civelek, A.(2007). Roma cenaze törenleri ve gömme gelenekleri. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*. 124, 71-80. ISSN 1300-4514
- Çağlayan Takımcı, M. (2016). *Antik çağda bayramlar ve festivaller (Yunan-Roma)* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Çapar, Ö. (1978). Roma tarihinde Magna Mater tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 29 (1.4), 167- 210.
- Çeçen, S., Gökçek, L. G., ve Akyüz, F. (2020). Marqasi'den Namburbi ritüeline ait bir tablet: nisan ayında görülen yılanın uğursuzluğu. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 14(2), 157-175.
- Çığ, M. İ. (2014). *Uygurlukların kökeni Sümerliler-2 Tarihte ilk edebi seçmeler*. Kaynak Yayınları. ISBN: 978-975-343-515-4
- Çığ, M. İ. (2021). *Uygurluğun kökeni Sümerliler- 1 tarihte ilk edebi eserlerden seçmeler*. (15. Basım). Kaynak Yayınları ISBN: 978-605-81107-4-8.
- Çiftçi, M. K. (2010). *Eski Mısır dininde tanrı ve öte dünya inancı* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.

- Çilingiroğlu, A. (2007). *Urartu kùltürü ve Ayanis kazuları*. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları ISBN: 978-9944-252-13-3.
- Çintiriz, G. (2010). *Frig dini inanç ve adetleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çoban, B. Z. (2013). Doğu kiliseleri ve monofizitizm. *Milel ve Nihal*. 10(2). 13-27.
- Dedeş, H. Y. (2021). *Eski Mısır inanışlarının toplum üzerindeki yansımaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Sinop Üniversitesi.
- Delibaş, L. (2008). *Kelt kùltürü bağlamında Joseph Beuys ve eserleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya dinlerine giriş*. Ayışığı Kitapları.
- Demirci, K. (2019). *Eski Mezopotamya dinlerine giriş tanrılar, Ritüel, Tapınak*. Ayışığı kitapları ISBN 978-975-6336-17-5.
- Demirci, K. ve Falay, Burcu (2016). Ana hatlarıyla Hitit dini, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20 (1), 35-60.
- Dikmen, R. B. (2021). *Hinduizm ve Budizm 'de cenaze ritüelleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Dilek, Y. (2019). *Eski Mezopotamya din ritüelleri ve kullanılan objeler* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Dinçol, A. M. (1982). *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi-I*. (1. Basım) Görsel Yayınları.
- Dosick, R. W. (1998). *Living judaism the complete guide to jewish belief. Tradition and practice*. Harper Collins.

- Doyan, M. (2007). *Kur'an'da ibadetin imanı boyutu* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Dürüşken, Ç. (2000). *Roma'nın gizem dinleri (Antik Çağ'da yaşamın ve ölümün bilinmezliğine yolculuk)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eco, U. (2017). *Antik Yunan*. L.T. Basmacı (Çev.). Alfa Yayıncılık.
- Ekinci, A. (2011). 'Edessa ve Harran'da tanrı ve tanrıçalar'. *Geçmişten günümüze Şanlıurfa'da dini hayat*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal din ve dindışı*. M. A. Kılıçbay (Çev.). Gece Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi*. (Cilt 1.).
- Emir, B. (2012). *Antik çağda kadınların dinsel ritüelleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Erbaş, A. (2002). İslam dışı dinlerde hac. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUFID)*, 4(5), 97-121.
- Erçolak, G. (2021). *Anadolu'da görülen aziz/azizeler ve rehber anlatımındaki yeri* [Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Erhan, A. (1993). *Mitolojiler sözlüğü*. Remzi Kitapevi
- Eroğlan, F. (2019). *I. Konstantin'in Hıristiyanlık teolojisine etkileri* [Doktora Tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Eş- Şeyhali, S. ve Ölmez, M. (2018). Yahudi ibadetleri namaz: çeşitleri, vakitleri, duaları ve kılınış şekilleri. *Marife Dini Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 649-664, DOI: 10.33420
- Eşmeli, İ. (2019). Dinlerde mabet-ibadet ilişkisi (Yahudilik örneği). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11). e-ISSN: 2148-4899.

- Falay, B. (2016). *Hitit toplumlarında din anlayışı* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Fowler, J.W. (2000). İman bilincinin evreleri. A.U. Memedoğlu (Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, 85-104.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan'ın kültür tarihi*. N. Aça (Çev.). Dost Kitapevi Yayınları.
- Gates, C. (2015). *Antik kentler*. B. Cezar (Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gavaz Sir, Ö. (2012). Hitit merasim gezilerinde üç önemli merkez: Hattusa- Tahurpa-Arinna. 2. *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü*. (s. 123- 129) Çorum.
- Geçiş, N. (2011). *Dinlerde mucizevi doğumlar ve Hıristiyanlıkta Noel* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- George, A. (2020). May day: beltane fires and the may queen- goddess. *In The Mythology of America's Seasonal Holidays*. (pp. 121-133) Palgrave Macmillans, Cham.
- Gezmez, A. (2010). *Siyasi ve sosyal açıdan Eski Mısır dini (MÖ. 3000-1000 arası dönem)* [Yüksek Lisans Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Gökçek, L.G. (2015). *Asurlular*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Graves, R. P. P. (2009). *İbrani mitleri Tekvin- Yaradılış kitabı*. U. Akpur (Çev.). Say Yayınları
- Grinnell, G. B. (2008). *The cheyenne Indians: theri history and lifeways Indiana*. Word Wisdom.

- Güçlü, A. (2007). “Konfüçyanizm”. Ş. Gündüz (Ed.), *Yaşayan dünya dinleri*. Diyanet İşleri Bakanlığı.
- Güdüdede, A. (2018). *Hinduizm’de ibadet inanç panoraması* [Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Günaltay, Ş. Ve Şark, Y. (1987). Türk tarihinin ilk devirlerinde Yakın Doğu Şark-Elam ve Mezopotamya. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gündüz, Ş. (1999). *Sabiiler son Gnostikler*. (2. Basım). Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2004). Eski Harran’da sihir ve büyü ritüelleri olarak kurban. *Milel ve Nihal*, 2(1), 5-11.
- Gündüz, Ş. (2007) “Sih dini”. Ş. Gündüz (Ed.), *Yaşayan dünya dinleri*. Diyanet İşleri Bakanlığı.
- Gündüz, Ş. (2018). Namaz ve yahudilikte günlük ibadetler. *İslami Bilimler Dergisi*, 13(2).
- Gündüz, Ş., Olgan, H., Salihoğlu, M., ve Tokay, E. (2010). Dinler tarihi ilahiyat lisans tamamlama programı, *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*.
- Güngör, H., Adam, B., Yitik, A. İ., Katar, M., Aydın, M., Günay, N. ve Çoban, B. Z., (2012). Dinler tarihi. (1. Baskı). *Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları*.
- Güre, M. (2015). *Dinlerde geçiş dönemleriyle ilgili inan ve uygulamalar* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Gürkan, S. Y. (2015). *Yahudilik*. (5. Baskı). İslam Yayıncılık.

- Gürsoy, H. (2010). *Roma İmparatorluğu 'nda senkretik inançlar* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Hakbilen Ası, Z. (2019). *Urartu siyasi tarihi ve devlet dini* [Yüksek Lisans Tezi]. Ahi Evran Üniversitesi.
- Halman T. S. (1995). *Eski Mısır'dan şiirler: Güneş Tanrı ile Sevgi Otanı*. Yapı ve Kredi Bankası.
- Harman, Ö. F. ve Çift, P. (2016). *Kudüs 'ün gizemli tarihi*. Destek Yayınları.
- Hooke, S. H. (2015). *Ortadoğu mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hıristiyan mitosları*. A. Şenel (Çev.). İmge Kitap Evi Yayınları. ISBN: 987-945-533-000-6
- Horunlu, T. (2017). *Asur devlet politikalarında din faktörü* [Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Hultkrantz, A. (1987). *Nativi religions of North Amerika. The power of visions and fertility*. New York: Harper and Row Publishers.
- Işık, A. G. H. (1997). Dini köken açısından Noel ve yılbaşı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7).
- İnan, M. (2019). *Hz. Meryem ile ilgili rivayetlerin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kahya, Ö. (2018). Ölümünden sonrası hayat: Sümerce metinlerde öteki dünya. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37 (63), 49-76. DOI: 10.1501/Tarar_0000000677.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1 (1), 62-80.

- Kardoğan, M. (2021). *İslami dönemde harran ve Harraniler* [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Katar, M. (2000). Hıristiyanlık'ta kilise takviminin (Kilise içerisindeki anma ve kutlama devrelerinin) oluşması. *Dini* 3(8), 23-46.
- Katar, M. (2001). Hıristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma. *Dini* 3(9).
- Kaya, F. Ş. (1999). *İstanbul Yahudilerinin kimlik tanımları üzerine bir alan araştırması* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, M. A. (2017). *Türkiye'nin eskiçağ tarihi-I*. (1. Basım) Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kaya, M. A. (2020). *Türkiye'nin eski çağ tarihi II demir devri ve Pers hakimiyeti dönemi*. Bilge Kültür Sanat ISBN: 978-605-9521-95-6.
- Kayıklı, H. (2005). Piskolojik açıdan inanç, iman ve şüphe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (1), 133- 155.
- Kekevi, M. (2019). *Kuzey Amerika yerlilerin kadim dini inançları* [Yüksek Lisans Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kılıç, Y. ve Turgut, M. (2016). *Eski Anadolu'da Bucrania kültü ve bu kültürün günümüz Bozkırına yansımaları*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları (9) 773- 790.
- Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu tarihi*. (4. Baskı) Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kıyak, A., ve Güven, H. (2021). Hint dinlerinde günah algısı. *Erciyes Akademi*, 35 (Özel Sayı), 597-611. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1938361>

- Konuk, T. (2008). *Antik Yunan ve Roma'da din, mitos ve çocuk görünümlü tanrılar* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Köroğlu, K. (2015). *Eski Mezopotamya tarihi başlangıcından Perslere kadar*. İletişim Yayınları ISBN-13: 978-975-05-0390-0
- Kramer, S. (2002). *Sümerler*. Ö. Buse (Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer'de başlar*. H. Koyukan (Çev.). Kabalcı Yayınevi ISBN: 975-7942-90-1.
- Kramer, S. N. (2001). *Sümer mitolojisi*. H. Koyukan (Çev.). Kabalcı Yayınevi ISBN 975-7942-99-3.
- Krickeberg, W. (1998). *Eski Amerikan halklarının dinleri Azteklerin ve Mayaların dinleri*. A. Kırım (Çev.). Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Kurt, A. O. (2007). *Erken dönem Yahudi tarihi (Yahudiliğin mimarı Ezra)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Küçük, A. M. (2013). Din- turizm ilişkisi çerçevesinde Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyette hac uygulamasına genel bakış. *Dini Araştırmalar* 16(42), 101-128
- Küçük, A., Küçük, M. A., ve Tümer, G. (2017). *Dinler tarihi*. (9. Baskı). Berikan Yayınları.
- Kürkçü, E. E. (2020). *Pagan inanışında ana tanrıça Antik Ege'de kutsal alanlar* [Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Mandacı, E. (2020). Asurlular'da cenaze ritüelleri ve ölü gömme gelenekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Dergisi*, (49), 65-80.

- Memedoğlu, A. U. (2010). Din psikolojisi, *Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Üniversitesi* ISBN: 978-975-06-0734-9.
- Memiş, E. (2005). Dinlerin bulunduğu nokta: Anadolu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, VII (2), 59-68.
- Memiş, E. (2015). *Eskiçağda Mezopotamya en eskiçağlardan Asur imparatorluğunun yıkılışına kadar*. Ekin Yayınevi. ISBN: 978-605-327-095-9.
- Mohapatra, A. R. (2003). Budizm. H. Işık (Çev.). *Selçuk İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, 167-179.
- Nana, M. (2014). *Yahudi tarihi*. (2. Baskı). A. Batur (Çev.). Selenge Yayınlar.
- Necatigil, B. (2006). *Mitologya sözlüğü*. Sel Yayınları.
- Olgun, H. (2016). İbadet, ritüel ve kurban. *Milel ve Nihal Dergisi* 13(2). 86-90.
- Öğüt, S. P. (2006). *Principatus dönemi küçük Asya'sında gösterileri* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Örs, H. (2000). *Musa ve Yahudilik*. Remzi Kitapevi.
- Özbaşaran, M., Alparslan, M., Doğan Alparslan, M., Köroğlu, K. ve Sivas Tüfekçi, T. (2011). *Eski Anadolu tarihi*. (1. Basım). Anadolu Üniversitesi Yayımı.
- Özbey, A. U. (2017). Pavlus Hristanlığında protestan evanjelizmine misyonerlik süreci. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Dergisi*. 2,(2).145-161. e-ISSN: 2547-9512.
- Özçelik, N. (2004). *İlk Çağ tarihi ve uygarlığı*. Nobel Yayın Dağılım.
- Özdemir, H. (2020). *Hitit kültür ve dininin günümüz Anadolu kültürü ile benzer yanları* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

- Özden, H. Ö. (2006). Türk ramazan kültürü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12 (30), 83-109.
- Özeser, T. (2018). Hitit toplumunda büyü: çeşitleri, uygulama alanları, yöntemleri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8, 1-21.
- Paksoy, K. (2012). Rivayetler ışığında Kadir Gecesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (27), 15-35.
- Patel, M. (1959). Gautama Buddha Aydınlanmış Dünya-Öğretmeni. *Felsefe Arkivi*. İ. Kuçuradi (Çev.). 4(2). 69-97.
- Peker, H. (2000). *Din psikolojisi*. Aksiseda Matbaası.
- Pekşen, O. (2017). *Eski Mezopotamya'da din- siyaset ilişkisi (Sümer- Akad- Babil)* [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Reyhan, E. ve Cengiz, T. B. (2015). *Eski Çağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*. (1. Basım), Grafiker Yayınları.
- Robinowicz, H. (2007). *Death. Encyclopedia Judaica*. Macmillan Reference.
- Robinson, G. (2000). *Essential Judaism- a complete guide to belief*. Customs and Rituals.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya mitolojisi büyük destan ve söylenceler antolojisi*. K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayığit, E. Kuzhan, B. Odabaşı (Çev.). İmge Kitapevi.
- Sarıkcıoğlu, E. (2002). *Başlangıçtan günümüze dinler tarihi*. Fakülte Yayınevi.
- Schilling, R. (2000). *Mitolojiler sözlüğü*. Dost Kitapevi Yayınları.
- Schimmel, A. (1999). *Dinler tarihine giriş*. Kırkambar Yayınları.

- Schmökkel, H. (1953). Sümer dini. M. Turhan Özdemir (Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*.
<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/49660/9576.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Schwars, F. (2012). *Mısır simge bilimi maneviyata doğum*. L. Mizrahi (Çev.). Yeni Yüksektepe Kültür Dergisi.
- Semiz, T. (2019). *Hıristiyanlıkta haftalık dini günler üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Sevgi, P. (2006). *Augustus Dönemi din ve din propagandası* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Sevin, V. (2007). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası-1*. (2. Basım) T.T.K. Yayınları.
- Sevinç, F. (2007 Eylül). Hitit Krallarının/Kraliçelerinin Cenaze Törenleri ve Eski Yakın Doğu'da Kremasyon (Ölüyü Yakarak Defetme) Geleneği, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Cilt: VI. 10-15 Eylül, Ankara, ISBN: 978-975-16-24-98-7. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SEV%C4%B0N%C3%87-Fatma-H%C4%B0T%C4%B0T-KRALLARININ-KRAL%C4%B0%C3%87ELER%C4%B0N%C4%B0N-CENAZE-T%C3%96RENLER%C4%B0-VE-ESK%C4%B0-YAKINDO%C4%9EU%E2%80%99DA-KREMASYON-%C3%96L%C3%9CY%C3%9C-YAKARAK-DEFNETME-GELENE%C4%9E%C4%B0.pdf>
- Sivrioğlu, T. (2012). Bizans Devlet'inde kilise-devlet çatışmasının Toplumsal Nedenleri ve Tarafları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(18), 64-75.
- Sönmez, D. (2008). *Antik Dönemde Anadolu'da müzik ve müzik aletleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.

- Strauss, A., ve Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative reserch*. Sage publications.
- Şarafullina, A. (2013). *Budizm 'de ve Tibet Budizm 'inde inanç esasları* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Şener, D. N. (2010). *Kurtuluş Ayinos Dimitrios Kilisesi 'ndeki Paskalya ayinlerinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Şeşen, R. (1993). *Harran tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Takımcı, M. Ç. (2016). *Antik Çağ 'da bayramlar ve festivaller (Yunan-Roma)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Taşkesenligil, M. (2016). Kültürel bağlamda Rus ve Türk kültüründe dini bayramlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dirgi*, 30(30), 115-125.
- Taşpınar, İ. (2016). *Doğu dinlerinde hac ibadetleri Hinduizm ve Budizm*. (2. Baskı). M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Taube, K. (2012). *Aztek ve Maya Mitleri*. İ. Yılmaz (Çev.). Phonix Yayınevi.
- Teeter, E. (2011). *Religion and ritual in ancient egypt*. Combridge University Press.
- Tekin, O. (2019). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. (13. Baskı). İletişim Yayınları ISBN- 13: 978-975-05-0592-8
- Termen, B. (2017). Din antropolojisi açısından inanç ve din olgusuna ilişkin bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38 (1-2).
- Tikpaş Apak, F. (2022). Covid- 19 salgını ve ramazan gelenekleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 839-855.

- Türkel, K. (2019). *Tarihi boyunca inanç kavramının, tapınımların ve inanç turizminin gelişimi: kalitatif bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Türnüklü, A. (2000). "Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: görüşme." *Kurum ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 24(24), 543-559.
- Urton, G. (2009). *İnka mitleri*. İ. Yılmaz (Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Ünal, Ahmet (2016). *Hititlerde ve Eski Anadolu toplumlarında din, devlet, halk ve eğlence*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Veenhof, K. R. (2017). *Kültepe tabletleri VIII*. Türk Tarih Kurumu.
- Waldman, C. (2006). *Encyclopedia of native America Tribes*. Checkmark Books.
- Wesson, C. B. (2005). *Historical dictionary of Early North America*. Scarecrow Press.
- Wilkinson, T. (2016). *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra'ya bir uygarlığın tarihi*. Ü. H. Yolsal (Çev.). San Yayınları.
- Yaşkan, S. (2020). *Şintoizmde ibadet* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yavaş, H. (2018). *Ortaçağ Avrupa'sında dini, kültürel ve sosyo-ekonomik yönleriyle Vikingler* [Doktora Tezi]. Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi.
- Yıldıran, H. (2020). Yunan toplumunun inanç bağlamındaki arınma ritüelleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, 11. 53- 72.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Akademi ve Mesleki Yayınlar. ISBN: 978-975-02-3999-1
- Yiğitpaşa, D. (2010). Urartu ölü gömme gelenekleri ve ölümle ilgili ritüeller. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* (25). 177- 202.

Yitik, A. İ. (2007). “Budizm”. Yaşayan Dünya Dinleri. Editör: Şinasi Gündüz. Diyanet İşleri Bakanlığı. 1. Basım.

Yitik, A. İ. (2007). “Caynizm”. Gündüz (Ed.), *Yaşayan dünya dinleri*. Diyanet İşleri Bakanlığı.

Yücel, Ç. (2020). Marduk (Akitu) Bayramı ve şenlikleri. *Sosyal ve İnsanı Bilimler*, ISBN: 978-9940-46-044-0

Zeren, Z. (2010). *Hint kökenli dinlerde tanrı tasavvufu* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

URL 1: 2021 <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 11.04.2021

URL 2: 2021 file:///C:/Users/admin/Downloads/Din.pdf Erişim tarihi: 26.05.2021

URL 3: 2021 <https://www.youtube.com/watch?v=ZdSDDt3gyHk> Erişim tarihi: 29.05.2021

URL 4: 2021 <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/12.php> Erişim Tarihi: 26.10.2021

URL 5: 2022 http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/emisirtarihi.pdf Erişim Tarihi: 05.01.2022

URL 6: 2022 file:///C:/Users/admin/Downloads/Hititlerin_Bin_Tanrili_Yolculugu_Hac.pdf Erişim Tarihi: 11.01.2022

URL 7: 2022 http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/aystarihi.pdf Erişim Tarihi: 30.01.2022

URL 8: 2022 http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/aystarihi.pdf Erişim Tarihi: 30.01.2022

URL 9: 2022 http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/romatarihi.pdf Erişim Tarihi: 23.02.2022

URL 10: 2022 <https://islamansiklopedisi.org.tr/israil-beni-israil> Erişim Tarihi: 15.03.2022

URL 11: 2022
file:///C:/Users/admin/Downloads/H%C4%B1ristiyanl%C4%B1k%C4%B0badet)%20(1).pdf Erişim Tarihi: 22.03.2022

URL 12: <https://onedio.com/haber/inanclarin-en-kutsal-gunleri-dunya-dinlerinin-ozel-gun-ve-bayramlari-911591> Erişim Tarihi 23.03.2022

URL 13: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac--salib> Erişim Tarihi: 23.03.2022.

URL 14: http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/islamtarihi.pdf Erişim Tarihi: 23.03.2022

URL 15: <https://islamansiklopedisi.org.tr/uc-aylar> Erişim Tarihi: 25.03.2022

URL 16: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zilhicce> Erişim Tarihi: 25.03.2022

URL 17: <https://www.diyaret.be/Hac-ve-Umre/Hacc%C4%B1n-Yap%C4%B1%C4%B1%C5%9F%C4%B1> Erişim Tarihi: 25.03.2022

URL 18: file:///C:/Users/admin/Downloads/HiNDUIZM%20(1).pdf Erişim Tarihi: 26.03.2022

URL 19: <https://www.festtravel.com/dunyanin-en-buyuk-festivali-kumbh-mela> Erişim Tarihi: 27.03.2022

URL 20: <https://tr.sacredsites.com/Asya/Hindistan/%C5%9Eravanabelagola.html> Erişim Tarihi: 30.03.2022

URL 21: file:///C:/Users/admin/Downloads/08_Caynizm%20-.pdf Erişim Tarihi: 30.03.2022

URL 22: http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ilahiyat_ue/dinlertarihi.pdf Erişim Tarihi: 2.04.2022

URL 23 <https://islamansiklopedisi.org.tr/sintoizm> Erişim Tarihi: 2.04.2022

URL 24: https://tr.wikipedia.org/wiki/Mumya#/media/Dosya:Mummy_at_British_Museum.jpg Erişim Tarihi: 21.04.2022

URL 25: <http://www.touregypt.net/featurestories/opetfestival1.htm> Erişim Tarihi: 21.04.2022

URL 26: <https://ancientegyptians.weebly.com/festivials.html> Erişim Tarihi: 22.04.2022

URL 27: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hititlerin-bin-tanrili-yolculugu> Erişim Tarihi: 22.04.2022

URL 28: <https://www.hitit.edu.tr/corum-hakkinda> Erişim Tarihi 22.04.2022

URL 29: <https://www.tarihinicinden.com/2018/06/anadolu-uygarliklari-2-frigler.html> Erişim Tarihi 22.04.2022

URL 30: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Osiris> Erişim Tarihi: 26.04.2022

URL 31: http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/emisirtarihi.pdf Erişim Tarihi: 26.04.2022

URL 32: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac> Erişim Tarihi: 26.04.2022

URL 33: file:///C:/Users/admin/Downloads/Hititlerin_Bin_Tanrili_Yolculugu_Hac.pdf Erişim Tarihi: 26.04.2022

URL 34: https://tr.wikipedia.org/wiki/Antik_Roma Erişim Tarihi: 26.04.2022

URL 35: <https://www.history.com/news/aztec-human-sacrifice-religion> Erişim Tarihi: 28.05.2022

URL 36: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ealo%C5%9F_Regalim Erişim Tarihi: 01.05.2022

URL 37: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamursuz_Bayram%C4%B1 Erişim Tarihi: 01.05.2022

URL 38: https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_Mabedi#/media/Dosya:Jerusalem_Ugglan_1.jpg Erişim Tarihi: 01.05.2022

URL 39: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe> Erişim Tarihi: 01.05.2022

URL 40: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39342778> Erişim Tarihi: 08.05.2022

URL 41: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ganj_Nehri#/media/Dosya:Kumbh_Mela2001.JPG Erişim Tarihi: 08.05.2022

URL 42: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Buda> Erişim Tarihi: 08.05.2022

URL 43: https://www.dunyadinleri.com/dunya-dinleri/jainizm-cayna-tarihi/oku_caynizm-in-dogusu-ve-tarihsel-gelisimi Erişim Tarihi: 19.08.2022

URL 44: <https://islamansiklopedisi.org.tr/budizm> Erişim Tarihi: 08.05.2022

URL 45: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Zerd%C3%BC%C5%9F%C3%A7%C3%BCI%C3%BCk> Erişim Tarihi: 08.05.2022

URL 46: <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%A2bi%C3%AEler> Erişim Tarihi: 08.05.2022

URL 47: <https://arkeopolis.com/en-sik-kullanilan-15-yunan-ve-roma-kap-formu/> Erişim Tarihi: 05.06.2022

URL 48: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Catlin_-_Self-torture_in_a_Sioux_Religious_Ceremony_-_1985.66.460_-_Smithsonian_American_Art_Museum.jpg Erişim Tarihi: 05.06.2022

URL 49: file:///C:/Users/admin/Downloads/Hititlerin_Bin_Tanrili_Yolculugu_Hac.pdf Erişim Tarihi: 05.08.2022

URL 51: https://stringfixer.com/tr/Christian_headcovering Erişim Tarihi: 08.08.2022

URL 52: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sih-dini> Erişim tarihi: 17.08.2022

URL 53: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sih-dini> Erişim Tarihi: 17.08.2022

URL 54: <https://uskudar.aktifelsefe.org/portfolio-items/konfucyus/> Erişim Tarihi: 17.08.2022

URL 55: https://tr.wikipedia.org/wiki/Muallak_Ta%C5%9F%C4%B1 Erişim Tarihi: 31.08.2022

URL 56: https://tr.wikipedia.org/wiki/Muallak_Ta%C5%9F%C4%B1 Erişim Tarihi: 31.08.2022

URL 57: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulahm> Erişim Tarihi: 31.08.2022

URL 58: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulahm> Erişim Tarihi: 31.08.2022

URL 59: <https://www.selam.org/book/Kuran.Turkce.pdf> Erişim Tarihi: 24.09.2022

URL 60: <https://www.salam.org/book/Kuran.Turkce.pdf> Erişim Tarihi: 24.09.2022

URL 61: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazan> Erişim Tarihi: 24.09.2022

URL 62: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazan#2-kultur-ve-edebiyat> Erişim Tarihi: 24.09.2022

URL 63: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirac> Erişim Tarihi: 26.09.2022

EKLER

EK.1

No	Yıl	Araştırmanın Yazarı	Araştırmanın Başlığı ve Türü	Araştırmanın Konusu ve Bulguları
1.	1993	Baki Adam	Dinlerde Hac İbadeti (Dergi)	Bu araştırmada Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık dinlerindeki hac ibadeti anlatılmıştır. Tanrı ve insan arasındaki iletişimi sağlayan hac neredeyse bütün dinlerde var olduğuna değinilmiştir. Yalnız uygulama yönünden farklılık göstermektedir. Kutsal kitaplar olan Tevrat ve İncil’de hac ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar için dini misyona sahip olan şahsiyetlerin yaşamış olduğu yerleri ziyaret etme âdeti hac ibadetiyle benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda hac ibadeti geleneği sadece Kuran-ı Kerimde vahi yoluyla anlatıldığına ve belli bir disiplini olan, yerine getirilmesi şart bir ibadet olarak görüldüğüne ulaşılmıştır.

2. 2002 Ali Erbaş İslam Dışı Dinlerde Hac (Makale) Bu araştırmada İslam dininde genel olarak hac ibadeti bilindiğinden dolayı, İslam inancı dışındaki dinlerde ve daha çok Hristiyanlıkta hac kavramının tanıtımı yapılmıştır. Kutsal mekâna seyahat tüm dinlerde ortak noktadır. Ancak İslamiyet'teki gibi zaman ve mekân vahiyle belirtilmemiş, yapılması farz görülmediğii sonucuna varılmıştır.
3. 2003 Zafer Civil Din Sosyolojisi Açışından Hac (Yüksek Lisans Tezi) Bu araştırmanın konusu hac ibadetinin paralel yapısından yola çıkarak birey ve toplum yapısında ortaya koyduğu etkiyi açığa çıkarmaktır. Araştırmanın sonucunda hac öncesi esnası ve sonrasında toplumsal tezahürler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hac, bireye olduğu kadar sosyal yaşama ve diğeri canlılara olumlu davranışsal etkileri kazandırdığii sonucuna ulaşılmıştır.
4. 2004 Hüseyin Derin İlahi Dinlerde İbadet (İslam'da Hac Örneği ve Diğeri Dinlerde Mukayesesi) (Yüksek Lisans Tezi) Bu araştırmada ilahi dinlerde ibadet, dua ve hac konusu ele alınmıştır. Hac konusunun kelime yapısı, tarihi, dinlerdeki yeri, konumu ele alınmıştır. Konunun geçmiş ve bugünü araştırılmış ve dinlerin benzerlikleri ve farklılıkları ile birbirlerinden etkileşimlerine yer verilmiştir. İbadet şekillerinde önceki dinlerle içerik ve yapı olarak benzerlikler bulunmakta ve günümüzde de bu benzerlikler devam etmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
5. 2006 Hacer şahin Toplumsal İlişkilerDiğeri İbadetlerden hem mali hem Açışından Hac de bedeni olarak ayrılan hac, İbadetinin Analizi toplumsal yönüyle de farklıdır.

- (Yüksek Lisans Tezi) Bunun yanında hac, din sosyolojisi tarafından yeterince araştırılmamasından kaynaklı olarak bu araştırmada hac ibadetinin toplumsal ilişkiler açısından analizi yapılmaktadır. Çankırı ilinde yaşayan hacılara anket, alan araştırması uygulanmıştır. Araştırmada Müslümanlığın yanında Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerindeki hac kavramı incelenmiştir. Haccın sosyal ve kültürel öneminden söz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, bireylerin kendilerini yeniden keşfetmesi, haccın insan davranışı üzerinde önemli etkiler bıraktığı ve din, ırk, renk ve kültür farklılığını ortadan kaldırmasının yanında Müslümanları bütünleştirici etkisi olduğu ve ruhi bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
6. 2007 Bünyamin Erul Hac: Evrensel Buluşma ve Kutsal Yolculuk (Kitap) Bu araştırmada, hac ritüelinin tarihteki yeri, İslam'daki fihri boyutu ve sembolik boyutu konu edinmiştir. Daha çok Müslümanlıktaki hac ibadeti açıklanmıştır. Kutsal mekân sayılan yerler tarih boyunca bütün inanç sistemlerinde var olmuştur. Bu mekânların ziyareti sonucunda insanlar maddi ve manevi faydalar elde etmişlerdir. İlkel toplumlar günümüzdeki toplumlar gibi haça benzer yolculuklarda bulunmuşlardır. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kutsal görülen mekânlar her yıl ziyaret edilmekte olduğuna değinilmiştir. Fakat Müslümanlıktaki gibi zamanı ve

- mekânı kesin belli ve şartları belli değildir. Araştırmanın sonucunda hac, inanç esaslarını pekiştirmek gibi etkide bulunduğu ulaşılmamasının yanı sıra ayrıca haccın sevgi, saygı, sabır ve yardımlaşma gibi kazanımlarından dolayı eğitim merkezli olduğu sonucuna varılmıştır.
7. 2008 İ. Hakkı Kaynak İnanç Turizmi Kapsamında Yahudilikte, Mete Sezgin Dinlerde Seyahat Hristiyanlıkta ve İslamiyette kutsal yerlere yapılan seyahatler (Makale) araştırılmıştır. İnanç esaslı yapılan turistik ziyaretler inanç turizmi içerisinde değerlendirilmekte olduğundan söz edilmektedir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde kutsal yerlere dini seyahatler netlik kazanmamış iken. İslam dininde kutsal yerlere seyahat etmenin faydaları ve ibadet sayılmasıyla seyahate teşvik edilmiştir.
8. 2008 Hidayet Işık Dinlerde Hac İbadeti (Dergi) Bu araştırmada hac ibadetinin farklı din ve inanç sistemlerindeki yeri genel olarak belirtilmiştir. Eski Mısır, Eski Yunan, Hinduizm, Budizm, Şintoizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi tarihten günümüze inanç sistemlerindeki hac kavramı açıklanmıştır. Sonuç olarak Müslümanlık dini dışındaki dinlerde hacca benzeyen uygulamaların mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak Müslümanlıktaki gibi zamanı, mekânı ve haccın nasıl yapılacağı hakkında düzenli bir uygulama değildir.

9. 2008 Şinasi Gündüz İslam Dışı Geleneksel Dinlerde Kurban ve Hac (Dergi) Bu araştırmada, eski çağlardan günümüz çağına kadar olan inanç sistemlerindeki kurban ve hac ritüellerindeki benzerlikler ve farklılıklar anlatılmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre bütün dinlerde hac seyahatleri kutsal olarak görülmektedir. Sıradan bir seyahat değildir. Aksine olağanüstü bir kutsallık taşımaktadır. Bütün dinlerde kurban ve hac ritüellerinin amaçları vardır. İnsanlar inanç esaslarına göre eskiden beri bu inanç sistemlerine ait gelenekleri kendi dini yorumlarına göre sürdürmektedirler.
10. 2011 Erenşah Yalçınkaya Hac Psikolojisi (Yüksek Lisans Tezi) Hac, duygu, düşünce, tutum ve davranışları etkileyen bir ibadet olarak farklı yönleriyle birçok bilimin ilgi alanına girmesinin yanında yeterince araştırılmamış olması bir eksiklik olarak görülmüş ve araştırma konusu olarak hac psikolojisi bu araştırmanın konusu edinmiştir. Araştırma yönteminden 31 kişiye hac öncesi ve sonrası anket uygulanmıştır. Verilerin analizi SPSS ortamında sağlanmıştır. Araştırma sonucunda haccın bireyde önemli etki bırakmaktadır. Ayrıca arınma ve yeni bir yaşama adım atma hissi vermektedir. Hacca giden bireylere haccı unvanının verilmesi kişide öz güven kazandırdığına ulaşılmıştır.
11. 2012 Gül Erkol Burhanettin Zengin Hac- Turizm ve Hac- Turist İlişkisine Yönelik Bir İnceleme (Bildiri) Bu araştırmanın konusu hac- umre ve turizm- turist kavramlarından yola çıkarak turistik seyahatler hacı- turisti ve dini- turistik seyahatler arasındaki farklılık ve benzerlikler tespit edilmek

amacıyla konuyla ilgili daha önceki yapılan araştırmalarından faydalanılarak hazırlanmıştır. Araştırmanın sonucunda, hac ve turizm arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bir dine mensup kişiler dini seyahatlerini gerçekleştirirken turistik ürünlerden faydalanmakta ve turistik harcama yapmaktadır. Hacı ve turist arasındaki benzerlikler turizm ve hac ilişkisi doğru nitelikte olduğuna ulaşılmıştır.

12. 2013 Mehmet Alparslan Din- Turizm Bu araştırmada, hac anlayışı ile Küçük İlişkisi inanç turizmi arasında ortak çerçevesinde özellikler ve farklılıklar Yahudilikte, araştırılmıştır. Bu benzerlikler ve Hristiyanlıkta ve farklılıklar Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyette Hac ve İslamiyet'teki hac anlayışı/ Uygulamasına uygulamayla ele alınmıştır. Genel Bakış Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyette hac uygulaması ortak noktadır. Ancak İslam dışında diğer dinlerde yeri vahi yoluyla belirtilmiş ve farz kılınıp düzenli olarak ziyaret edilmesi emredilmiş hac uygulamasına rastlanılmamıştır. Diğer dinlerde hac uygulaması, kutsal kabul edilen yerlerin ziyaret edilmesidir.
13. 2013 Mustafa Said Felsefe ve Bu araştırmada, hac yolculuğu Kurşunoğlu Teolojide Kutsal metaforu şekillenirken, felsefi Yolculuk etkinliğin gerçekliğe varmaya Tasavvuru: hedefleyen bir yolculuk olup Gerçeklik olmadığı tartışılmıştır. Felsefe ve Seyyahlığı ve teolojinin hac kavramı ile olan Tanrının ilişkisi tespit edilmektedir. Felsefe Yolculuğu ve teolojik hac yolculuğunun kendine has kural ve sorumlulukları (Makale) neler olduğu belirlenmeye

14. 2014 Müjde Bideci Hac Turizmine Katılan Alman ve Rus Turistlerin Motivasyonları: Myra Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi)
- Bu araştırmanın birinci bölümünde din ve turizm başlığı altında inanç turizmi, inanç turizmine katılma nedenleri, hac turizmi, hacılık ve turist ilişkisi ve Eski Mısır, Eski Yunan, Hinduizm, Budizm, Şintoizm, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlıkta hac ve popüler hac faaliyetlerinin yanı sıra çok tanrılı dinlerde hac örneklerine değinilmiştir. İkinci bölümde motivasyon kavramı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırma bölgesi hakkında bilgi verilmiştir. 311 Rus ve 289 Alman toplamda 600 anket bölgeyi ziyaret eden kişilere uygulanmıştır. Kiliseye gelmeye motive eden faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Alman ziyaretçilerin % 70'i Türkiye'ye birden fazla gelmiş iken % 20'yi ilk defa gelmektedir. Alman katılımcıların Myra'yı ziyaret etme motivasyonları düşük seviyede seyrettiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Myra'yı ziyaret etmekten memnun kalmamışlardır. Rus katılımcılar ise Myra'yı ziyaret etmekten memnun olmuşlar ve motivasyon seviyeleri Alman katılımcılara göre daha yüksektir. Araştırmanın sonucunda, insanlar için dini deneyimin önemli olması tek başına yeterli değildir. Ziyaret edilen destinasyonun sunumu ve

- imajı farklı turistlere hitap edebilecek derecede olması son derece önemli olduğuna değinilmiştir.
- 15.** 2014 İsmail Taşpınar Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm (Kitap) Bu araştırmanın konusu, doğu dinlerinden biri olan Hinduizm ve Budizm inanç sistemlerindeki hac ibadeti anlatılmıştır. İlk önce dinlerde ve İslam'daki hac ibadeti ve bu ibadet içindeki sembolizme genel bir bakış yapılmıştır. Daha sonra Hinduizm ve Budizm dinlerindeki hac ibadet ritüelleri anlatılmıştır. Araştırmanın sonunda dünya dinlerindeki hac ibadetleri esnasında gerçekleştirilen ritüeller birbirine benzerlik göstermekte olduğuna ulaşılmıştır.
- 16.** 2015 Fatma Çakmak Haccın Sembolik Dili Üzerine Teorik Bir Değerlendirme (Makale) Bu çalışmada hac kavramı kutsallaşma ve arınma ideali etrafında teorik olarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, kutsal zamanda kutsal mekânın semboller vasıtasıyla kutsal olma beklentisi bir turistin ve ya ziyaretçinin gerçekleştirdiği sıradan 'profan' yolculuklarından farklı olduğuna ulaşılmıştır. Bu çalışma çeşitli din ve geleneklerin sembolik çağrışımları dikkate alınarak hacle ilgili benzer noktaların vurgulanmasıyla konuya kavramsal bir giriş yapılmaya çalışılmıştır.
- 17.** 2016 Ahmet Rifat Geçioğlu Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım (Makale) Bu çalışmada hac bağlamında yapılan ibadet ve sembolik eylemler neticesinde bireyin hac öncesi ve sonrası değişimlere psikolojik açıdan bakılmıştır. Hac ibadeti bireysel bağlamda değerlendirilmiştir. Araştırmanın

- sonucunda hac ibadeti birey üzerinde psiko-sosyal bir etki bıraktığına ulaşılmıştır. Hac öncesi, hazırlığı ve sonrası bireyin tutum ve davranışlarında değişiklikler meydana geldiğine ulaşılmıştır.
- 18.** 2017 Hamit Aktürk İslam Birliğine Bu çalışmada üç aşamadan söz Faruk Turhan Giden Yolda Hac edilmektedir. İlk aşama hac İbadeti, Milli kavramının tarihsel gelişimdeki Görüş ve Hac sosyal ve siyasi alandaki yeri ve önemi ikinci aşama İslamcı görüşü (Makale) benimseyenlerin hac olgusuna verdikleri özel anlam ve son olarak Milli Görüş liderlerinin hac ibadetine verdikleri özel misyon ele alınmıştır. Araştırma sonucunda Milli Görüş hareketleri gibi hareketler bugünün dünyasında Müslümanların karşılaştığı bir sorun olmuş ve dini değerleri geliştirmemeyi, güçlendirmemeyi ayrıca siyasi olarak da bölünmeyi esas almakta olduğuna ulaşılmıştır. Bu nedenle ibadetin bireysel yönünden daha fazla sosyal ve siyasi fonksiyonlarına odaklanılmıştır. Bu acıdan hac siyasi ve sosyal bütünleşmeyi öne çıkaran bir ibadet olduğu sonucuna varılmıştır.
- 19.** 2018 Mehmet Alparslan Hac ve Dini Bu çalışmada Hac, Dini Turizm, Küçük Turizmin Ortak Kutsal ve Mekân kavramları Kutsal Mekânı: arasında kısa bilgi verilmiş ve daha Meryem Ana Evi/ sonra Hac ve Dini Turizmin ortak Kilisesi noktası olan Kutsal Mekân algısına genel bir bakış yapılmıştır. Meryem Ana Evi/ Kilisesi bu araştırmaya konu edilmiştir. Hac mekânları ve turistik bölgeler haccın ve din turizmin ortak paydası olmaktadır. Hem hac hem de turistler tarafından

- ziyaret edilen Meryem Ana Evi/ Kilisesi örnek alınmıştır. Hristiyanlar için önemli olan Meryem Ana ili ilgili mekânlar gibi mekânlar da kutsal mekân olarak kabul edilmektedir.
- 20.** 2018 Müjde Bideci Hac Turizmine Bu araştırmada hac turizmi başlığı Katılan Turistlerin altında din ve din turizmi ilişkisi, Deneyimleri: hac ritüelleri, geleneksel- modern- Meryem Ana Evi post modern ve post modern sonrası Örneğinde Bir hac ve farklı inanışlarda hac Ölçek Geliştirme pratikleri anlatılmıştır. Antik Çalışmaları çağdan başlayarak İbrahim dinlerine kadar ve literatürde hac (Doktora Tezi) olgusu ile ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Bir hac merkezine ziyarette bulunan turistin yaşadığı deneyimleri tespit etmek amacıyla araştırma yapılmıştır. 527 anket sonucu, Hac Turizmi Deneyimi ölçeğinde Meryem Ana Evi sadece Hristiyan dinine mensup bireyler için ziyaret edilmektedir. Söz konusu Hristiyan dinine mensup olmayanlar dahi ruhani bir duyguyu yakından hissetmektedir. Meryem Ana Evi'ni tarihi hikayesinden dolayı ziyaret edildiğine ulaşılmıştır.
- 21.** 2019 Kemal Türkel Tarih Boyunca Bu araştırmada, insanların İnanç Kavramının, geçmişten günümüze aktarmış Tapınmalarının ve oldukları ve günümüzde hâlâ İnanç Turizmin sürdürdükleri tapınım ve ritüellerin Gelişimi: Kalitatif zaman içerisinde geçirdikleri Bir Araştırma değişim ve gelişimlerin insanlar tarafından nasıl algılandığı farklı (Yüksek Lisans Tezi) çevrelerde yaşayan insanlarla görüşülerek incelenmektedir. İnsanların genel olarak din, tapınım ve ritüelleri tarih içerisinde oluşmuş bir birikim olarak

gördükleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Günümüzdeki inanç sistemini eleştiren katılımcı sayısının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Genel ifadelerden elde edilen çıkarımlar doğrultusunda çoğu katılımcı bir değişim olduğunu dile getirmiştir ancak bazı katılımcılar da değişimin olumsuz yönde olduğunu belirtmişlerdir. İnsanların kutsal yerlere gittiğinde hissetmiş olduğu rahatlama duygusu ve huzurdur. Bu durumun katılımcıların kendi kişisel tecrübelerinden ya da gözlemlerinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Soruları cevaplayan katılımcıların çoğunluğu Müslüman mensubu bireyler olduğu için Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri için araştırmada genelleme yapmak doğru olmayacağı belirtilmiştir.

22. 2019 Soner Köse Hac İbadetinin Toplumsal Açısından Önemi (Yüksek Lisans Tezi)
- Bu araştırmanın konusu İslamiyet yönünden hac ibadetinin toplumsal açıdan önemini anlatmaktadır. İlk bölümde toplumsal kavram ve diğer kavramlar açıklanmıştır. İkinci bölümde hac toplumsal olgu ve hac olgusu birlikte ele alınmıştır. Hac ibadetinin toplumsal önemi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, Müslüman inancı gereği hac ibadetin yer yıl bütün Müslümanları bir araya getirmektedir. Dolayısıyla kardeşlik anlayışı benimsenmektedir. Hac ibadeti sırasında bütün Müslümanlar eşit konumda ibadet etmektedirler.

Buda birlik ve beraberlik aylayışını sağlamakta etki oluşturmaktadır.

23. 2020 Elif Bengüsu Geçmişten Bu araştırmada Göbeklitepe Günümüze İnanç yapısının nasıl olduğu hakkında Kavramının Dini bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yapılar Üzerinden Göbeklitepe'nin mekânsal İrdelenmesi: yapısının yanında din sosyolojisi ve Göbeklitepe dini sembolizmin insanların Örneği yaşamında nasıl etki yarattığı incelenmiştir. Göbeklitepe, (Yüksek Lisans arkeoloji, sanat tarihi, inanç, dini Tezi) ritüeller ve mimari açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu konuyla ilgili kütüphane, alanda yazılan tezler ve makaleler incelenmiştir. Dünyanın en eski tapınağı kabul edilen Göbeklitepe'nin hac ritüellini gerçekleştirmek için insanların gittiği baştapınak olma olasılığında bulunulmuştur. Göbeklitepe, yazının icat edilmediği erken Neolitik dönemin yanı sıra tarım ve yerleşik düzeni keşfetmemiş insanların dinleri ve inanç sistemler hakkında bilgi taşımaktadır. Göbeklitepe üç semavi din, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinden önce ilk inanış biçimi olarak kabul edilmektedir.
24. 2020 Ceren Ünal Haluk Perk Bu çalışmada İstanbul'daki Haluk Zeynep Çakmaçı Müze'sinden Perk Müzesi'deki Bizans dönemine Örnekler Eşliğinde ait koleksiyonlarda 15 adet eser Bizans incelenmiştir. Bizans dönemindeki İmparatorluğu inanç, münzevi yaşam, hac ve Döneminde İnanç, hacılık kavramlarının sanata Münzevi Yaşam, yansıması araştırılmıştır. Bu sanat Hac ve Hacılık eserlerindeki sembollerin ne Kavramları anlama geldiği daha iyi anlamak

- (Makale) için Bizans dönemi inanç ve ibadet ilişkisine değinilmiştir. Haluk Perk Müzesi'ndeki 15 farklı eser Bizans döneminde sanata yön veren sanat objelerinin yapılması altındaki gerçekler ve ihtiyaçlar hakkında bilgi vermektedir. Objelerin yapılmasındaki temel amaç tanrı tarafından korunma ve günahlardan arınma düşüncesi sonucuna ulaşılmıştır.
25. 2020 Simge Kömürcü Etkinlik Turizmi Bu çalışmada Turizm yazınında hac ve İnanç Turizmi seyahatlerinin sınıflandırılmasında Ebru Günlü Küçükaltan Paradoksu: Hac bir paradoksun olup olmadığını ortaya koymak amacıyla Seyahatlerinin Turizm bibliyometrik analizle 124 makale Yazınındaki Yerini incelenmiştir. İncelenen Belirlemeye Yönelik 16 tanesi ulusal, 108 tane makale de uluslararası çalışmalardır. Bu çalışmasının Bibliyometrik Bir sonucunda hac seyahatlerinin inanç Analiz turizmi olduğu görüşünü savunan araştırmacıların sayıca fazla olduğu (Makale) bulgusuna ulaşılmıştır. Fakat hac seyahatinin İnanç Turizmi mi, Etkinlik Turizmi mi olduğu konusunda bir fikir birliğine ulaşılamamıştır.
26. 2021 Serkan Köse Ritüel Bellek Bu araştırmada Ritüel ve bellek arasındaki benzer ilişkiler (Makale) incelenmiştir. Ritüel, bellek gibi bilgileri depolamakta ve unutulmasını engellemekte olduğu anlatılmıştır. Yazının icadından önce insanlar edindikleri bilgileri ritüeller sayesinde unutmadığından söz edilmektedir. Sonuç olarak ritüel toplumların kültürlerinde tekrara dayalı davranış olarak bellek şeklinde isimlendirilmiştir. Ritüelin bellekle bağlantısı

geleneksel ya da inançla ilgili bir bilginin muhafaza edilmesini ve aktarımını yapmasıdır. Ritüel, geleneksel bilgiyi somutlaştırarak bellekte kalmasını sağlamaktadır. Kültüre ait, geleneksel ve ya inançla ilgili bilginin uzun süre toplumların hafızalarında yer almasındaki en büyük etken ritüeller olduğu sonucuna varılmıştır.